

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ABDULLAYEV ELŞƏN MEHMAN OĞLU

“AZƏRBAYCANDA SİĞORTA İŞİNİN TƏŞKİLİ VƏ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403-4 “Maliyyə nəzarəti və audit”

Elmi rəhbər:

i.e.n. dos. Qurbanov B.Ş.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d. Ələkbərov Ə. Ə.

BAKİ - 2017

M Ü N D Ə R İ C A T

Səh

GİRİŞ	3
Fəsil I. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta fondunun zəruriliyi və rolu haqqında nəzəri fikirlər.	
<i>1.1. Bazar münasibətləri şəraitində ehtiyat fondlarının yaradılmasının zəruriliyi və bu fondların içərisində sığorta fondunun yeri</i> - - -	9
<i>1.2. Azərbaycan Respublikasında sığorta bazarının təşkili və idarə edilməsinin inkişaf mərhələləri</i> - - - - -	21
Fəsil II. Müasir şəraitdə sığorta işinin təşkili əsasları və xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi.	
<i>2.1. Sığorta şirkətlərinin hüquqi formaları və fəaliyyətinin əsas istiqamətləri</i> - - - - -	32
<i>2.2. Sığorta təşkilatlarının gəlirləri və xərclərinin dinamikasının təhlili və qiymətləndirilməsi</i> - - - - -	42
<i>2.3. Sığorta şirkətlərinin ödədikləri vergilər</i> - - - - -	52
Fəsil III. Sığorta işinin təkmilləşdirilməsi yolları.	
<i>3.1. Sığorta menecmentinin təşkili və təkmilləşdirilməsi yolları</i> - - -	60
<i>3.2. Sığorta şirkətlərinə dövlət nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri</i> - - - - -	67
<i>3.3. Sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması yolları</i> - - - - -	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	82
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	85

PE3IOME

SUMMARY

REFERAT

G İ R İ Ş

Mövzunun aktuallığı: Sığorta sistemi bazar iqtisadiyatının sürətli inkişaf edən sferalarından biridir. Öz obyektiv zərurəti olan bazarın fəaliyyət göstərdiyi zonada mütləq riskin ehtimalı vardır. Riskin ehtimalı olan sahədə isə sığorta olmalıdır. Sığorta sisteminin təşkil olunması prinsiplərinə əsaslı formada dəyişmələr olunması, sığorta sahəsinin forma alması, sığorta sistemində inhisarlaşma prosesi prosesi qarşısının alınması, əhali arasında sığorta servislərinin artması və onun keyfiyyətinin hərtərəfli artımı iqtisadiyatın inkişafı üçün əhəmiyyətli rol oynayır.

Sığorta sistemi makroiqtisadi deyil, eləcə də ictimai şəxsi həyatın ən zəruri ünsürüdür. İnkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin praktikası göstərir ki, maddi və ictimai şəxsi həyatda təsərrüfat növlərinin, şəxsi təsərrüfatların rəqabət qabiliyyətinin yüksək olması sığorta sisteminin forma alması və inkişafı səviyəsindən birbaşa asılıdır.

Hər bir dövlətin irəli sürdüyü iqtisadi siyasətin bir qolu olan sığorta sahəsi dövlət əhalisinin rifah halının yaxşı vəziyyətə gətirilməsində zəruri əhəmiyyət kəsb edən servisdır. Bazar iqtisadiyatı şəraitində AR-də iqtisadi münasibətlər, həmçinin sığorta münasibətləri inkişaf edir və bunun nəticəsində yaranan vəziyyət sığorta xidmətinin qlobal standartlar səviyəsində inkişaf etməsi tələbini yaradır. Düzdür, nəzərə almaq lazımdır ki, AR-də sığorta sahəsi cavan bir sahə hesab olunur və suveren olaraq təqribən 20 illik bir tsikli ehtiva edir. Buna görə də AR-də sığorta sahəsi qlobal standartlardan biraz geri qalır.

1996-cı ildə İngiltərədə, Adam Smitin məktəbində çıxışı zamanı, xalqımızın ümummilli lideri cənab Heydər Əliyev sığorta barəsində demişdir: “Sığorta – Azərbaycan üçün nisbətən yeni və axıra kimi öyrənilməyən sahədir. Biz şübhəsiz ki, sığorta sistemini inkişaf etdirməliyik, lakin bu işi düzgün və peşəkarlıqla icra etməliyik.”

Yaxın dövr ərzində maliyyə münasibətlərinin əsas elementi olan sığorta sisteminə maraq çox yüksəlib, dövlətdə sığorta servisləri bazarın tənzim edilməsi və nəzarət edilməsi sistemində dəyişmələr edilmişdir. AR-də 25 sığorta firması fəaliyyət göstərir. 2016-cı ilin yanvar ayı üzrə AR-də sığorta bazarı üzrə sığorta yığımları

66,397,550.83 manat¹ [35] olmuşdur. Keçən illə müqayisədə bu rəqəm 14.35% artmışdır.

Hal-hazırda AR-ın uğurlu iqtisadi inkişafı digər sahələrdə olduğu kimi, siğorta sahəsində də özünü göstərir. Lakin dövlət iqtisadiyatında baş vermiş devalvasiya hər bir iqtisadi sahədə olduğu kimi, siğorta sahəsində də durğunluq yaratmışdır. Bu sahədəki çatışmazlıqlar çoxdur, ancaq bu problemin həll tempi çox zəifdir. Bütün bu problemə görə siğorta sahəsinin inkişaf yönlərinin öyrənilməsi məsələsi ön plana çəkilmişdir.

Amma, buna baxmayaraq, dövlətimizdə siğorta sisteminin inkişafı səviyəsini hələ müsbət deyil. Bu dərəcənin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından inkişafına böyük ehtiyacı duyulur. Bu baxımdan siğorta sisteminin təşkil olunması məqamlarının öyrənilməsi aktuallığı özünü çox aktiv formada ortaya qoyur. Ona görə də işin mövzusu aktuallıq daşıyır və əməli əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, disertasiya işində əsas diqqət siğorta xidmətinin təşkil olunması vəziyyəti və onun təkmilləşməsi zərurətinə, onun yollarının müəyən olunmasının aktual məsələyə yönəldilmişdir.

Dövlətimizdə siğortanın inkişafı məramı üçün siğorta qanunvericiliyinin nizamlanması, siğorta şirkətləri üzərində nəzarət edilməsi artırmaqla yanaşı, həm də siğortallara, cəmiyyətə siğortanın mahiyyəti düzgün açıqlanmalı, siğorta polisləri bağlayarkən nələrə nəzər etmələrinin gərəkli olduğunu və siğorta polisi bağlandıqdan sonra siğorta firmasının və siğorta etdirənin üzərindəki hüquq və vəzifələrin qoyduğunu idrak etməlidir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi: Siğorta sahəsində çox miqdarda elmi-tədqiqatlar aparılmışdır. Ancaq bu tədqiqatlar əsas etibarlı ilə siğortanın təşkil olunması, növləri, siğorta bazarının inkişafı məsələlərini əhatə etmişdir.

Siğorta sisteminin forma alması, təkmilləşməsi, icbari və könüllü siğortanın prinsipləri və s. bu kimi çoxcəhətli məsələlərin nəzəri-təcrübi aspektləri haqqında rus və qərb alimləri daha geniş tədqiqatlar aparmışdır. Rus alimlərindən V.V.Şexov,

1- www.sigorta.maliye.gov.az

A.A.Aleksandr, E.V.Kalomin, L.Ş.Reyman, qərbin alimlərinlə K.Stivens, D.Xemton və başqalarını göstərmək olar.

Qeyd olunan alimlərin tədqiqatı şübhəsiz böyük elmi dəyəri vardır, ancaq onu da nəzərə almaq lazımdır ki, sığorta sisteminin səmərəli idarəsi, təkmilləşməsi həm də dəyişən iqtisadi mühitdən, konyunkturadan çox asılıdır, buna görə də sürətlə dəyişən iqtisadi mühitə adekvat olaraq uyğun tədqiqatlar aparılması elmi nəzəriyyənin daimi yenilənməsini və təkmilləşməsini tələb edir.

Dövlətimizdə də tanınmış maliyyəçi və sığorta sahəsində tədqiqatçılarımız bu məsələlər ətrafında monoqrafya, disertasiya, avtoreferatında və elmi əsərlərində problemin tədqiqinə geniş yer vermişlər. Beləliklə, professorlarımız D.Bağirov, Ə.Ələkbərov, M.Həsənli, N.Xudiyev, Ş.Bədəlov, B.Xankişiyev, A. Kərimov və digər elm xadimlərini bu siyahıda xüsusilə qeyd etmək istədim.

Tədqiqatın predmeti: Disertasiya işinin predmetini AR-nın sığorta xidmətinin nəzəri əsasları, təkamülü, sığorta firmalarının gəlir və xərclərinin balanslaşması, sığorta firmalarına tətbiq olunan vergilər və digər ödənişlərin strukturu, sığorta bazarın cari mövqeyinin təhlili, idarə olumması, onlardan istifadə, AR-də sığorta menecmentində səmərəliliyinin artırılması və təkmilləşməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı: Disertasiya işinin obyektı kimi sığorta xidmətinin təşkil olumması üçün əsas olan sığorta ehtiyat fondu, sığorta firmalarının gəlirləri və xərcləri, sığorta firmalarının ödədiyi vergilərin strukturu, sığorta bazarı subyektləri və obyektləri, sığorta xidmətinin idarə olumması və onun üzərində nəzarət edilməsi üzrə fəaliyyət mexanizmi, tənzim edilməsi, sığorta bazarın modern vəziyyətinin dəyərlənləşməsi və inkişaf perspektivləri seçilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri: Disertasiya işinin əsas məqsədi sığortanın nəzəri-metodoloji baxımından araşdırılması əsasında milli iqtisadiyyatın yaramması prosesində sığorta sisteminin tərəqqisi və onun normativ bazasının təkmilləşməsi məqsədilə yaradıcı təkliflər işləyib formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Disertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- Azərbaycan iqtisadiyatında sığortanın yeri və rolu ,sığortanın mahiyyəti və prinsipləri, sığorta münasibətlərinin təşkil olunması növləri araşdırılır;
- sığorta firmalarının gəlir və xərcləri təhlil olunur;
- sığorta firmalarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin cari mövqeyi təhlil olunur;
- sığorta firmalarının ödəmə qabiliyyəti və onun cari mövqeyi təhlil olunur;
- sığorta firmalarının maliyyə sabitliyini təmin edən amillərin və onların sığorta ehtiyatlarının yaradılması şərtlərinin öyrənilməsi;

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları: Disertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsası ARnın qanunvericilik aktları(“Sığorta fəaliyyəti haqqında” qanunu, ARnın Mülki Məcəlləsi, “İcbari sığortalar haqqında” qanunu), AR Prezidentinin 2005-ci il 20 aprel tarixli 226 nömrəli (“İcbari tibbi sığorta haqqında” qanuna dəyişmələr olunması haqqında) fərmanı,bu mövzunu araşdırmış alimlərin elmi əsərləri(monoqrafiya, elmi məqalə və s.),həmçinin fərqli iqtisadi ədəbiyyatlar(kitab, dərslik, dərs vəsaitləri və s.) və fərqli yerli və qlobal qurumların internet saytlarından ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Disertasiya işinin informasiya bazasını AR DSKnin illik məcmuə və hesabatları, Maliyyə Nazirliyinin, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərkibində Dövlət Sığorta Nəzarət edilməsi Servisinin ümumiləşmiş illik hesabatları, həmçinin, milli sığorta şirkətlərinin illik maliyyə və uçot məlumatları, habelə fərqli dövrü nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar, modern dövrün görkəmli iqtisadçı alimlərinin tədqiqat əsərlərində işlənməmiş sığorta nəzəriyyəsi, AR Prezidentinin və hökumətinin sığorta üzrə qəbul etdiyi qərarlar və sərəncamlar, Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlar, habelə sığorta sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir. Tədqiqatın aparılması müddətində müqayisəli təhlil, statistik qruplaşdırma,

monoqrafik tədqiqat, iqtisadi-riyazi modelləşdirmə və riyazi-statistik metodlardan istifadə olumuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Disertasiya işinin elmi yenilikləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- a) suverenlik əldə etdikdən sonra AR-da sığorta xidmətinin inkişafı pilləvari şəkildə təhlil olunur,
- b) dövlət iqtisadiyyatının spesifik xüsusiyyəti nəzərə alınaraq sığorta firmalarının maliyyəsinin forma almasının nəzəri-metodoloji məsələləri araşdırılır,
- c) sığorta firmalarının maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və onlardan istifadə yönələri təhlil olunur,
- d) sığorta firmalarının maliyyə dayanıqlığı və ödəmə qabiliyyətinin təmin olunmasında xüsusi vəsaitlərinin və sığorta ehtiyatlarının rolu araşdırılır,
- e) dövlətimizin sığorta sisteminin dünya sığorta sisteminə harmonik inteqrasiyasına nail oluması, sığorta firmalarının maliyyəsinin qlobal standartlara uyğunlaşması üçün təkliflər verilir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Disertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti odur ki, disertasiya işinin nəticələri dövlətimizdə şəxsi həyata keçirilən sığorta sferasının təşkil olunması prosedurunun təkmilləşməsi zamanı, tədqiqat işində əldə edilən nəticələr respublikamızın sığorta bazarın inkişafında maliyyə resurslarından istifadə yönlərinin müəyənləşməsində, sığortanın inkişafı proqramının hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Disertasiyanın ayrı-ayrı paraqrafları “Sığorta” fənninin tədris materialı kimi istifadə edilə bilər istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın həcmi və quruluşu: Disertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə hisələrindən və istifadə olumuş ədəbiyyatlar siyahısından, 4 cədvəl, 4 sxemdən ibarət olmaqla, 86 səhifə həcmində yerinə yetirilmişdir.

İşin I fəslində “Bazar iqtisadiyatı şəraitində sığorta fondunun zəruriliyi və rolu haqqında nəzəri fikirlər” tədqiq edilmiş, sığort işinin nəzəri əsasları və onun iqtisadi

məzmunu izah olunmuş, siğorta ehtiyat fondunun yeri və zəruriliyi araşdırılmış, siğorta bazarın təşkil olunması mərhələləri və xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

İkinci fəsildə “Modern şəraitdə siğorta xidmətinin təşkil olunması əsasları və xüsusiyyətlərinin dəyərlənləşməsi” məsələləri araşdırılmış, siğorta şirkətlərinin hüquqi növləri, gəlirləri, xərclərinin dinamikası tədqiq olunmuş, siğorta şirkətlərinin gəlirlərindən ödənilən vergilər araşdırılaraq təhlil aparılmışdır.

Sonuncu fəsildə isə “Siğorta xidmətinin təkmilləşdirmə yolları” öyrənilmiş, siğorta menecmentinin strukturu tədqiq edilmiş, siğorta şirkətlərinin fəaliyyətinə dövlət nəzarət edilməsi rolunun artırılması yönləri, siğorta firmalarının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təmin olunma yolları axtarılaraq müzakirə obyektinə çevrilmişdir.

Tədqiqat işinin yekununda nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilmişdir.

Fəsil I. Bazar iqtisadiyatı şəraitində sığorta fondunun zəruriliyi və rolu haqqında nəzəri fikirlər.

1.1. Bazar münasibətləri şəraitində ehtiyat fondunun yaradılmasının zəruriliyi və bu fondun içərisində sığorta fondunun yeri.

Sığorta iqtisadi anlayış olmaqla, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişafında zəruri rol oynayır və bazar iqtisadiyatı şəraitində özünü bu istiqamətdə daha qabarıq şəkildə biruzə verməkdədir. Beləliklə, modern şəraitdə sığorta dövlətin investisiya potensialının artmasına, dövlətin iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsinin təmin olummasında, əhalinin ictimai-iqtisadi vəziyyətinin yaxşı vəziyyətə gətirilməsində və s. geniş imkanlar yaradır.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» AR-nın Qanununda deyilir:

Sığorta – Sığortalının və ya sığorta olunanın əmlakı, şəxsi həyatı, sağlamlığı, mülki məsuliyyəti, həmçinin qanunvericilikdə qadağan olummayan fəaliyyəti, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində riskin ehtimalının ötürülməsinə və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir.² [1]

Cəmiyyət tarixi inkişafına nəzər saldıqda aydın olur ki, məhz məhsuldar qüvvələrin artımı sığorta isinin forma almasını və inkişafı zərurətini yaratmışdır. Hər bir ictimai-iqtisadi formasiyanın əsasını istehsal münasibətləri və məhsuldar qüvvələrin vəhdətini əks etdirən müəyyən istehsal üsülü təşkil etdiyindən, məhsuldar qüvvələrin effekti altında istehsal vasitələri ilə biliyə, istehsal praktikasına malik olan cəmiyyətdə əldə edilən əmlakın və əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində yeni münasibətlər sığorta münasibətləri formalaşmağa başlamışdır. Beləliklə, sığortanın təmin etdiyi müdafiənin axtarışı çoxdan başlamışdır. Kommersiya sığortası ilə bağlı ilkin izlər eramızdan 3000 il əvvələ, Babillilərin dəniz ticarəti üzrə borc sistemindən istifadə etdikləri vaxta gedib çıxır. Eramızın 1-ci əsrində Çin tacirləri də riskin ehtimallərdən müdafiə sistemini fikirləşib tapmışdılar. 7-ci əsrdən başlayaraq islam

2- “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR-nın Qanunu. Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 2007.

hüququnda qarşılıqlı yardımlaşmanın fərqli mexanizmləri mükəmməl siğorta ünsürlərini ortaya qoymuşdur. (Hal-hazırda bir çox dövlətlərdə “təkaful “ adlanan, bir çox dövlətlərdə sürətlə yayılan və inkişaf edən islam siğortası mövcuddur.)

12-ci əsrdə İtaliyanın şimalında tacirlər tərəfindən siğorta aparılması kimi məlumatlar var. 16-cı əsrin sonlarına yaxın İngiltərədə dəniz gəmiçiliyinin siğortası praktikası artıq təşəkkül tapmışdır. Tacirlər və siğortaçılar Londonun ətrafındakı qəhvə evlərində toplaşıb öz işlərini qururdular. Bu qəhvə evlərindən biri də Eduard Loydda məxsus idi.

Hazır ki, məşhur Lloyd Korperasiyasının adı E.Lloydinin adından götürülüb. Göründüyü kimi gəmilərin və onların yüklərinin siğortası siğortanın ən qədim növüdür.

17-cı əsrin sonları 18-ci əsrin ortalarında Britaniyada şəxsi həyat siğortası və yanğında siğortada inkişaf etməyə başlamışdır. O zamandan 19-cu əsrin 50-ci illərinə qədər Avropada yalnız yuxarıda qeyd olunan siğorta sinifi var idi. Artıq 19-cu əsrin ortalarından etibarən Sənaye inqilabının effekti duyulmaga başladı. Kənd təsərrüfatından sənaye əsaslı cəmiyyətə keçid prosesində böyük fabriklər tikilir, insanlar yeni səhərlərə köçməyə başlayır, sənaye və ticarət inkişaf edirdi. Bütün bunlar yeni riskin ehtimallərin meydana çıxmasına səbəb oldu və yekunda siğortanın yeni növlərinə tələbat yarandı. Şəxsi qəza siğortası, buxar qazanlarının parlayışından siğorta, istehsalat zədəsi, oğurluq siğortası kimi siğorta növləri yarandı və inkişaf etdi. ³ [2]

Sənaye inkişaf etdikcə siğortaya tələbatda artmaqda davam edir, rabitə peykləri, kompyuterlər, terrorçuluq kimi “yeni” riskin ehtimallər də artıq siğortalanır. Bütün bunlar o deməkdir ki, riskin ehtimallər meydana çıxan kimi siğorta mudafiəsinə tələbat da yaranır.

Beləliklə, siğorta bazar iqtisadiyatının dinamik inkişaf edən sahələrindən biridir. Öz obyektiv qanunları olan bazarın mövcud olduğu yerdə mütləq riskin

3- Xankişiyev.B.A. “Siğorta fəaliyyətinin əsasları (dərs vəsaiti). Bakı 2006.

ehtimalı vardır. Riskin ehtimalı olan yerdə isə siğorta olmalıdır. Deməli, siğorta müəyən hadisə baş verdikdə arzuolunmaz (mənfi) nəticələrin riskin ehtimalı dərəcəsinin aşağı salınması əsas metodudur. Bilmək lazımdır ki, heç də bütün riskin ehtimallər siğortalammır. Zərər nəinki maddi, habelə bədbəxt hadisələr səklində fiziki formada ola bilər. Ona görə də bəsəriyyət həmişə öz mənafeələrinin mudafiəsinin daha səmərəli üsulu kimi riskin ehtimallərin siğortalannmasına səy göstərir. Bununla əlaqədar cəmiyyətdə fərqli məqsədlərə servis edən fərqli firmalı formalı siğorta fondu yaradılır. Beləliklə, siğorta fondu siğorta mudafiəsinin maddi şəklidir. Tarixən siğorta fondu ilk dəfə natural formada yaradılmışdır. Pulun yaradılması ilə əlaqədar siğorta fondu yeni keyfiyyətə malik oldu. Yəni siğorta fondu həm də pul formasında yaradılmağa başladı. [2]

Modern dövrdə siğorta fondunun əsas firmalı növləri bunlardır :

-Dövlət ictimai siğorta fondu. Bu fondlar fiziki və hüquqi şəxslərin icbari ödəmələri hesabına yaradılır. Bu fondun vəsaitləri vətəndaşlar əmək qabiliyyətini itirdikdə, pensiyaya çıxdıqda və qanunvericiliklə müəyən edilmiş digər hallarda istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, ictimai köməklik göstərilməsində dövlətin imkanları məhduddur və hər bir vətəndaş ailəsi, əmlakı barədə ilk növbədə özü fikirləşməlidir. Dövlətin şəxsi həyata keçirdiyi ictimai siyasət yalnız minimum təminat verilməsini təmin edir.

-Özünəsiğorta fondu. Bu fondlar müəsisə və ev təsərrüfatlarında könüllük əsasında yaradılır. Müəsisələr və vətəndaşlar topladıqları vəsaitləri gözlənilməz zərərləri kompensasiya etmək üçün istifadə edirlər. Bu metod özünü o vaxt doğruldur ki, zərərlərin baş verməsi əvvəlcədən məlumdur və ya həcmi çox böyük deyildir. Əgər zərərlər həcmcə çox böyükdürsə, onda müəsisə və vətəndaşların yaratdıqları özünəsiğorta fondu həmin zərərlərin ödənilməsi üçün kifayət etmir.

-Siğortaçıların siğorta fondu. Bu fondlar zərərlərin kompensasiyası üçün ən əlverişli fondlardır. Bu fondlar özünəsiğorta ilə məşqul olmayan və siğorta münasibətlərində iştirak edən müstərilərdən-siğorta etdirənlərdən alımmış siğorta haqları hesabına yaradılır. [2]

Onu da qeyd edək ki , dövlət tərəfindən şəxsi həyat keçirilən ictimai sığorta qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda vətəndaşların itirilmiş əmək haqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya olummasına ,habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır. O əsasən kollektiv həmrəyliyə əsaslanır və ictimai bərabərliyə, maddi rifahın minimum səviyyəsinin təmin olummasına yönəldilmişdir. Komnersiya sığortası isə könüllük prinsipinə əsaslanır və sığortaçılar tərəfindən şəxsi həyata keçirilir. Onun əsas məqsədi fiziki və hüquqi şəxslərə sığorta servislərinin göstərilməsi ,habelə mənfəət əldə etməkdir.

Sığorta bir iqtisadi kateqoriya olaraq aşağıdakı baza *prinsiplərinə* malikdir:

-Sığorta subyektlərinin (sığorta etdirən və olunanlar) iqtisadi maraqlarına dəyər biləcək zərərlər üzrə *riskin ehtimallərin yenidən bölgüsü prinsipi*. Bu bölgüdə həlledici şərt kimi sığortaçıya sığorta etdirən tərəfindən vaxtlı-vaxtında sığorta haqlarının köçürülməsi çıxış etməlidir. Bunsuz yenidən bölgü prosesini təşkil etmək qeyri-mümkündür.

-Sığorta üçün zərərin *sığorta fondu çərçivəsində qapalı bölgüsü* xarakterikdir. Yəni sığorta fondu, ancaq onun yaradılmasında iştirak edən sığortallar arasında bölüşdürülür. Zərərin bu cür qapalı şəkildə paylaşması zərərçəkən təsərrüfatların bir qayda olaraq sığorta subyektlərinin sayından az olmasına əsaslanır. Zərərin qapalı şəkildə paylaşması üçün sığorta subyektlərinin təsbit edilmiş sığorta haqlarının hesabına formalaşan məqsədli təyinatlı maliyyə-sığorta fondu yaradılır. Bu fondun vəsaitləri yalnız onu yarıdan subyektlər tərəfindən istifadə olunduğu üçün sığorta haqqının ölçüsü onların hər biri üçün paylaşılan zərər məbləğini ifadə edir. Buna görə də, sığorta subyektlərinin əhatə dairəsi nə qədər geniş olarsa, sığorta haqlarının ölçüsü də bir o qədər az, sığorta isə daha əlverişli və keyfiyyətli olar. Sığortada milyona qədər sığorta etdirən şəxs iştirak etdikdə və yüz milyonlarla obyekt sığorta olunduqda, minimal sığorta sığorta haqlarının vasitəsilə maksimal itkini ödəmək mümkün olur. ⁴ [12]

4- Xudiyev. N.N. "Sığorta xidməti fənni üzrə mühazirə mətnləri". Bakı 2011.

Məhz zərərin qapalı şəkildə bölüsdürülməsi xüsusiyyəti siğortanı digər maliyyə kateqoriyalarından əsaslı şəkildə fərqləndirir. Yəni siğorta qapalı bölgü munasibətlərini, maliyyə isə açıq bölgü munasibətlərini ifadə edir. Məs, siğortadan fərqli olaraq, dövlət büdcəsinin gəlirləri müəsisə və vətəndaşların ödəmələri hesabına formalaşır, lakin səfərbər olummuş pul vəsaitlərinin istifadəsi, bu haqları ödəyən tədiyəçilərin fəaliyyətindən kənara çıxır.

-Siğorta fondunun *zaman və məkan üzrə yenidən bölgüsü prinsipi*. Siğorta fondunun məkan üzrə bölgüsü dedikdə o başa düşülür ki, dövlətin ayrı-ayrı regionlarında toplanan vəsait siğorta fondunda mərkəzləşir və hadisə baş verən yerlərə istiqamətlənir. Beləliklə ,həcmcə zərərlər dinamikdir. Bir ərazidə baş verən zərər digər ərazidə baş verən zərərdən fərqlənir. Siğorta fondunun zamanca bölgüsü dedikdə əlverişli illərdə vəsaitlərin toplanması və onların əlverişsiz illərdə istifadəsi başa düşülür.

-Siğortanın *ekvivalentlik prinsipi*. Bu o deməkdir ki, siğorta fonduna səfərbər olummuş vəsait tarifi dövrü ərzində siğorta isinin aparılmasına çəkilən xərclər çıxıldıqdan sonra siğorta ödənişləri formasında siğortallara qaytarılmalıdır. Ekvivalentlik prinsipi bir siğortaçı ilə bir siğortalı arasında deyil, bir siğortaçı ilə bütün siğortallar arasında olmalıdır. [12]

Məlumdur ki, siğortaçıların əsas vəzifəsi baş vermiş siğorta hadisələri ilə əlaqədar siğorta ödənişlərinin verilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə siğortaçıları siğorta müqavilələri üzrə qəbul edilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün siğorta ehtiyatları yaradırlar.

Beləliklə, fikrimizcə siğorta fondunun yaradılması və istifadəsi üzrə qlobal prinsiplərdən də yararlanmaq modern dünyaya inteqrasiya mühitində daha məqsədəuyğun olardı. Siğorta fondunun əsas baza prinsiplərinə bütün bunlarla yanaşı hüquqilik və zərərinə tam və ya qismən kompensasiya prinsipini də əlavə etmək olar. *Hüquqilik prinsipi* hər bir siğorta müqaviləsi üzrə siğorta fondunun istifadəsi və bölüşdürülməsi üzərində hüquqi munasibətlərini özündə əks etdirir. *Zərərinə tam və ya qismən kompensasiya prinsipinə* gəldikdə isə, siğorta müqaviləsində nəzərdə

tutulmuş siğorta hadisələri baş verdiyi təqdirdə siğortaçı ilə siğortalı arasınan yaranan iqtisadi munasibətləri özündə əks etdirir.

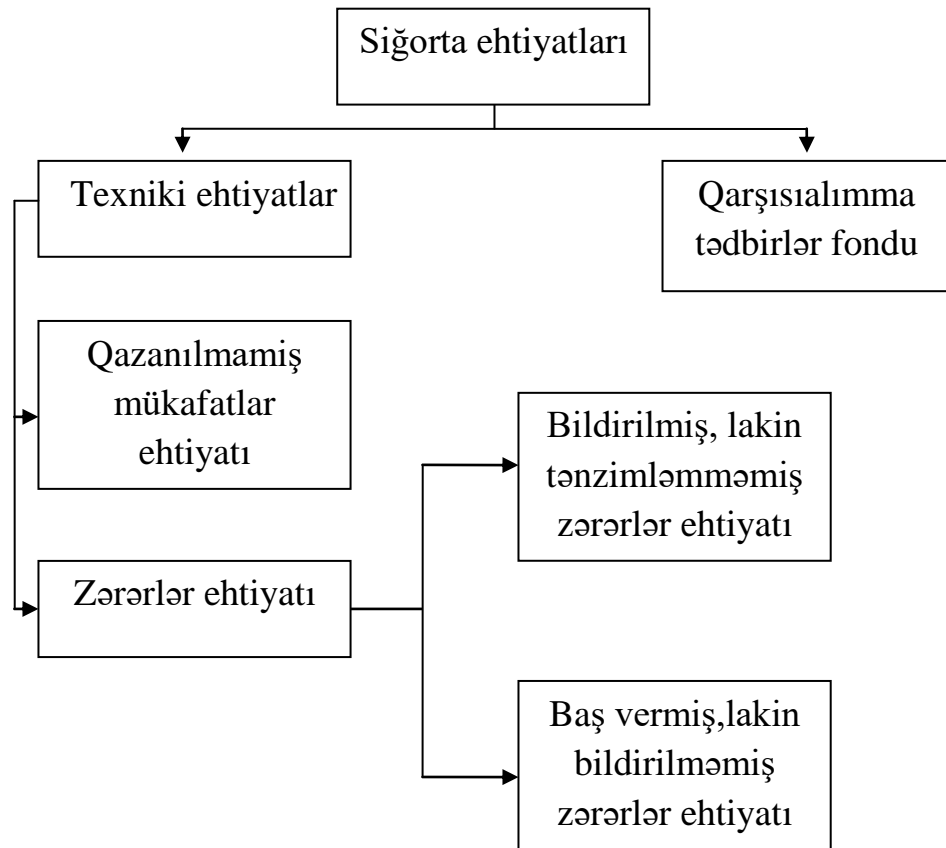
Deməli, siğorta ehtiyatları siğorta etdirənlərlə bağlanmış siğorta (təkrarsiğorta) müqavilələri üzrə baxılan tarixə siğortaçının icra olummamış öhdəliklərinin dəyəridir (məcəmusudur).

Siğorta ehtiyatları siğorta etdirənlərin (siğorta olunanların) vəsaitidir və həmin ehtiyatlar siğortaçının öz vəsaitindən (ödənilmiş nizamnamə kapitalı, əlavə kapital, bölüsdürülməmiş mənfəət, ehtiyat kapitalı, yığım fondu, istehlak fondu, ictimai sahələr fondu) fərqlənir. Beləliklə, siğortaçının öz vəsaitinin tərkib hissələrinin ümumi xüsusiyyəti onların üzərində “xarici” öhdəliklərin olmamasıdır. Siğorta ehtiyatları isə bağlanmış siğorta müqavilələri üzrə siğorta etdirənlərdən (siğorta olunanlardan) alınan siğorta haqları (siğorta mükafatları) hesabına yaradılır və bağlanmış müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi (siğorta ödənişlərinin verilməsi) təyinatı daşıyır.

Siğorta ehtiyatları siğortaçılar tərəfindən siğortanın hər bir növü üzrə ayrılıqda yaradılır. Qeyd edək ki, siğorta müqavilələri üzrə götürülmüş öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün siğorta ehtiyatları siğorta haqlarının alındığı valyuta ilə yaradılmalıdır. Çünki valyuta və valyutanın konvertasiyası riskin ehtimalının effekti baxımından siğortaçının siğorta etdirənlər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi şəraiti yarana bilər. [12]

Siğorta fəaliyyəti haqqında qanuna uyğun olaraq siğortaçı şəxsi həyat və qeyri – şəxsi həyat siğortası üzrə siğorta ehtiyatları formalaşdırmalıdır. Siğorta sahəsində yaradılan ehtiyat fondunun növləri aşağıdakı sxemdə təsvir olunmuşdur:

Sxem 1. Sığorta ehtiyatlarının növləri. ⁵ [12]

Qeyri-sığorta sahəsinə aid edilən sığorta növləri üzrə ehtiyatların tərkibinə daxildir:

- texniki ehtiyatlar,
- qarşısılımma tədbirlər fondu.

Texniki ehtiyatlar sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün sığortaçının maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə lazım olan , ayrıca sığorta müqaviləsi, sığorta növü və ya bütün sığorta portfeli üzrə hesabat tarixinə hesablanılan məbləğlərin cəmindən ibarətdir. Bu anlayışda “texniki” ifadəsi məhz sığorta əməliyyatlarının aparılması və rəsmilləşməsi texnikasının zərurəti ilə əlaqədar ehtiyatların yaradılması zəruriliyini özündə əks etdirir. Texniki ehtiyatların yaradılmasının başlıca mənbəyi sığorta haqlarıdır. Məcəzi mənada desək, əgər sığorta haqları sığorta ehtiyatlarının

5- Xudiyev. N.N. “Sığorta xidməti fənni üzrə mühazirə mətnləri”. Bakı 2011.

yaradılması üçün “xamnal” rolunu oynayır, onda siğorta ehtiyatları tam siğorta servislərinin göstərilməsi üçün “yarımfabrikat” rolunu oynayır. [12]

Qarşısialımma tədbirlər fondu siğorta hadisəsinin baş verməməsi üçün siğortaçıları tərəfindən şəxsi həyata keçirilən tədbirlərin maliyələşməsi məqsədilə yaradılır. Qarşısialımma tədbirlər fonduna ayırmalar siğortanın növü üzrə tarif dərəcəsinin strukturunda nəzərdə tutulduğu halda aparılır və mənbəyi brutto mükafatlardan (siğorta haqlarından ibarətdir).

Texniki ehtiyatlar aşağıdakı hisələrdən ibarətdir:

- qazanılmamış mükafatlar ehtiyatı,
- zərərlər ehtiyatı.

Zərərlər ehtiyatı aşağıdakı hisələrdən ibarətdir:

- baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı (BVBZE)
- bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı (BTZE)

Siğortaçı dövlət siğorta nəzarət edilməsi aparatının razılığı ilə mövcud texniki ehtiyatları siğortaçının öhdəliklərinin tam yerinə yetirilməsini təmin etmədiyi hallarda əlavə texniki ehtiyatlar yarada bilər:

- qəzalar ehtiyatı,
- zərərliyin dəyişməsi ehtiyatı.

Qəzalar(qəzalarla əlaqədar siğorta ödənişlərinin verilməsi) **ehtiyatı** böyük sayda siğorta müqavilələri üzrə siğorta ödənişlərinin verilməsini zəruri edən və qarşısialımmaz qüvvələrin və ya irimiqyaslı qəzaların nəticəsi olan fəvqəladə zərərlərin ödənilməsi təyinatına malikdir. Bu ehtiyat adətən təbii fəlakətlər və ya nəhəng sənaye qəzaları nəticəsində ödənilməli olan siğorta ödənişlərinin verilməsi məqsədi ilə yaradılır. [12]

Zərərliyin dəyişməsi ehtiyatı siğorta növü üzrə siğorta məbləğinin həqiqi zərərlik göstəricisi siğorta tarifinin netto-dərəcə hisəsinin hesablammasının əsasını təşkil edən gözlənilən zərərlik göstəricisini əsdiği hallarda siğorta ödənişlərinin verilməsi üçün siğortaçının xərclərini əvəz etmək təyinatına malikdir. Bu ehtiyat bəzən sabitləşdirici ehtiyat da adlandırılır. Hesabat dövrü üzrə siğorta məbləğini

həqiqi zərərlik göstəricisi ,həmin hesabat dövründə verilmiş sığorta ödənişlərinin ,hesabat tarixinə müəyən edilmiş BTZE-nin, BVBZE-nin cəminin hesabat tarixinə qüvvədə olan bütün sığorta müqavilələri üzrə ümumi sığorta məbləğinə nisbəti kimi hesablanır.

Qazanılmamış sığorta mükafatı (OME) –sığorta haqqının sığorta təminatının (müqavilənin) qüvvədə olma müddətinin hesablama tarixindən sonrakı dövrünə aid olan hisəsidir.

Qazanılmamış mükafatlar ehtiyatını hesablamaq üçün sığortanın növləri 3 uçot qrupuna bölünür.

I uçot qrupuna –yangın sığortası,mühəndislik sığortası ;şəxsi qəza sığortası; könüllü tibbi sığorta; yerüstü nəqliyat vasitələrinin sığortası; hava nəqliyat vasitələrinin sığortası; su nəqliyat vasitələrinin sığortası ;yüklərin sığortası; əmlak sığortasının başqa növləri; avtonəqliyat vasitəsi sahiblərinin məsuliyyətinin sığortası ; məsuliyyətin başqa növlərinin sığortası aid olunur. [12]

1-ci uçot qrupuna aid sığorta növü üzrə QME-nı hesablamaq üçün “ pausal” (alman dilindən tərcümədə ümumi deməkdir) və “ pro rat temporis” (latın dilindən tərcümədə “müddətə mütənasiblik” deməkdir) metodlarından istifadə olunur.

“Pro rata temroris” metodundan istifadə zamanı QZM hər bir sığorta müqaviləsi üzrə ayrılıqda hesablanır.Bu metod pausal metodlarına nisbətən daha dəqiq hesab olunur. QZM həmin metodla hesabat tarixinə sığorta müqaviləsinin günlərlə başa çatmamış qüvvədəolma müddətinin onun günlərlə bütün qüvvədəolma müddətinə nisbətinin baza sığorta mükafatına hasili kimi müəyən olunur.

Baza sığorta mükafatı –sığorta müqaviləsi üzrə hesablanmış sığorta haqqından həmin müqavilənin bağlanması üzrə göstərilən vasitəçilik servisi üçün komişyon muzdu (hesablanmış sığorta haqqının 15 %-dən çox olmamaqla) çıxıldıqdan sonra qalan məbləğdir.

“Pausal” metodlara “24-cü”, “1/12”, “1/8” ,”1/4” və “36%” metodları aid olunur.Bu metodlar pay sistemləri adlanır.Bu ifadənin işlədilməsi həmin sistemlərdə ilin bərabər dövrlərə,hər bir dövrün isə bərabər hisələrə və ya paylara bölümməsi ilə

əlaqədardır. Bu metodlar hesabat dövrü ərzində sığorta haqları müntəzəm daxil olduğu hallarda tətbiq olunur.

II uçot qrupuna – maliyyə riskin ehtimallarının sığortası, kreditlərin ödənilməsi üçün borcluların məsuliyyətinin sığortası aid olunur. Bu uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə baza sığorta mükafatı miqdarında sığorta müqaviləsinin qüvvədə olma müddəti tam qurtaranadək təyin olunur.

III uçot qrupuna – qüvvədə olma müddətinin başlangıç və son tarixləri qeyri-müəyyən olan (açıq) sığorta müqavilələrinin bağlanması mümkünliyünü nəzərdə tutan sığorta növləri aid olunur. Bu uçot qrupu üzrə QME hər bir sığorta müqaviləsi üzrə hesabat tarixinə baza sığorta mükafatının 40%-i miqdarında təyin olunur. ⁶ [16]

Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş (ödənilməmiş) zərərlər ehtiyatı hesabat dövründə və ya ondan əvvəlki dövrlərdə baş vermiş sığorta hadisələri (hansı ki, həmin sığorta hadisələrinin baş vermə halı haqqında qanunla və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada sığortaçıya bildirilmişdir) nəticəsində yarammış zərərlərin tənzim edilməsi üzrə hesabat tarixinə icra və tam icra olunmamış öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi üçün yaradılır. Bu ehtiyatın miqdarı tənzimlənməmiş hər bir tələb üzrə müəyyən olunur. [16]

Zərərin miqdarı təyin olunmayıbsa, hesablama üçün zərərin sığorta məbləğini asmayan maksimum mümkün miqdarı hesablama qəbul olunur. Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı hesabat dövrü ərzində baş vermiş sığorta hadisələri (hansı ki, həmin hadisələrin baş vermə halı haqqında qanunla və ya sığorta müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada hesabat tarixinə sığortaçıya bildirilməmişdir) nəticəsində yarammış zərərləri tənzim edilməsi üzrə xərclər də daxil edilməklə sığorta müqavilələri öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə yaradılır. Bu ehtiyatın miqdarı aşağıdakı qaydada hesablanır:

- əgər hesabat dövrü il kimi qəbul olunarsa, onda həmin ehtiyat hesabat dövründə

6- Quliyev P.İ. "Sığorta və sığorta mədəniyyəti" prezentasiya mətnləri. Paşa Şəxsi həyat Sığorta ASC. Bakı 2014.

daxil olummuş siğorta haqlarına əsasən hesablanmış baza siğorta mükafatları məbləğinin 10%-i miqdarında müəyən olunur,

- əgər hesabat dövrü rüb kimi qəbul olunarsə,onda həmin ehtiyat hesabat dövründə və bu hesabat dövründən əvvəlki 3 hesabat dövrünə daxil olmuş siğorta haqlarına əsasən hesablanmış baza siğorta mükafatları məbləğinin 10%-i miqdarında müəyən olunur.

Səxsi həyat siğortası üzrə ehtiyatların tərkibinə daxildir:

-uzummüddətli öhdəliklər ehtiyatı,

- zərərlər ehtiyatı(BVBZE və BTZE). [16]

Riyazi ehtiyat dedikdə qüvvədə olan şəxsi həyat siğortası müqaviləsi üzrə siğortaçının öz öhdəliyini yerinə yetirməsi üçün yaratdığı siğorta ehtiyatı başa düşülür. Siğorta ehtiyatının bu cür adlanlaşmasının əsas səbəbi şəxsi həyat siğortası sahəsinə aid olan siğorta növləri üzrə siğorta tariflərinin hesablammasında aktuar hesablamalar nəzəriyyəsiindən ,komnutasion ədədlərdən və demoqrafiq statistikadan istifadə olummasından ibarətdir. Riyazi ehtiyat siğorta haqlarının birdəfəlik və ya hissə ödənilməsiindən asılı olaraq mütəlif düsturlarla hesablanır. Bu ehtiyat hər bir siğorta müqaviləsi üzrə ayrılıqda hesablanır. Ona görə də şəxsi həyat siğortası üzrə ümumi riyazi ehtiyat ayrı-ayrı siğorta müqavilələri üzrə hesablanmış riyazi ehtiyatların cəminə bərabərdir.

Hər bir siğortaçı böyük itkilərə məruz qalma riskin ehtimallərinin qarşısını almaq və gəlir

əldə etmək məqsədilə öz vəsaitini və siğorta ehtiyatlarını “qaytarılma”, “diversifikasiya”, “gəlirlilik” və “likvidlik” şərtləri ilə səmərəli yerləşdirə bilər.

Bu şərtlərin qısa şərhini baxaq:

-qaytarılma – investisiyaya qoyulmuş vəsaitlərin tam həcmdə qaytarılmasını təmin etməklə, həmin vəsaitlərin ən etibarlıyerləşdirilməsini nəzərdə tutur.

-diversifikasiya (qarıdırma və səpələmə) – investisiya portfelinin ümumi riskin ehtimalını və gəlirlərin itkisini azaltmaq məqsədilə həmin portfelin birbaşa bir-biri ilə əlaqədar olmayan fərqli aktivlərdən yaradılmasını nəzərdə tutur.

-likvidlik-siğorta müqavilələri üzrə investisiyaya yönəldilmiş aktivləri siğorta ödənişlərinin verilməsi ilə əlaqədar siğortaçının vəzifələri yarandıqda onların nominal dəyəri saxlanılmaqla tez bir zamanda naqd pula çevrilmək imkanını nəzərdə tutur.

-gəlirlilik-əvvəli prinsiplərin gözlənilməsi şərti ilə investisiyaya yönəldilmiş aktivlərin daimi və yüksək gəlir gətirməsini nəzərdə tutur.

Siğorta fəaliyyəti haqqında qanuna əsasən siğortaçılar siğorta ehtiyatlarını aşağıdakı istiqamətlərə investisiyaya yönəldə bilərlər

-dövlət qiymətli kağızları-100%,

- bank hesablarındakı pul vəsaitləri-100%,

-daşınmaz əmlak -80%,

-qeyri-dövlət dəyərli kağızları-80%,

-siğorta və təkrarsiğorta müqavilələri üzrə alımmalı olan siğorta və təkrar siğorta haqları:

1) hesabat tarixinə ödəmə vaxtı gecikdirilməmiş və (və ya) 90 gündən az müddətə gecikdirilmiş siğorta və təkrarsiğorta haqları-100%,

2) hesabat tarixinə ödəmə vaxtı 90 gündən artıq müddətə gecikdirilmiş siğorta və təkrarsiğorta haqları-0%, [23]

3) dövlət icbari şəxsi siğortallar üzrə alımmalı olan siğorta və təkrarsiğorta haqları-100%.

-siğorta ehtiyatlarında təkrarsiğortaçıların payı-100%,

-şəxsi həyatın yığım siğortası üzrə siğortallara və ya siğorta olunanlara borc verilmiş

pul vəsaitləri-100%. [23]

Sonda onu da qeyd etmək lazımdır ki, siğortaçının ödəniş qabiliyyətinin təmin olunması baxımından siğorta ehtiyatlarının yerləşdirilmə müddətləri siğorta müqavilələri üzrə qəbul edilmiş öhdəliklərin müddətlərinə uyğun olmalıdır.

1.2. Azərbaycanca sığorta bazarın təşkil olunması və idarə olunmasının inkişaf mərhələləri.

Sığorta bazarı əmtəə təsərrüfatının inkişaf prosesindən asılı olaraq formalaşır, onun ayrılmaz hissəsi və əsas elementi olur. Bu və ya digər amilin yarama şərtləri ictimai əmək bölgüsü və xüsusi əmtəə istehsalçıları olan ayrı-ayrı mülkiyyətçilərin mövcud olmasına əsaslanır. Bu şərtlərin real əlaqəsi bazar münasibətlərinin inkişaf səviyəsini müəyən edir. Sığorta bazarı, bazar münasibətləri subyektlərinin sərbəstliyini, onların sığorta servisinin alış-satışı sahəsindəki tamhüquqlu partnyorluğunu, şaquli və üfüqi əlaqələrin inkişaf sistemini nəzərdə tutur. [27]

Sığorta bazarın strukturu təsisat (institusional) və ərazi aspektləri üzrə xarakterizə oluna bilər.

Təsisat aspektində sığorta bazarın strukturu səhmdar, korporativ, qarşılıqlı və dövlətin sığorta kompaniyaları tərəfindən təqdim olunur. Teritorial (ərazi) aspekt isə regional, daxili (milli) və dünya sığorta bazarına ayrılır. Bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi ictimai-iqtisadi tərəqqi yolundakı ərazi sərhədlərini aradan qaldırır, inteqrasiya prosesini gücləndirir, milli sığorta bazarın dünya bazarına inteqrasiya olmasına şərait yaradır. Buna nümunə olaraq AŞ-ın üzv dövlətlərinin yaratdıqları ümumi Avropa sığorta bazarını göstərmək olar.

Dünya sığorta bazarı dedikdə isə dünya təsərrüfatı miqyasında sığorta servisləri üzrə təkliflər və onlara olan tələbat başa düşülür.

Sığorta bazarın subyektlərinin tərkibinə satıcılar, alıcılar vasitəçilər və eləcə də onların asosiasiyaları daxil olurlar. Satıcı kateqoriyası sığorta və yenidən sığorta ilə məşğul olan kompaniyalardan ibarətdir. Alıcılar isə bu və ya digər satıcı ilə sığorta müqaviləsini bağlayan edən fiziki və ya hüquqi şəxslər –sığorta etdirən şəxslərdir. Alıcı və satıcılar arasındakı vasitəçilər isə sığorta müqaviləsinin imzalanmasına yardım edən sığorta agentləri və sığorta brokerlərindən təşkil olunur. [25]

Sığorta bazarında təqdim olunan spesifik əmtəə isə sığorta servisiyədir. Onun istehlak dəyərini isə sığorta ödənişi formasına malik olan sığorta mudafiəsinin təmin olunması təşkil edir.

Qeyd edək ki, modern qloballaşan dünyada texnoloji apartlayışa, elektronika və avtomatikanın sığorta sahəsinə geniş şəkildə tətbiq olumması sığorta servisinin xarakterində keyfiyyətə müsbət mənada bir sıra dəyişmələrin baş verməsinə səbəb olmuşdur.

Hal-hazırda dünya sığorta praktikasında 2 tendensiya mövcuddur: [27] sığortaçıların fəaliyyətinin ixtisaslaşması və universallaşması. Bu tendensiyalardan birincisi dərinləşməkdə olan ictimai əmək bölgüsü ilə əlaqədardır: müvafiq proses sığorta xidmətində də obyektiv zəruriyyətə malikdir. Son illər ərzində sığortaçıların ixtisaslaşması ilə yanaşı onların universallaşması tendensiyası da geniş şəkildə inkişaf edir. Ənənəvi olaraq sığortanın bu və ya digər növləri ilə məşğul olan sığortaçılar fəaliyyətin bir-birinə yaxın növlərinə də müdaxilə edirlər (məsələn, birja makler şirkətlərini əldə edirlər və s.) [27]

Sığorta kompaniyalarının yeni vəzifəsi ondan ibarətdir ki, onlar ixtisaslaşmış kredit təsisatlarının funksiyalarını yerinə yetirirlər. Onlar təsərrüfat fəaliyyətinin müəyən sahə və mühitinin kreditləşməsi ilə məşğul olurlar. Sığorta kompaniyaları aktivlərin həcmi üzrə mövqeyinə və eləcə də suda kapitalının təqdim olumması imkanına görə kommersiya banklarından sonra aparıcı yerlərdən birini tuturlar.

Bazar iqtisadiyatı şəraitində AR-ın uğurla davam edən iqtisadi yüksəliş bütün sahələrdə olduğu kimi, sığorta sahəsinin də genişlənməsində də aydın nəzərə çarpır. Yəni digər iqtisadi sahələri kimi, sığorta sahəsi də inkişaf edir və bu sahədə təkmilləşdirilmə işləri aparılır. Azərbaycan sığorta sahəsində təkmilləşdirmə işləri aparılmasının əsas məqsədi sığorta bazarın daha da inkişaf etdirilərək qlobal sığorta sisteminə inteqrasiya etməsinə, dövlətin ümumi daxili məhsulunda sığortanın payının artırılmasına nail olummasıdır. [27]

Hal-hazırda kapitalizm kontekstində bazar infrastrukturunun meydana gəlməsi, əmtəə(məhsul) istehsalçılarının azadlığı, istehsal munasibətlərinin təkamülü və maddi nemətlərin bölüşdürülməsində dövlətin inzibati gücünün kəskin surətdə enləşməsi, milli sığorta bazarın meydana gəlməsi prosesini, həmçinin bu bazarın tərkibini və inkişaf meyllərini kəskin surətdə dəyişməsinə səbəb oldu.

Siğorta bazarın ən ümdə istiqaməti gələcək dövrdə onun inkişafının daha da artırılması, iqtisadiyatın stabilliyi və yüksək zirvələrə çatmasının əsas meyarı iqtisadi proseslərin siğorta təminatı, dövlətmizin ümumi daxili məhsulunda(ÜDM) siğorta kateqoriyasının payının artırılmasıdır.

AR-da siğorta sinfinin təkmilləşməsində siğorta bazarın formalaşması və hüquqi bazasının meydana gəlməsi önəmli əhəmiyyət daşıyır. AR-də Suverenlik dövründən etibarən dövlətmizdə Dövlət Siğorta Kommersiya firması ilə bərabər özəl siğorta firmaları və şirkətləri formalaşaraq meydana gəlməyə və ildən ilə inkişaf etməyə başlamışdır. 1993-cü ildə qəbul olunan “Siğorta haqqda” ARnın Qanunu AR-də siğorta bazarın inkişafı üçün geniş fürsətlər açdı. Amma siğorta bazarı inkişaf etməyə başladıqca mövcud olan 1993-cü il qanununun dəyişləşməsi və daha da təkmilləşməsinin vacibliyi medana gəldi. Bundan sonra 1999-cu ildə dövlətmiz AR-də siğorta kateqoriyasına olan tələb və təkliflər nəzərə alınaraq “Siğorta haqqında” yeni bir qanun qəbul edildi. Həmin qanun dövlətdə siğorta sisteminin şəxsi həyata keçirilməsini və onun inkişafına nail olumması , siğortalların (siğorta olunanların) hüquq və mənafeələrinin qorummasını , siğorta şirkətlərinin maliyyə bazasının möhkəmlənləşməsini, siğorta sferaunda fəaliyyət göstərən həm fiziki və həmçinin hüquqi şəxslərin peşə fəaliyyətinin, siğorta şəhadətnamələrindən meydana gələn münasibətlərin tənzim edilməsini və siğorta sferaunda müvafiq dövlət firmalarının səlahiyyətlərinin təyin olummasını özündə biruzə vermişdir.⁷ [1]

Siğorta sferaunun inkişaf etməsi üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq firmanın firmalara, əhaliyə, həmçinin əhaliyə göstərilən siğorta növlərinin artırılmasında mövcud olan bütün siğorta şirkətləri üçün bərabər şərait təşkil olummalı, siğortallar qarşısında yaranan vəzifələrin yerinə yetirilməsi, siğortalların və siğorta bazarın peşəkar nümayəndələrinin , habelə dövlətin hüquq və mənafeələrinin müdafi olumması təmin olummalıdır.

Bu səbəbdən də maliyyə-iqtisadi, həmçinin normativ-hüquqi baza yaradaraq, iqtisadi stabilliyin və bazarın iqtisadi qorxusizliyin əsas amillərindən biri olan

7- “Siğorta fəaliyyəti haqqında” ARnın Qanunu. Hüquq ədəbiyatı. Bakı 2007.

siğortanın rolunun artırılması, siğorta bazarın, siğorta şirkətlərinin qüvvədə olan qanunvericiliyinin zərurətinə əməl olumması üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət kontrolu sisteminin gücünün artırılmasının təmin olummasıdır.

Dövlətmizin siğorta bazarın önündə duran zəruri vəzifəsindən biri də məhz siğorta sahəsinin icbari və könüllü tiplərinin inkişafının atırılması və onların stimullaşmasıdır. [25]

İcbari siğorta növündə büdcənin vəsaitlərinin ən az şəkildə xərclənməsi yolu ilə dövlətin maraqlarını yarana biləcək qəzalardan və təbii fəlakətlərdən ən optimal formada mudafiəsini nəzərdə tutur. Elə bu məqsədə çatmaq üçün müvafiq obyektlərin inventarizasiyası prosesini təşkil etmək, həmin obyektlərin mövcud olan dəyərlərini ölçmək və siğorta mudafiəsinin yerinə yetirilməsi mənbələrinin axtarılması vacibdir.

İcbari şəkildə siğorta olunanlara və faydalanan şəxslərə zərərlərin ödənilməsinin təmin olumması məqsədilə siğorta ehtiyatlarının yaradılması və siğortaların vəsaitləri hesabına şirkətlərin təsərüfatsızlıq faktlarının gizlədilməsi məqsədinə yönəldilmiş hərəkətlərin maliyələşməsi işlərinin istisna olumması prinsipinə əsaslanmaq lazımdır. [27]

İcbari siğorta tipi üzrə siğorta ödənişlərin, yəni zərərlərin təmin olumması məqsədi ilə mərkəzləşdirilmiş təminat fondu yaradılması yaxşı olardı. İcbari siğorta növünün inkişaf etməsinin əsas meyilləri aşağıdakılardır:

- Dövlətin icbari siğortası növünün , həmçinin icbari siğortanın şəxsi həyata keçirilməsi prosesində nəzarət edilməsin artırılması;

- Geniş riskin ehtimallərə və zərərlərə məruz qalan siğorta olunan obyektlərin yarana biləcək təbii fəlakətlər və qəzalar sonucunda çox miqdarda zərərlər dəymiş fiziki şəxslərin, həmçinin hüquqi şəxslərin icbari siğortası növlərinin şəxsi həyata keçirilməsi. (Buraya göstərilən siğorta növlərinə nümunə kimi aşağıdakıları göstərmək olar- sənaye müəsisələrinin daxili (texnogen) mənşəli qəzalardan siğortası, əmlakın təbii fəlakətlərdən və yanğından siğortası, qorxuli yüklərin yerdəyişməsi zamanı çox böyük qəzalar nəticəsində zərər dəyməsi halından siğorta və s.)

İcbari sığorta növü üzrə dəymiş zərərlərin, yəni sığorta ödənişlərinin təmin olumması məqsədilə mərkəzləşdirilmiş qaydada təminat fondu yaradılması müsbət olar.

Sahibkarlığın inkişaf etməsi məhsul istehsalı, işlərin şəxsi həyata keçirilməsi və sığorta servislərin göstərilməsi nəticəsində 3-cü şəxslərə dəyən zərər ilə bağlı məsuliyyət sığortası növünün, bununla yanaşı həkimlərin, auditorların, iqtisadi idarəedicilərin peşə fəaliyyətində məsuliyyətinin sığortasının şəxsi həyata keçirilməsini tələb etməkdədir. Məhsul istehsalçıların və servis təqdim edənlərin ayrı-ayrı siniflərinin məsuliyyət sığortasının şəxsi həyata keçirilməsi onların mövcud fəaliyyət üzərində optimal, effektiv nəzarət edilməsinə yerinə yetirilməsinə, göstərilən servislərin dövlət nəzarət edilməsinin düzgün və effektiv bir şəkildə mexanizminin olmadığı istiqamətlərdə istehsalçıların hüquqlarının qorunmasını təmin etməyə imkan verəcəkdir. [4]

Sığorta servisləri bazarın təməlini, bazarın inkişafını könüllü sığorta növü sistemi təşkil etməkdədir. Şəxsi könüllü sığorta sisteminin inkişafı prosesində əhəmiyyət təşkil edən sığorta tipləri məhz şəxsi həyat sığortası və pensiya sığortasıdır.

İlk növ olan şəxsi həyat sığortası növü sığorta sisteminin önəmli bir sahəsidir və iqtisadiyatın uğurlu şəkildə inkişafını təşviq edən böyük həcmli yatırım (investisiya) ehtiyatlarının sabit və ənənəvi mənbəyi hesab olunur. AR-də zəif inkişaf edən şəxsi həyat sığortası növünə diqqəti biraz artıraraq. Hal-hazırda inkişaf etmiş dövlətlərdə (İEO) yatırımların (investisiyaların) 80%-dən çoxu məhz şəxsi həyat sığortası növünün payına düşür. AR-ın fond bazarında fərqli dəyərli kağızların yaramması və yaranan başqa dinamik proseslər dövlətmizin iqtisadiyatına investisiya yatırılmasını artırır. Bu kontekstdə uzummüddətli şəxsi həyat sığortası növünün inkişaf etməsi üçün stimullaşdırıcı sığorta şəhadətnamələri (müqavilələri) üzrə toplanılan məbləğlərin sığortallar (sığorta olunanlar) və sığorta etdirənlər tərəfindən əldə olummasının təminat sisteminin yaradılmasından ibarətdir. Beləliklə, şəxsi həyat sığortasının inkişaf etməsi sığortaçıların sadəcə olaraq ixtisaslaşmasına deyil, həmçinin aktuallar institutunun meydana gəlməsinə və də sığorta dərəcələrinin (yəni

siğorta tariflərinin), siğorta ehtiyatlarının hesablanması, investisiya layihələrinin təhlil olunması və proqnozlaşdırılması ilə bağlı aktual olan fəaliyyətin əsaslarının qanunvericiliklə müəyən olunmasının düzgünlüyünə, dəqiqliyinə aparır çıxarır.

Siğorta bazarının inkişaf meyillərinin önəmli yönlərindən biri də icbari tibbi siğorta sisteminin təkmilləşməsindən ibarətdir. Bu siğorta sinfi, ictimai istiqamətə sahib olmaqla bərabər icbari ictimai siğorta və də ictimai təminat sistemini tamamlamaqdadır. Çünki, pensiya islahatlarında məhz siğorta əhəmiyyətli rol oynayacaq. Qeyri-dövlət (dövlət olmayan) pensiya fondu ilə bərabər siğortaçıların da siğorta məvhumunun hüquqi tənzim edilməsi xüsusiyyətləri diqqətə alınaraq icbari pensiya siğortası növündə iştirakı siğorta sisteminin subyektlərinin qanunvericiliklə müəyən olunan vahid prinsiplərinə əməl olunmasını nəzərdə tutmaqdadır. [27]

Digər tərəfdən, siğorta sisteminin başqa bir geniş sahəsi sayılan əmlak siğortası növünün dövlətimizdə inkişafı meyillərinin perspektivləri hədudsuz hesab olunur. Həm istehsal, həm də qeyri-istehsal sahələrinin inkişaf etməsi bu siğorta sinifləri üçün böyük həcmdə siğorta obyektlərinin yaradılmasına zəmin yaradır. Bu kontekstdən baxdıqda, tikililərin siğortası, kənd təsərrüfatı obyektlərinin siğortası, yüklərin siğortası, yeni texnika və texnologiyalarının siğortası, xammal və məhsulların siğortası, nəqliyyat vasitələrinin siğortası, avadanlıqların, və digər siğorta tipləri dövlətimizdə perspektivli sahələr hesab oluna bilər. Bu vəzifənin əsas həlli yollu işə taktiki addımlar çərçivəsində reallaşdırılmalıdır.

Bu çərçivədə qarşıda duran əsas məsələlərdən ən önəmlisi və ən aktualı işə məhz siğortaçıların (siğorta şirkətlərinin) ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinin, artırılmasının təmin olunmasından ibarətdir. Beləliklə, bazar münasibətləri inkişaf etdikcə siğorta sistemi sahəsinə olan tələb də artmağa davam edir və bəlli olduğu kimi tələb və təklifin tarazlaşması bazar iqtisadiyatının ən vacib prinsipi hesab olunur. Hal-hazırkı dövrdə siğorta bazarına olan tələbin səviyyəsi, yəni ki, siğorta riskin ehtimallərinin həcmi 10 milyon manatlarla ölçülür və dövlətimizin siğorta şirkətləri bu tip riskin ehtimallər üzrə siğortallar qarşısında öhdəliklərinə güvənli və etibarlı təminat yaratması məqsədi ilə bu tip riskin ehtimalləri təkrar siğortaya

ötürmək kimi bir məcburiyyət qarşısında qalırlar. Günümüzədək əldə olunan iş praktikası və yerli xüsusiyyətləri nəzərə alaraq sığorta şirkətləri əhəlinin tələbatına istiqamətlənmiş yeni növ sığorta sinifləri inkişaf etdirməlidirlər. [3]

Sığorta firmalarının öz üstlərinə götürdükləri sığorta riskin ehtimalləri kontekstində onların öhdəlikləri ehtiyat fondu və digər aktivlərlə təmin olummaqdadır.

Sığorta sistemində ən önəmli məsələlərdən biri məhz “Sığorta daxılı”nin yaradılmasıdır. “Sığorta daxılı” - müəyən riskin ehtimallərin birlikdə sığortalanması halı üçün sığorta firmalarının birliyidir. “Sığorta daxılı” əsas etibarilə böyük, qorxuli, iri və praktikada yeni olan sığorta riskin ehtimallərinin sığortaya qəbul olumması zamanı yaradılmaqdadır.

Hazırki günümüzədə dövlətmizdə əmlakın sığortalanması sinfi üzrə sığorta daxili fəaliyyət göstərir. Bundan sonra da gələcəkdə sığortanın başqa növləri üzrə də sığorta daxılının yaradılması prosesi üzrə işlər davam etdirilməlidir. [3]

Sığorta bazarın inkişaf etməsində və tənzim edilməsi prosesində peşəkar sığorta kadrlarının mövcud olması əsas amillərdən biri hesab olunur. Məhz bu məqsəd ilə Maliyyə Nazirliyinin təklifi və təşəbbüsilə 2003-cü tədris ilindən etibarən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində (ADIU) sığorta ixtisası qrupunun yaradılmışdır. Hal-hazırda belə qruplar yalnız magistratura pilləsində “sığorta xidmətinin təşkil olumması” ixtisası proqramı üzrə fəaliyyət göstərməkdədir.

AR-də əsas qoyulan sığorta bazarın mövcud olan qanunvericilik sənədləri əsasında tənzim edilməsi və inkişafı prosesində dövlətin apardığı siyasətin düzgün şəkildə qurulması, əhəli arasında kütləvi informasiya vasitələri (KİV) ilə (mətbuat, radio və televiziya), idarə, müəsisə və firmalarda şəxsi həyata keçirilən birgə tədbirlərdə sığortanın önəmi, əhəmiyyəti, həmçinin onun cəmiyyətdə olan rolu haqqında izahat işlərinin təşkil olumması və dövlət əhəlisinin ictimai vəziyyət, həmçinin iqtisadiyatın inkişafı çox zəruri önəm daşıyır.

Hazırda bazar iqtisadiyatı kontekstində dövlətmizin iqtisadiyatına cəlb edilmiş xarici yatırımların (investisiyaların) dövlət daxilində fəaliyyətdə olan sığorta şirkətləri

tərəfindən siğortalıması prosesi üçün onların maliyyə imkanların çoxalması və qlobal siğorta bazarın ödəmə qabiliyyəti, etibarlılıq reytinglərinin artırılmasının, bununla yanaşı xarici dövlətlərin təkrar siğortaçı şirkətləri ilə önəmli əməkdaşlıqlarının qorummasını tələb etməkdədir.

Siğorta sisteminin, siğorta bazarın hazırkı modern dövrdə inkişaf etməsi prosesində əhalinin ictimai vəziyyətinin aşağı olması, fəaliyyətdə olan böyük Şirkət və firmaların sayının azsaylı olması, Sovet İctimai Respublikaları İttifaqı dövründən bu yana öz şəxsi həyatlarını və övladlarını siğortalıması vətəndaşlara indeksləşdirilmiş qaydada siğorta məbləğlərinin verilməsi, həmçinin bunun nəticəsində şəxsi həyat siğortası növünə olan inamsızlığın çoxalması, siğorta növləri üzrə ixtisaslaşdırılmış siğorta şirkələrinin təəsüf ki formalaşmaması, siğorta bazarın peşəkar subyektlərinin, bununla yanaşı, siğorta ekspertlərinin, hüquqi şəxs kimi meydana gələn siğorta şəbəkələrinin və vergi ödəyiciləri qismində dövlət qeydiyyatından keçmiş fiziki şəxs siğorta brokerlərinin olmaması və respublika daxilində təkrar siğorta firmalarının yaradılması ən önəmli problemlərdən biri hesab olunur. ⁸ [13]

Mövcud siğorta bazarın inkişaf etməsinə effekt göstərən əsas amillərdən biri məhz regionlarımızda fermer fəaliyyətinin inkişafının zəif olması, əhalinin ictimai vəziyyətinin, siğorta servislərinin aşağı səviyədə olması təşkil edir. Yəni, müvafiq regionlarda əhalinin şəxsi həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, şəhər və rayon bölgələrində, qəsəbə və kəndlərdə yaşayan vətəndaşların əmlak hüquqlarının siğortalıması məqsədilə dövlət proqramının qəbul olummasını və buna bağlı olaraq müvafiq qanunvericilik aktlarının qəbul olummasını tələb etməkdədir.

AR-də siğorta çeşidlərini bazar iqtisadiyatının zərurətinə, həmçinin siğortaların tələb və təklifləri nəzərə alınaraq şəxsi həyata keçirilməsi, siğorta məbləğlərinə tətbiq olunan stavkaların (faizlərin) düzgün seçilməsi, hesablanmış siğorta haqları üzrə güzəştlərin tətbiq olumması və siğorta bazarı üzrə dövlət nəzarət edilməsinin hazırkı dövrün zərurətinə uyğunlaşdıraraq möhkəmlənləşməsi siğorta sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır.

8- Abbasov İ.M. "Siğorta xidmətinin təşkil olumması" dərslik. BBU. Bakı 2013.

Bu sahədə siğortaçılara etibarlı şəkildə siğorta təminatının verilməsinə və siğorta çeşidlərinin qlobal sistemə yaxınlaşmasında yaranan siğorta riskin ehtimallərinin təkrar siğorta sisteminə verilməsi önəmli rol daşıyır. Siğortaçıların böyük qismi çox miqdarda maliyyə vəsaitlərinə sahib olmadığından çox böyük riskin ehtimallərin siğortasını şəxsi həyata keçirməkdə aciz qalırlar. Buna baxmayaraq, riskin ehtimallərin müəyən bir hisəsini təkrar siğorta sisteminə ötürmək yolu ilə siğorta şirkətləri öz müştəriləri, yəni siğortallar qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə təminat verə bilərlər.

Bu kontekstdə keçid iqtisadiyatlı dövlətlərdə, həmçinin, dövlətmiz AR-də Milli siğorta bazarın qorunması məsələsi önəmli məsələlərdən biri hesab olummaqdadır. Məhz bu səbəbdən də siğorta firmalarının maliyyə gücünün artırılması yolu ilə bu məsələni aşağıdakı iki istiqamətdə şəxsi həyata keçirmək mümkün hesab edilə bilər.

a) Siğorta şirkətlərində siğorta daxillərinin yaradılması üzrə məsələlərin qaydaya salınması;

b) Daxili bazarda təkrar siğorta firmalarının yaradılması. ⁹ [19]

Dövlət iqtisadiyatında bazarda peşəkar təkrar siğortaçılara daima tələb olduğu üçün onların təşkil olunması zəruri hesab olunur. Praktika bunu göstərir ki, dövlətlərin çoxunda dövlət maliyyəsinin birbaşa yardımı sayəsində müəyən mərhələlərlə bu tip şirkətlər yaradıla bilər. Elə bu səbəbdən Qərb siğortası bazarında kapitalın bir yerə toplanması, başqa sözlə təmərküzləşməsi prosesi çox sürətlə artdığından bu tip şirkətlərin yaradılması prosesində dövlət səviyyəsində normativ aktların, sənədlərin qəbulu sürətləndirilməlidir. Bu problemlərin bütünü siğorta nəzəriyyəsi çərçivəsində qloballaşma problemi kimi xarakterizə olummaqdadır. Bu kontekstdə daxili (milli) siğorta bazarımızın günün zərurətinə uyğun səviyyədə qloballaşan iqtisadiyata inteqrasiyası prosesi təmin olummalıdır. [15]

Bir digər məsələ isə, siğorta əməliyyatlarından vergitutmanın vergi sonrakı təkmilləşməsi prosesinin zəruri olmasıdır. Uzummüddətli siğorta növü əməliyyatlardan vergitutma prosesi ən önəmli riskin ehtimallərdən fiziki və hüquqi

9- Xudiyev N.N. "Milli siğorta bazarın maliyyə-vergi tənzim edilməsinin prioritetləri" elmi məqalə. Vergi Jurnalı. Bakı 2015.

şəxslərin effektiv bir şəkildə müdafiəsi üçün stimül olmalıdır. Dövlətmiz ARnda siğortaçıların əməkdaşlığı iqtisadi və milli mənafeələr diqqətə alınaraq könüllülük və də bərabərlik prinsipləri çərçivəsində qurulmalıdır. Məhz bu yönlərin ən zəruri vəzifələrindən biri isə dövlətmizdə, həmçinin dünya siğorta bazarının əməkdaşlığının daha çox inkişafı və dərinləşməsidir. Bununla bərabər siğorta bazarının inkişaf etməsi üçün AR-ın Qlobal Siğorta Nəzarət edilməsi Asosasiyasına üzv olaraq qəbul olunması gözəl nəticələr verərdi. ¹⁰ [15]

Bu məsələ məlumdur ki, dövlətin qəbul etdiyi qanuna əsasən 2016-cı ilədək siğorta şirkətlərinin büdcə portfeli (vəsaiti) 5 (beş) milyon manata kimi artırılmalıdır. Bir çox ekspertlərin fikrinə əsaslanaraq, bu ünsür siğorta bazarının inkişafına, biznesdəki şəffaflığa, bazardakı sağlam rəqabətə, siğortallar və siğortaçıları arasında olan inamın artmasına səbəb olacaqdır. [15]

Bu sahədə siğorta mütəxəsislərinin düşüncəsinə görə, siğorta şirkətlərində çalışan əməkdaşların sayının biraz çox olması siğorta firması daxilində xərclərin artmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən də siğorta şirkətləri əsas keyfiyyət prinsipini üstün tutmalıdır, yəni ki, daha profesional. İşini daha yaxşı bilən kadrlarla çalışmalıdırlar və də firmasının işçiləri arasında daha çox marketoloqlara, həmçinin yardımçı fəaliyyət ilə məşğul olan siğorta agentlərinə və siğorta brokerlərinə üstünlük verməlidirlər. Çünki, yeni yarammış siğorta növlərinin əhali arasında təqdim olunması, tanınması və düzgün formada əhaliyə aşılama üçün məhz reklama və siğorta vasitəçilərinə ehtiyac duyulmaqdadır. Günümüzdə siğorta tədiyələrinin adambaşına olan həcmi təqribən 49 manata bərabərdir, bu rəqəm məqbul hesab olunaraq, 2020-ci ilədək bu rəqəmin 120-130 manata qədər çatlaşması mümkün görünür. Dövlətin siğorta bazarında olan yığımları 1 milyard manata çatdırmaq üçün bu yığımların illik 25 faiz artımı buna kifayət edəcəkdir. Onu da qeyd edək ki, son on il dövrü ərzində siğorta tədiyələrinin illik artım göstəricisi orta hesabla 23 faiz təşkil etmişdir. Bununla yanaşı, dövlətmiz AR-ın ümumi daxili məhsul göstəricisinin 70

10- Kərimov A.E. "Bankların kriminal riskin ehtimalləri və siğorta məhsulları: Qərb dövlətlərinin praktikası" elmi məqalə. Vergi Jurnalı. Bakı 2013.

milyard manat olacağı proqnozlaşdırılmaqdadır və 1 milyard manat olan yığım məqsədinə nail olumması siğorta tədiylərinin ümumi daxili məhsulda olan xüsusi çəkisini hal-hazırda olan 0,83 faiz səviyəsindən 2,5 faizədək artmasını təmin etmiş olacaqdır. Bununla birlikdə, maarifləndirmə prosesinin sistemli formada şəxsi həyata keçirilməsi və əhalinin siğorta şəhadətnaməsinin bağlanılmasının önəmini dərk etmələri birbaşa olaraq siğorta yığımlarını da artırmış olacaqdır. Buna bağlı olaraq, siğorta bazarı investisiya bazarın bir çeşidinə çevrilərək, siğorta sisteminin investisiya vəsaitlərinin təşkil olummasında iştirakına səbəb olacaqdır. [27]

Dövlətimiz Azərbaycan 2018-ci ildə siğorta sektounun həcminə görə MDB dövlətləri arasında üçüncü olmağı planlaşdırmışdır. Hal-hazırda isə siğorta bazarı dövlət iqtisadiyatının dinamik inkişaf edən sahələrindən biri hesab olunur və siğorta sahəsinin inkişafına böyük diqqət yetirilir: “Məqsəd isə siğortanı dövlət əhalisinə ictimai yardımı yaxşılaşdıracaq, maddi zərərləri isə aradan qaldıracaq əlavə alətə çevirməkdir.” [27]

Fəsil II. Müasir şəraitdə sığorta xidmətinin təşkil olumması əsasları və xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi.

2.1. Sığorta şirkətlərinin hüquqi növləri və fəaliyyətinin əsas istiqamətləri.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» AR-nın Qanununa əsasən siyasi partiyalar, ictimai birliklər və fondlar istisna edilməklə, bir və ya bir neçə fiziki və hüquqi şəxs, birbaşa sığorta fəaliyyətini şəxsi həyata keçirmək üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün firmai hüquqi formalarda sığortaçıyı təsis edə bilərlər. [1]

AR-nın qanunvericiliyinə əsasən sığortaçı kimi bu qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada hər hansı firmai-hüquqi formada yaradılmış hüquqi şəxs hesab edilən sığorta firması çıxış edə bilər. Deyilən norma sığortaçılar tərəfindən olan subyektlərin dairəsini məhz hüquqi şəxslər tərəfindən məhdudlaşdırır, bir sözlə sahibkarlıq fəaliyyətini şəxsi həyata keçirdikərinə baxmayaraq (sığorta özündə sahibkarlıq fəaliyyətlərindən biridir) sahibkarlar hüquqi şəxs yaratmadan sığortaçı kimi çıxış edə bilməzlər. ¹¹ [1]

AR-da sığorta firmaları bu qanunvericilikdə və dövlətin hüquqi normativ sənədlərində müəyən olummuş firmai hüquqi formalarda (açıq və qapalı səhmdar cəmiyyəti, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət və s.) yaradıla bilər. Burada əsas meyar odur ki, sığortaçının təsisçiləri (istirakçıları) yaradılmış hüquqi şəxslərə munasibətdə öhdəlik hüquqlarına, yaxud hüquqi şəxslərin əmlaklarına munasibətdə əmlak hüquqlarına malikdirlər.

AR-ın sığorta bazarında sığorta firmaları

- Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər
- Əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlər,
- Açıq və qapalı tipli səhmdar cəmiyyətlər kimi **firma-hüquqi formaya** malik

olan təsərrüfat cəmiyyətləridir. [28]

11- “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR-nın Qanunu. Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 2007.

Göstərilən bu cəmiyətlər üçün ümumi xarakterik cəhət ondan ibarətdir ki, onların bütün subyektlərinin əmək qabiliyyəti olan fiziki şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən sahibkarlar və hüquqi şəxslərdir.

Bu cəmiyətlərə ayrı-ayrılıqda nəzər salsaq bilərik ki, Məhdud məsuliyyətli cəmiyətlər bir və ya bir neçə subyekt tərəfindən təsis edilə bilər ki, onlarda cəmiyyətin öhdəliklərinə cavabdeh deyildirlər və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə əlaqədar yalnız onların qoyduqları əmanətin dəyəri ilə, o cümlədən onların ödəmədikləri hissələr miqdarında zərər riskin ehtimallərini daşıyırlar. [28]

Əlavə məsuliyyətli cəmiyətlər məhdud məsuliyyətli cəmiyətlərin fərqli forması olmaqla ondan onunla fərqlənir ki, əlavə məsuliyyətli cəmiyətlərin subyektləri nizamnamə kapitalına qoyulan əmanətlərin bölünən miqdarında onların şəxsi həyata keçirdikləri fəaliyyətdən irəli gələn cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə öz üzərinə əlavə öhdəliklər qəbul edirlər. [28]

Səhmdar cəmiyətlərdə isə nizamnamə kapitalı sənədləşdirilmiş və ya sənədləşdirilməmiş formada buraxılmış səhmlər qovluğu şəkilində yaradılan müəsisənin firma-hüquqi formasını əks etdirir. Səhmlər cəmiyyətin təsisçiləri tərəfindən satın alınabilir. Qapalı səhmdar cəmiyyətlə məhdud məsuliyyətli cəmiyyət arasında oxşar əlamətlər mövcuddur. Qapalı səhmdar cəmiyyətlərinin üzvlərinin ümumi miqdarı 50 nəfərdən çox olmamalıdır. Üzvlərinin artması halında qapalı səhmdar cəmiyyəti açıq səhmdar cəmiyyətinə çevrilməli və ya da ləğv olmalıdır. [26]

Qanunvericilikdə Yaxın dövr ərzində baş vermiş dəyişmələr cəlb etmək fikrində olduqda onu “açıq şirkət” yəni maliyyə sferaunda çalışan şirkətlərin yalnız açıq tipli səhmdar cəmiyyəti formasında, və əksinə təsisçilər səhmdar cəmiyyəti formasında yarammasını tələb edir. əlavə vəsait cəlb etmək istəmədikdə “qapalı cəmiyyət” Buna görə də bu hüquqi forma və onun xüsusiyyətlərinə yəni MNC formasında yaradırlar. Bu növlərin diqqət artır. Bu məqalədə bir tərəfdən məhdud birindən digərinə çevrilməsi cəmiyyətin fəaliyyəti məsuliyyətli cəmiyyət (bundan sonra MNC) və digər dövrdə də mümkündür. Bir tərəfdən Açıq tipli Səhmdar Cəmiyyəti arasındakı Ümumiyyətlə Azərbaycan Qanunvericiliyində Qapalı fərqlər müzakirə

edir. subyektnın riskin ehtimalı qoyduđu sərmayə ilə məhdudlaşan AR Mülki Məcəlləsinin 89-cu hüquqi şəxslər nəzərdən keçiriləcək. maddəsinə əsasən subyektlərdən hər birinin payının İnkişaf etmiş dövlətlərin təcrübələrinə diqqət yetirdikdə, miqdarı və qoyduqları mayaların tərkibi haqqında oradakı hüquqi şəxsləri, şərti olaraq, “açıq” (public) məlumat MNC-nın nizamnaməsində göstərilməlidir. və “qapalı” (private) şirkətlərə bölmək olardı. Birinci, Eyni zamanda nizamnamədə idarəetmə aparatlarının yeni “açıq” şirkətlər, müvafiq birjalarda listinqdən tərkibi göstərilməlidir.

Beləliklə yeni payçı cəlb keçmiş, geniş ictimaiyyət üçün açıq və, daha çox, edildikdə, köhnəsi cəmiyyətdən çıxdıqda, mövcud kapitalları birləşdirən şirkətlərdir. İkincilər, yeni subyektlərin payları dəyişdikdə və hətta idarəetmə “qapalı” şirkətlər isə əksinə, listinqdən keçməmişlər və, aparatlarından birinin tərkibində hər hansı bir dəyişmələr daha çox, şəxsləri birləşdirən və səhmləri (əgər varsa) baş verdikdə cəmiyyətin nizamnaməsinə dəyişmələr geniş ictimaiyyətə təqdim olummayan şirkətlərdir. edilməlidir və cəmiyyətin nizamnaməsi yenidən

Aydın məsələdir ki, “açıq” şirkətlərin səhmləri sərbəst qeydiyyatdan keçməlidir. Bu da, MNC-lərdə, onların qaydada alınıb-satıldıqda, burada daha çox şəxslər daha çox şəxslərin birləşməsi olduğu üçün, payların maraqlı tərəf kimi çıxış edirlər, və buna görə də, bu ötürülməsinin çətinləşdirir və sərmayə cəlb olumması şirkətlərin korporativ idarəetməsinə dair həm nöqtəyi nəzərindən MNC-ləri daha ağır tərpənən qanunvericilikdə həm də, çox vaxt həddə müəsisələr olduğunu göstərir. qanunvericiliyin zərurətindən də sərt olan, müvafiq Səhmdar cəmiyyətlərində isə nəinki idarəetmə birjaların listinq qaydalarında “qapalı” şirkətlərlə aparatlarının tərkibinin dəyişməsi, səhmdarların cəlb müqaisədə, daha ciddi tələblər müəyən edilmişdir; olumması və ya mövcud səhmdarların paylarının məsələn, müəyən aparatların, (məsələn Audit dəyişməsi daha asan baş verir, və bu hallarda Komitəsinin) yaradılması, kənar auditə dair tələblər, cəmiyyətin nizamnaməsinə dəyişmələrin olumması müvafiq məlumatların dərc olumması, və s. Lakin belə qanunvericiliklə tələb edilmir. şirkətlərdə səhmlərlə ifadə olunan, iştirak payları da

Bununla yanaşı, bu iki forma arasındakı digər əsas daha likvid olurlar. fərqlərdən biri də ondan ibarətdir ki, MNC-də payçı “Qapalı” şirkətlər isə daha çox şəxsi əlaqələrə və cəmiyyətdən çıxma bilər və cəmiyyətdən onun payının etibara əsaslandığı üçün onlara dair tələblər nisbətən 1 dəyərini və ya naturada ona verilməsini tələb edə bilər. yumşaq olurlar. Bu da öz növbəsində MNC-nin fəaliyyətinə mənfi effekt AR-ın biznes mühitinə diqqət yetirdikdə, göstərə bilər.

MNC-nin subyektsının borcu olduqda və o, bu borcu ödəmək qabiliyyətində olmadıqda, onun kreditörü MNC-dən həmin şəxsə məxsus olduğu payı ödəmək və ya həmin şəxsə məxsus payı ona naturada verməyi 2 tələb edə bilər. Düzdür belə hala yalnız MNC subyektnin borclarını ödəməyə başqa əmlakı kifayət etmədikdə yol verilir. Lakin bu o deməkdir ki, MNCnin subyektsı müflisləşdikdə, bu cəmiyyətin fəaliyyətinə də öz mənfi effektini göstərə bilər; məsələn müflisləşmiş şəxsin kreditörü müflis şəxsə məxsus olan payı ona naturada verilməsini tələb edə bilər və ya həmin şəxsin payına uyğun olan hisənin dəyərini ona ödəməsini tələb edə bilər. Bu da öz növbəsində, cəmiyyətin nizamnamə kapitalının azaldılması ilə nəticələnə bilər. Səhmdar cəmiyyətlərinə dair isə qanunvericilikdə belə Səhmdar cəmiyyətlərində isə payçının/səhmdarın hallar nəzərdə tutulmamışdır. cəmiyyətdən “çixması” anlayışı mövcud deyil. MNC-də cəmiyyətin subyektlərinə məhdudiyət Düzdür bəzi hallarda səhmdar onun səhm payının mövcuddur - 50 nəfər.

Səhmdar cəmiyyətlərində isə cəmiyyət tərəfindən alımmasını tələb edə bilər, lakin bu belə məhdudiyət yoxdur. daha çox istisna nəinki qaydadır, və cəmiyyətin MNC qanunvericilikdə tələb edilmədikdə öz nizamnaməsində nəzərdə tutulmayıbsa şəxsi həyata keçirilə 3 hesabatlarını dərc etməyə də bilər bilməz. Lakin, hətta bu halda belə payçının/səhmdarın cəmiyyətdən çixması cəmiyyətin əmlakının Səhmdar cəmiyyətlərinə aid qanunvericilik daxili çıxarılması deyil. Səhmdarın cəmiyyətdən çixması heç nəzarətə dair (məsələn müəyən məbləğdən yuxarı də birbaşa cəmiyyətin dəyərini azaldılması ilə əqdlərin ümumi yığıncaq tərəfindən təsdiqlənməsi) və nəticələnmir, çünki səhmlər özləri özlüyündə azlıq təşkil edən səhmdarların hüquqlarının müəyən dəyəri olan ayrıca bir maliyə alətidirlər və qorunmasına və

məlumatların açıqlanmasına dair 4 onlar yenidən satıla bilərlər. Adətən, isə səhmdar müvafiq tələblər müəyən edir.

Siğorta firmalarının korporativ idarəolunmasından danışarkən onu qeyd edə bilərik ki, siğorta firmalarının korporativ idarəolunması ARnın Mülki Məcəlləsinə və «Siğorta fəaliyyəti haqqında» AR Qanununa uyğun olaraq və bu qanunun bütün zərurəti nəzərə alınmaqla şəxsi həyata keçirilir. [1]

«Siğorta fəaliyyəti haqqında» AR Qanununda göstərilir ki, siğorta firmaları aşağıdakı aparatlar tərəfindən idarə olunur.

1. Ali idarəetmə aparatı olan Səhmdarların Ümumi Yığıncağı,
2. Ümumi rəhbərliyi və siğorta firmasının fəaliyyəti üzərindəki nəzarət edilməsi şəxsi həyata keçirən Direktorlar Şurası,
3. İcraedici aparat olan İdarə Heyəti.
4. Siğorta firmalarının maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət edilməsi şəxsi həyata keçirən Təftiş Komissiyası.

«Siğorta fəaliyyəti haqqında» ARnın Qanununda göstərilir ki, siğorta firmalarında Səhmdarların Ümumi Yığıncağı AR-nın Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müstəsna səlahiyyətlərdən başqa aşağıdakı bir sıra səlahiyyətləri şəxsi həyata keçirə bilər:

- Səhmdarların Ümumi Yığıncağı digər hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalına investisiya qoyulması, o cümlədən başqa siğortaçının səhmlərinin alınması, siğorta firmalarının törəmə cəmiyyətlərini təsis olunması və fəaliyyətlərinə xitam verilməsi barədə qərarlar qəbul etmək;
- Siğortaçının dəyərli kağızlarının o cümlədən, səhmlərinin buraxılması müddətlərini və şərtlərini müəyənləşdirmək, siğortaçının kapitalının artırılması və ya azadılması, xalis mənfəət hesabına ehtiyatların formalaşması barədə qərarlar qəbul etmək;
- Siğortaçının maliyyə, uçot, inzibati və kadr siyasətini müəyənləşdirmək;

- Siğorta firmanın filial və nümayəndəliklərinin açılması və ya ləğvi barədə qərarlar qəbul etmək, onların əsasnamələrini təsdiq etmək;¹² [1]
- ARnın Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş bəzi hallar istisna olmaqla, siğortaçının suveren auditorunu seçmək və ya təyinatını geri götürmək;
- Siğortaçının büdcəsini təsdiq və ya qəbul etmək;
- Direktorlar Şurasının, İdarə Heyətinin və Təftiş Komissiyasının əsasnamələrini təsdiq etmək;
- Direktorlar Şurasından və Təftiş Komissiyasından hesabatlar almaq;
- İdarə Heyəti üzvlərini, o cümlədən onun sədrini və onun müavinlərini seçmək, onların səlahiyyətlərinə xitam vermək;
- Siğortaçının suveren auditorlar tərəfindən təsdiqlənmiş və Təftiş Komissiyası tərəfindən tövsiyə edilmiş hesabatlarını təsdiq etmək kimi məsələləri əks etdirir. [1]

Yuxarıda göstərilən bu kimi məsələlər Səhmdarların Ümumi Yığıncağının çağırılması ilə iclasda müzakirə olunur. ARnın Mülki Məcəlləsinə əsasən Səhmdarların Ümumi Yığıncağı növbəti və növbədənənar ola bilər ki, göstərilən Səhmdarların növbəti ümumi yığıncağı ən azı ildə bir dəfə çağırılmalıdır ki bu da, ümumi illik yığıncaq adlanır və çağırılan bu ümumi yığıncaq Direktorlar Şurası tərəfindən maliyyə ili bitdikdən sonra altı aydan gec olmayaraq şəxsi həyata keçirilir və bu barədə səhmdarlara məlumat verilir.

Səhmdarların növbədənənar ümumi yığıncağı Direktorlar Şurasının (Müşahidə Şurasının) öz təşəbbüsü ilə və ya Təftiş Komissiyasının, yaxud səsli səhmlərin on faizinə malik olan səhmdarların yazılı tələbi ilə cəmiyyətin icraat aparatı tərəfindən çağırılır və bu hal cəmiyyətin Direktorlar Şurası olmadıqda da, növbədənənar ümumi yığıncaq İcra aparatının təşəbbüsü ilə də şəxsi həyata keçirilə bilər.

Səhmdarların Ümumi Yığıncağında əsas müzakirə obyektini, Direktorlar Şurası və İdarə Heyəti üzvlərinin vəzifəyə seçilməsi və vəzifədən azad olumması, başqa siğortaçının səhmlərinin alınması, törəmə cəmiyyətlərin təsis olumması məsələləri

12- "Siğorta fəaliyyəti haqqında" ARnın Qanunu. Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 2007.

üzrə qərarlar həll olunur. Həm də bu qərarlar səhmdarların üçdə ikisinin səs çoxluğu ilə həll olunur. Səs vermə hüququna malik olan səhmdarların yekdil razılığı ilə Səhmdarların Ümumi Yığıncağının iclası gündəliyə daxil edilməmiş məsələləri də daxil edə və onlara dair qərarlar qəbul edilə bilər. [26]

Siğorta firmalarını idarə edən zəruri aparatlardan biri də, Direktorlar Şurasıdır. Direktorlar Şurası ARnın Mülki Məcəlləsinə əsasən üç nəfərdən az olmayan tək sayda fiziki şəxs olan üzvlərdən ibarət olmalıdır və bu qanuna əsasən Direktorlar Şurasının üzvləri 3 ildən çox olmayan müddətdə seçilirlər və bu müddət bitdikdən sonra üzvlər növbəti müddətlərdə seçilə bilərlər. Siğorta firmalarında Direktorlar Şurasının sədri Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən onun üzvləri sırasından seçilir və seçilən sədr siğorta firmalarında digər idarəetmə aparatlarında vəzifə tutmaq səlahiyyətlərinə malik deyildir. Qanunda göstərilir ki, Direktor Şurasının iclaslarında üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir və bu iclasların keçirilməsi qaydası siğorta firmalarının nizamnaməsi və ya Direktorlar Şurası haqqında əsasnamə ilə müəyən olunur. Direktorlar Şurasını qərarları iclasda iştirak edən üzvlərin sadə səs çoxluğu ilə qəbul olunur ki, burada da hər bir üzv bir səs hüququna malikdir. [28]

Siğorta firmalarının idarə olummasında Direktorlar Şurası çox zəruri rola malikdir və bu rol onun səlahiyyətlərində daha aydın əks olunmuşdur. ARnın «Siğorta fəaliyyəti haqqında» Qanununa və digər hüquqi normativ sənədlərə əsasən Direktorlar Şurasının səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Siğorta firmanın idarə olummasında və fəaliyyətinə nəzarət edilməsi şəxsi həyata keçirmək, o cümlədən İdarə Heyətindən hesabatlar almaq;
- Səhmdarların Ümumi Yığıncağı və İdarə Heyəti üçün tövsiyələr vermək və bildirişlər göndərmək yolu ilə Səhmdarların Ümumi Yığıncağının iclaslarını çağırmaq və səhmdarların, İdarə Heyətinin və Təftiş Komissiyasının tələbi ilə keçirilən növbədənənar iclaslar istisna olmaqla, hər bir iclasın gündəliyi müəyən etmək;

- Siğortaçı tərəfindən qanunvericiliyə əməl edilməməsi faktını müəyən etdikdə pozuntunu aradan qallaşmasını təmin edən tədbirlər görməklə Səhmdarların Ümumi Yığıncağını, İdarə Heyətini və Təftiş Komissiyalarını bu barədə xəbərdar etmək;

- Direktorlar Şurasının, İdarə Heyətinin və Təftiş Komissiyasının üzvlərindən başqa digər rəhbər işçiləri təyin etmək və onların əmək haqlarının miqdarını müəyən etmək;

- İdarə Heyətinin hər hansı bir üzvünün fəaliyyətini qeyri-qənaətbəxş hesab etdikdə onu vəzifədən kənarlaşdıraraq Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən İdarə Heyətinin yeni üzvü təsdiq edilənədək müvafiq vəzifənin icrası üçün bu Qanunun zərurətinə cavab verən digər şəxsi müvəqqəti seçmək;

- Siğorta firmasının biznes strategiyasını müəyən etmək;

- Siğorta firmasının daxili nəzarət sistemini təşkil edən qayda və prosedurları təsdiq etmək və s, kimi səlahiyyətlərə malikdir. Bundan başqa Direktorlar Şurasının yerinə yetirdiyi vəzifələr varki, bunlarda Qanun əsasında şəxsi həyata keçirilir. Qanunu əsasında Direktorlar Şurasının yerinə yetirdiyi vəzifələrə

- öz öhdəliklərini lazımi səviyədə yerinə yetirilməsi üçün siğorta firmalarında maliyyə vəsaitlərinin çox miqdarda saxlanılmasının təmin olummasına, siğortallarla ədalətli rəftar olummasına, siğortaçının biznesinin və digər əməliyyatlarının idarə olummasına nəzarət etmək; [28]

- müştərilərlə ədalətli rəftar olumması, o cümlədən, onlara müvafiq məlumatların verilməsi, şəxsi məlumatların məxfiliyinin Qanununa uyğun olaraq qorumması, siğorta hadisəsi ilə bağlı zərərin vaxtında və ədalətli dəyərlənləşməsi, siğortalların, siğorta olunanların və faydalanan şəxslərin siğorta zərurəti üzrə siğorta ödənişlərinin mümkün olan ən tez bir zamanda ödənilməsi, həmçinin siğortalların və digər müştərilərin şikayətlərinə vaxtında baxılıb həll olumması üzrə təlimatı təsdiq etmək;

- əhəmiyyətli işlərin mütəmadi olaraq müəyənləşməsi, dəyərlənləşməsi və nəzarətdə saxlanılması məqsədilə riskin ehtimallərin idarə olummasının daxili siyasətini və qaydalarını təsdiq etmək;

- böyük həcmli itkilərin baş verməsi riskin ehtimallərinin qarşısının alınması və əvvəlcədən nəzərdə tutulan gəlir əldə olumması üçün sığortaçının investisiya siyasətini təsdiq etmək və s, göstərmək olar.

Sığorta firmalarında idarəedici aparatlardan biri də, İdarə Heyətidir. Sığorta firmalarında İdarə Heyətinin say tərkibi digər aparatlar kimidir yəni onunda üzvləri üç nəfərdən az olmayan tək sayda fiziki şəxsdir və İdarə Heyətinin üzvləri 3 ildən az olmayan müddətdə seçilir. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» ARnın Qanununa uyğun olaraq İdarə Heyəti öz fəaliyyətini Direktorlar Şurası tərəfindən işlənilib hazırlanan biznes strategiyasına və Direktorlar Şurasının müəyən etdiyi qayda və prosedurlara uyğun olaraq şəxsi həyata keçirir.

Sığorta firmalarında Təftiş Komissiyası da, üç nəfərdən az olmayan tək sayda fiziki şəxslərdən ibarətdir və qanun maddəsinə uyğun olaraq suveren şəxs olmalıdır. Təftiş Komissiyasının iclaslarında onun üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etməlidir və onun qərarları sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilərək bir üzv bir səsə malikdir.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» ARnın Qanununun zərurətinə uyğun olaraq Təftiş Komissiyası¹³ [1]

- firmada audit strategiyasını və siyasətini müəyən etmək;
- daxili audit planlarını təsdiq etmək;
- suveren auditorun təyin olumması ilə əlaqədar sığortaçının səlahiyyətli idarəetmə aparatına təkliflər vermək;
- Səhmdarların Ümumi Yığıncağına və Direktorlar Şurasına daxili nəzarət sistemlərinin təkmilləşməsinə dair təkliflər vermək;
- Daxili audit fəaliyyətinə nəzarət etmək və s. səlahiyyətləri daşıyır.

13- "Sığorta fəaliyyəti haqqında" ARnın Qanunu. Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 2007.

Siğorta firmalarında Təftiş Komissiyasının vəzifələri ARnın Siğorta fəaliyyəti haqqında Qanununa uyğun olaraq şəxsi həyata keçirilir ki, bunlar da, aşağıdakılardan ibarətdir:

- siğorta firmalarının maliyyə vəziyyətinə mənfi effekt göstərmək ehtimalı olan əməliyyatlara və ya şəraitə nəzarət etmək;
- illik maliyyə nəticələrini müzakirə etmək üçün suveren auditorlarla görüşmək;
- siğortaçının rəhbər işçilərinin suveren auditorla birgə işini təşkil etmək, suveren auditorun aşkarladığı çatışmamazlıqların aradan qalması və tövsiyələrin tətbiqi üçün tədbirlər görmək;
- siğortaçının daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyini İdarə Heyəti ilə müzakirə etmək;
- siğortaçının maliyyə hesabatlarında, o cümlədən illik balansına baxmaq, müvafiq irad və tövsiyələrini Direktorlar Şurasına bildirmək və s. aiddir. [28]

Beləliklə yuxarıda sadalanan aparatlar siğorta firmalarında korporativ idarəetməni şəxsi həyata keçirən aparatlardır ki, bunların fəaliyyəti ARnın «Siğorta fəaliyyəti haqqında» Qanunun və digər hüquqi normativ sənədlərin zərurətinə uyğun olaraq şəxsi həyata keçirilir və tənzimlənir.

2.2. Sığorta təşkilatlarının gəlirləri və xərclərinin dinamikası təhlili və qiymətləndirilməsi.

Sığorta firmaları digər sahibkarlıq strukturu kimi öz fəaliyyətindən müəyən gəlirlər əldə etməlidir. Sığortaçı tərəfindən sığorta və qanunvericilik ilə qadağan edilməmiş digər fəaliyyətin şəxsi həyata keçirilməsi nəticəsində əldə etdiyi vəsait üzrə toplanmış məbləğ *sığortaçının gəliri* adlanır. Modern təcrübədə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan sığorta firmalarının gəlirlərinə aşağıdakıları aid edirlər:

- sığorta mədaxili;
- sığorta fəaliyyətindən əldə olunan digər gəlirlər;
- digər fəaliyyətlərdən əldə olunan gəlirlər. [26]

Sığorta mədaxili aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

- sığorta müqaviləsinə əsasən sığorta haqqları üzrə gəlir;
- sığorta ödənişlərini, sığorta ehtiyatlarına daxil edilən hesablaşmaları və yenidən sığortaya təqdim edilən müqavilə üzrə sığorta haqqlarını nəzərə almaqla yenidən sığorta gəlirləri;

- sığorta ehtiyatlarının qaytarılma məbləği;
- komisyon mükafatlar;
- sığortaçılar tərəfindən sığorta ödənişləri üzrə payların ödənilməsi;
- işlərin şəxsi həyata keçirilməsinə yönəldilən vəsaitlərin qənaəti. [26]

Digər fəaliyyətdən əldə olunan sair gəlirlərə isə aşağıdakılar daxil olunur:

- əsas fondlar və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlirlər;
- icarə haqqı;
- debitor borclar üzrə məbləğ;
- hesabdən silinən kreditor borclar;
- qanunvericilikdə qadağan olunmamış fəaliyyətdən əldə olunan digər gəlirlər.

“Sığorta fəaliyyəti haqqında” ARnın Qanununa əsasən sığortaçının bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağan olunmuşdur.¹⁴ [1]

Onu da qeyd edək ki, sığorta gəlirləri fərqli variantlar üzrə qruplaşdırılır.

14- “Sığorta fəaliyyəti haqqında” AR-in Qanunu. Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 2007.

Gəlirlərin mənbəyindən asılı olaraq, sığorta firmalarının gəlirlərini şərti olaraq 3 qrupa bölmək olar:

1. Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər;
2. İnvestitsiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər;
3. Sığorta əməliyyatları ilə əlaqədar olmayan fəaliyyət növlərindən əldə olunan gəlirlər

Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər. Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər sığortaçının gəlir bazasının və eləcə də sığorta büdcəsinin təşkil olunmasının əsas şərtlərini təməl zəruri mənbələrdən biridir. Bu gəlirlərin mərkəzi elementlərindən biri də sığorta etdirən şəxslərin sığorta haqqları və ya birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə olan sığorta mükafatlarıdır. Sığortaçı tərəfindən sığorta mükafatlarının toplanması obyektiv amillər ilə müəyən olunur ki, bunlara da bazar şəraiti, inflyasiyanın sürəti, qanunvericilik və normativ baza, vergi qoyuluşu sistemi, sığorta bazarın inhisarlaşma səviyyəsi, suda faizlərinin dinamikası, dövlətin ictimai müdafiəsinin inkişaf səviyyəsi və s. aid etmək olar. Bu amillərin effekti sığorta kompaniyasına daxil olan sığorta tədiyələrinin axını artırır və ya azalda bilər. [26]

İnvestitsiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər. Sığorta firmalarının investitsiya fəaliyyəti birbaşa sığorta ilə əlaqədar deyil. O, sığorta etdirən şəxslərin sığorta haqqlarının kapital qoyuluşu mənbəyi kimi istifadə olunmasına əsaslanır. Müəyən müddət ərzində sığortaçının sərəncamında olan sığorta mükafatları müəyən olummuş qaydalar üzrə investitsiyaya yatırılır və sığorta firmalarına investitsiya gəlirlərini gətirir.

Sığorta xidmətində investitsiya fəaliyyəti dedikdə, qüvvədə olan sığorta qanunvericiliyinin zərurətinə əməl etməklə yüksək gəlir əldə olunması məqsədilə sığortaçının öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının etibarlı yerləşməsi başa düşülür. Maliyyə və fond bazarlarının yaxşı inkişaf etmiş olduğu dövlətlərdə sığortaçılar investitsiya fəaliyyəti onların inflyasiya nəticəsində itkilərini əvəz etməyə imkan verir. Sığorta xidmətinin yaxşı inkişaf etdiyi dövlətlərdə sığortaçılar ən nəhəng investitorlardan biri hesab olunur. Həmin dövlətlərdə sığortaçıların investitsiya

fortfelinin strukturunda uzun müddətli şəxsi həyat sığortası üzrə investitsiya qoyuluşları daha böyük çəkiyə malikdir. Nünunə üçün desək ki, bu göstərici Böyük Britaniyada 78%-ə yaxın, Almaniya isə 60%-dən çoxdur.

Digər gəlirlər. Sığorta əməliyyatlarının şəxsi həyata keçirilməsi və investitsiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərdən başqa, sığortaçı digər gəlirləri də əldə edə bilər. Digər gəlirlərə aşağıdakılar aiddir:

- Depo mükafatlarına hesablanan faizlərin məbləği;
- Reqres qaydasına uyğun olaraq əldə edilən məbləğlər;
- Əsas fondlar maddi dəyərlilər və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlirlər;
- İcarədən əldə olunan gəlirlər;
- Sığorta ehtiyatlarının qaytarılma məbləği;
- Konsultasiya, tədris və s. [26]

Bu gəlirlərə nəzər saldıqda bilərik ki, yenidən sığorta müqaviləsinin müddətinin sona çatması və sığorta hadisəsinin baş verməməsi zamanı mükafat depoya əlavə edilən faizlər ilə birlikdə yenidən sığortaçıya təqdim olunur.

Sığorta firması mülki qanunvericilik çərçivəsində müştərilərin marağını ifadə etmək və eləcə də sığorta hadisəsindən günahı olan şəxsə qarşı reqres şikayətini etmək hüququna malikdir. Məbləğin reqres qaydasına uyğun olaraq daxil olumması sığortaçı tərəfindən öhdəlikərin yerinə yetirilməsindən sonra şəxsi həyata keçirilir.

Sığorta tikinti-təsərrüfat obyektini kimi təsərrüfat fəaliyyətində istifadə edilməyən əsas fondu realizə etmək hüququna malikdir. Bu zaman gəlir realizədən alınan mədaxil ilə xərclərin məbləği üzrə artırılmış əsas fondun balans məbləği arasında mövsud olan fərq kimi hesablanır. Sığorta firmasına məxsus əmlak kirayə verilə bilər. Sığorta firmalarında sığorta ehtiyatlarının qaytarılması xüsusi hesablaşmalar vasitəsilə şəxsi həyata keçirilir. Bu sığorta ehtiyatlarının azaldılma məbləğidir.

Sığortaçının xərcləri. Sığorta firmaları öz fəaliyyətində müəyyən xərclər şəxsi həyata keçirir, yəni sığorta mudafiəsinin təmin olumması müəyyən itkilər hesabına başa gəlir. Nizamnamə fəaliyyətinin şəxsi həyata keçirilməsinə yönəldilən və

mühasibat hesabatında öz əksini tapan xərclər sığorta firmalarının xərcləri adlanır. Sığorta firmalarının xərclərinə aşağıdakılar daxil olunur: [23]

- sığorta ödənişləri və sığorta məbləğlərinin verilməsi;
- sığorta ehtiyatlarına ayırmalar;
- təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqqları;
- qarşısı alım tədbirlərinin maliyələşməsi üçün ehtiyatlarına ayırmalar;
- işin aparılması xərcləri;
- sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər.

Sair xərclər sığorta ehtiyatlarına ayırmalar xüsusi hesablaşma metodu ilə hesablanmış sığorta ehtiyatlarının artması nəticəsində ehtiyatların artım hissəsinin xərcləri aid olunur.

Təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqqlarına təkrarsığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş qaydada sığortaçıya çatacaq komissiyon mükafatları da daxil olmaqla hesablanmış təkrarsığorta haqqlarıdır. [23]

İşin aparılması üzrə xərclərin tərkibinə hər hansı bir sığortaçıda mövcud olan xərclər və eləcə də sığorta fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini əks etdirən xərclər daxildir. Həmin xərclər aşağıdakılardan ibarətdir:

- sığorta şəhadətnaməsinə, ciddi hesabat blanklarına, qəbzlərə çəkilən xərclər, sığorta qaydalarının çoxaldılma xərcləri, səhiyə xərcləri, arayışların xərcləri, rəylərin verilməsi xərci, statistik məlumatların verilməsi xərcləri, sığorta agenti və brokerlərinin servisi xərci və komissiyon mükafatlandırma xərci.

Sığorta hadisəsindən sonra çəkilən xərclərə

- mütəxəssislərin servis xərcləri, qeyri-dövlət firmalarına ödəmələr, təsərrüfat xərci, ezamiyə xərci, amortizasiya ayırmaları, məsləhət servisi xərci, informasiya servisi xərci, auditor servisi xərci, illik balansın dərc olunması xərci, servisi nəqliyyat xərci, nümayəndəlik xərci, kadr hazırlığı xərci, reklam xərci, bank xərci, inkasator, rabitə, kənar firmaların servisinin xərci, işçilərin toplanması üzrə xərclər, mudafiə və yanğından qorumağa çəkilən xərclər, əsas fondun təmir xərci, binaların, avadanlıqların və inventarların saxlanması və icarəsi ilə əlaqədar xərclər, qeyri-

maddi aktivlərin köhnəlməsi xərcləri, az dəyərli tez köhnələn əşyaların köhnəlməsi, ictimai sığorta fonduna ödəmələr, sığorta fəaliyyəti ilə bağlı gəlirlərdən çıxılan digər xərclər.¹⁵ [23]

Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclərə sığorta firmalarının təkrarsığortaya qəbul etdiyi müqavilələr üzrə ödədiyi təkrarsığorta komnison mükafatları, sığortaçı tərəfindən ödənilən sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçının ödənişdə olan payının ödənilməsi xərcləridir. Sair xərclərə aşağıdakılar daxildir:

- faiz xərcləri; əsas vəsaitlərdən və dəyərli kağızlardan gələn zərər; qeyri-maddi aktivlərdən və digər materiallardan gələn zərər; keçmiş illərin zərəri; məzənnə fərqi; fəlakət zamanı bağlanılmayan xərclər; vergi ödənişləri; təhsil müəsisəsinin xərci (hüquqi şəxslər üçün); yaşayış fondunun saxlanması və ictimai-mədəni tədbirlər xərci; ictimai xərclər.

Gəlirlərdən çıxılmayan xərclərə daxildir: [23]

- qeyri-komnersiya fəaliyyəti ilə bağlı olan xərclər; əyləncə və yemək xərcləri; habelə işçilərin mənzil və digər ictimai xarakterli xərcləri; fiziki şəxsin şəxsi istehlak və ya əmək haqqının alımması ilə bağlı olan xərclər; faktiki ezamiyyə xərclərinin müvafiq icra hakimiyyəti aparatına müəyənləşdirdiyi normadan artıq olan hisəsi; qnunvericilikdə müəyən edilmiş normadan artıq ayrılmış sığorta ehtiyatları.

Cədvəl 1. Sığorta şirkətlərinin xərclərinin təsnifatı¹⁶ [14]

Xərclərin növləri	Xərclərin təsnifatı		
	Əsas fəaliyyətə yönəldilən xərclər	Məqsədli təyinatlı olan xərclər	Şəxsi həyata keçirilmə müddəti üzrə xərclər
İşlərin şəxsi həyata keçirilməsi üzrə xərclər			
İnzibati təsərrüfat	Sığorta ilə birbaşa əlaqədar olmayan xərclər	Müqavilənin vasitəli şəkildə şəxsi həyata keçirilməsi	Müqavilənin icra olumma prosesində

15- Əliyeva G.E. "Sığorta firmalarının maliyyə resursları və onların artırılması yolları" magistr dissertasiyası. UNEC 2015.

16- Abbasov A.B, Abbasov S.A. "Maliyyə biznesi" dərslik. Bakı 2013.

Komision mükafatlar	Siğorta əməliyyatlarının şəxsi həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər	Müqavilənin hazırlanması və imzalanması	Müqavilənin icra olunma prosesində
Reklam üzrə xərclər	Siğorta ilə birbaşa əlaqədar olmayan xərclər	Müqavilənin hazırlanması və imzalanması	Müqavilənin imzalanmasına qədər
Blankların hazırlanmasına sərf olunan xərclər	Siğorta əməliyyatlarının şəxsi həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olmayan xərclər		Müqavilənin imzalanmasına qədər
Siğorta ehtiyatlarına ayırmalar	Siğorta əməliyyatlarının şəxsi həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər	Müqavilənin şəxsi həyata keçirilməsi	Müqavilənin icra olunma prosesində
Yenidən siğorta üzrə xərclər		Müqavilənin şəxsi həyata keçirilməsi	Müqavilənin icra olunma prosesində
Kapital qoyuluşu üzrə xərclər	Siğorta ilə vasitəsiz şəkildə əlaqədar olmayan xərclər		
Siğorta ödənişi	Siğorta əməliyyatlarının şəxsi həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər		Siğorta hadisəsinin baş verməsi zamanı

AR Maliyyə Nazirliyinin Kollegiyasının qərarı ilə 2010-cu il 29 noyabrında siğortaçı və təkrar siğortaçıların tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin müəyən olunması haqqında Kollegiya qərarına dəyişmələr edilib. Sonda siğortaçıları və təkrarsığortaçıların tələb olunan kapitalının minimum məbləğinin pilləvari qaydada artırılması müəyən olunmuşdur. 2012-ci il 01 yanvar tarixinə siğortaçıları üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləğ 3 milyon manat, təkrar siğortaçıları üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği 6 milyon manat, 2013-ci il 01 tarixinə siğortaçıları üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği 4 milyon manat, təkrarsığortaçıları üçün 8 milyon manat, 2014-cü il 01 yanvar tarixinə siğortaçıları üçün 5 milyon manat, təkrar siğortaçıları üçün 10 milyon manat müəyən edilib. Bunu aşağıdakı cədvəldən görmək olar:

Cədvəl 2. Siğorta şirkətlərindən tələb olunan kapitalının minimum həcmi (manatla) (mənbə finance.gov.az)

Tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin təmin olumması tələbinin qüvvəyə mimmə tarixləri	Sığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği	Təkrarsığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği
2011-cu il 01 yanvar	3 (üç) milyon manat	6 (altı) milyon manat
2012-cu il 01 yanvar	4 (dörd) milyon manat	8 (səkkiz) milyon manat
2013-cu il 01 yanvar	5 (beş) milyon manat	10 (on) milyon manat

Xatırladaq ki, 2008-ci ilin avqustunda Maliyyə Nazirliyinin təsdiqlədiyi sığorta və təkrar sığorta şirkətlərinin məcmu kapitalına minimal zərurətin mərhələlərlə artırılması proqramında 2009-cu ilin yanvar ayı üçün sığortaçılardan 1 mln. manatdan, təkrar sığorta şirkətlərindən isə 2 mln. 28 manatdan az olmayaraq, 2010-cu il yanvar ayının 1-nə şirkətlərdən 2 mln. manatdan, təkrar sığorta şirkətlərindən 5 mln. manatdan, 2011-ci ilin yanvarın 1-nə müvafiq olaraq – 3,6 mln. və 8 mln. manatdan, eləcə də 2012-ci ilin yanvarın 1-nə müvafiq olaraq – 6 mln. və 8 mln. manatdan az olmayaraq kapitalla malik olmaları tələb olunurdu. [29]

Lakin həmin illər üzrə şirkətlərin nizamnamə kapitallarının təhliləri göstərir ki, 2007-ci ilə qədər dövətdə fəaliyyət göstərən 29 sığorta firmasından yalnız birinin 10 milyon manatlıq kapitalı olub. [29]

Şirkətlərin çoxu dövlət tərəfindən nizamnamə kapitalına müəyənləşdirilmiş minimum məbləği (700 min manat) çətinliklə təmin ediblər. Buna baxmayaraq, şirkətlər qarşısında kapitallarının həcmi 2008-ci ilin yanvarına 800 min manata qaldırmaq tələbi qoyulub.

AR-də bazar münasibətlərinin inkişafı sığorta sferasına da öz effektini göstərmişdir. Hələ suverenliyin ilk illərində sığorta sahəsində dövlət inhisarı ləğv edilmiş və sığorta bazarın inkişafı üçün şərait yaradılmışdı. Yekunda çoxsaylı sığorta şirkətləri meydana çıxmış və fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Dövlətmizdə sığorta birlikləri hüquqi şəxs kimi AR MN tərkibindəki Dövlət Sığorta Nəzarət edilməsində qeydiyyatdan keçdikdən sonra öz nizamnamələri əsasında fəaliyyət göstərirlər. Hazırda dövətdə 27 sığorta firması, 1 təkrar sığorta, 8 broker firması (dördü xarici kapitalın iştirakı ilə) var. [29]

Dövlətmizdəki siğorta şirkətləri əsasən yerli şirkətlərdir. Çünki mövcud qanunvericilik siğorta firmasının yaramması zamanı xarici kapitalın cəlb olunmasına məhdudiyətlər qoyur. Beləliklə, 25 dekabr 2007-ci ildə qəbul edilmiş “Siğorta fəaliyyəti haqqında” AR Qanununa əsasən siğorta firmasının nizamnamə kapitalında xarici kapitalın iştirak payı 49 faizdən artıq ola bilməzdi.

2008-ci ilin 14 noyabrında AR Maliyyə Nazirliyi qanunun bu tələbini daha da şərtləşdirmiş, AR-da fəaliyyət göstərən bütün siğortaçıların nizamnamə kapitallarının ümumi məbləğində bütün xarici siğortaçıların payının son həddini 30 faiz səviyəsində müəyən etmişdir. Tələblərə görə, xarici siğortaçı siğorta nəzarət edilməsi aparatı tərəfindən müəyən edilən minimum kredit reytinginə malik olmalı idi.

Bununla da AR-də xarici siğortaçıların filiallarının fəaliyyətinə icazə verilmədi. AR ərazisində yerləşən siğorta predmeti yalnız rezident siğortaçıları tərəfindən siğortalana bilər. [29]

Siğorta fəaliyyətinin təşkil olunmasında siğorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsi zəruri rol oynayır. Beləliklə, kütləvi siğorta hadisələri baş verdikdə bu, onlara öz öhdəliklərinə əməl etmək imkanı verir. Siğortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti onun maliyyə öhdəliklərini vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirmə imkanları ilə şərtlənir.

Cədvəl 3. AR-də fəaliyyət göstərən siğorta şirkətlərinin 2015-ci il üzrə siğorta ödənişləri və siğorta haqqları (manatla).

(mənbə: sigorta.maliye.gov.az)

№	Siğorta firmasının adı	Siğorta haqqları	Siğorta ödənişləri
1	“A-Qroup Siğorta firması” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	12 603 446,69	7 244 574,06
2	“AXA MBASK” Siğorta firması Açıq Səhm. Cəmiyyəti	18 316 136,72	10 689 925,67
3	“Alfa Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 422 064,33	1 548 987,85
4	“AtaSiğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 466 922,48	4 231 715,46
5	“Atəşgah Şəxsi həyat” Siğorta firması Açıq Səhm. Cəmiyyəti	39 124 190,81	18 234 691,36
6	“Atəşgah” Siğorta firması Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	43 544 036,32	15 918 349,10

7	“AzSiğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	32 763 867,68	7 915 573,56
8	AR Dövlət Siğorta Kommersiya firması	41 384 364,00	13 164 798,00
9	“Azərbaycan Sənaye Siğorta” Açıq Səhm. Cəm.	10 073 570,83	4 351 962,18
10	“Azərqarant Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	299 949,24	3 367,00
11	“Bakı Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 422 090,55	1 729 436,81
12	“Başak İnam Siğorta firması” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 006 736,00	831 656,98
13	“Qlobal Siğorta firması” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11 240 596,61	3 931 671,73
14	“Buta Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 295 019,82	4 788 074,45
15	“Era Trans Siğorta” Siğorta firması Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	0,00	183 491,21
16	“Günay Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	80 339,50	97 163,43
17	“Mega Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	17 623 969,24	2 307 122,76
18	“Paşa Şəxsi həyat Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	54 526 449,39	16 349 699,98
19	“Paşa Siğorta” firması Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	64 780 265,39	29 885 878,17
20	“Qala Şəxsi həyat” Siğorta firması Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	22 827 377,06	17 649 084,65
21	“Qarant Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 511 196,59	3 594 937,37
22	“Rəvan Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 141 656,71	1 243 080,38
23	“Standard Insurance” Siğorta firması Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	19 728 972,65	7 826 774,55
24	“Xalq Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 219 188,22	5 257 901,18
25	“Qala Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	62 133,00	53 341,00
26	“İPƏK YOLU SİĞORTA” ASC	17 554 682,10	635 316,52
27	“Əmrah Siğorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	886 209,46	572 741,09
Σ	YEKUN	442905 431,3	180 241 316,5

Yuxarıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, 2015-ci ildə ARnda fəaliyyət göstərən siğorta şirkətlərinin siğorta haqları şəklində gəlirləri 442,9 mln. manat təşkil etmişdir ki, bunun da 180,2 mln manatı siğorta ödənişi şəklində siğortallara qaytarılmışdır. Maraqlıdır ki, ən çox siğorta haqqı toplayan “Paşa Siğorta” firması Açıq Səhmdar Cəmiyyəti həm də ən çox siğorta ödənişi verən siğortaçı olmuşdur. Göstərilən şirkət il ərzində topladığı 64,8 mln manat siğorta haqqının 29,9 mln manatını və ya 46,1 faizini siğorta ödənişi olaraq müştərilərə qaytarmışdır. Ödənilən vəsaitlərin xüsusi çəkisi üzrə də bu şirkət öndə gedən şirkətlərin sırasındadır. Respublika üzrə bu göstərici 40,7 faiz olmuşdur. [35]

Siğortaçının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada öz müştərilərinin marağını ifadə etmək, siğorta hadisəsində günahı olan şəxsə qarşı reqres şikayətini

etmək hüququ vardır. Bu məbləğin reqres qaydasına uyğun olaraq sığorta firmasına ödənilməsi sığortaçı tərəfindən öhdəlikərin yerinə yetirilməsindən sonra şəxsi həyata keçirilir. [35]

Sığorta şirkətləri təsərrüfat fəaliyyətində istifadə edilməyən, artıq, köhnəlmiş əsas fondu realizə etmək hüququna malikdir. Bu zaman gəlir realizədən alınan mədaxil ilə xərclərin məbləği üzrə artırılmış əsas fondun balans məbləği arasında mövcud olan fərq kimi hesablanır.

2.3. Sığorta şirkətlərinin ödədikləri vergilər.

Sığorta bazarlarının dövlət tənzim edilməsi sistemlərinin tətqiqi birmənalı olaraq, bu sistemlərin əsasında, məhz maliyyə tənzim edilməsi alətlərindən istifadə olunmasının durduğunu çox aydın bir şəkildə sübut edir. Dövlət maliyyə tənzim edilməsinin əsas məqsədi cəmiyyətdə ictimai və iqtisadi sabitliyin yüksəldilməsi üçün milli sığorta bazarlarının davamlı və etibarlı inkişafının təmin olunmasından ibarətdir. Bu hədəfin davranış obrazının seçilməsində heç bir implozivliyə (qeyri-müəyənlik) ehtiyac qalmır. Çünki sığortanın mahiyəti onun funksiyalarında tam çılpəqlığı ilə ifadə olunduğu üçün qeyri-müəyənlik elementləri də aradan qalxır və sığorta sisteminin dövlət tənzim edilməsinin ali məqsədinin məhz sığorta bazarın spesifik funksiyalarının reallaşmasına şərait yaradılması ilə bağlı olduğunu ortaya qoyur. Beləliklə, modern mərhələdə dünya sığorta sisteminin dövlət maliyyə tənzim edilməsinin həll edəcəyi aşağıdakı əsas prioritet vəzifələr də bunu bir daha sübut edir:¹⁷ [13]

- sığorta xidməti subyektlərinin tədiyə qabiliyyətinin təmin olunması;
- sığorta şirkətlərinin iflası hallarında sığortaların mudafiəsinin maliyyə mexanizminin yaradılması;
- sığorta bazarın inkişafına yardım olunması və onun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi (sığorta bazarın tutumunun artırılması, sığortaçıların kapitallaşma səviyyəsinin yüksəldilməsi, sığortaların tələbinin artırılması, sığorta bazarın infrastrukturunun inkişaf etməsi).

Milli sığorta bazarın vergi tənzim edilməsi vasitəsilə tənzim edilməsi məsələlərinə isə xarici pozitiv təcrübəni nəzərə almaqla baxmalıyıq. Sığorta firmalarında vergiyə cəlb etmə rejiminin təkmilləşməsinə iki aspektdən yanaşmaq olar. [19]

1) sığorta haqlarına vergi tətbiq etmək yolu ilə (bu zaman vergidən şəxsi həyat sığortası, icbari sığorta növləri, kənd təsərrüfatı sığortaçı və dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılan digər sığorta növləri çıxılmalıdır).

17- Abbasov İ.M. "Sığorta xidmətinin təşkil olunması" dərslik. BBU. Bakı 2013.

2) Siğortaçının nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilən mənfəətin vergiyə cəlb etmədən azad olması yolu ilə.

Siğorta haqlarına qoyulmuş vergi iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən dövriyyə vergisinin bir növü olduğundan, o prinsip etibarilə siğorta servislərinin bahalaşması faktı kimi nəzərdən keçirilə bilər. Lakin çoxillik statistik məlumatların təhlili sübut etdiyi kimi bir çox siğorta növləri üzrə ödənişlər daxil olan siğorta haqlarının cüzi hissəsini təşkil edir. Buna görə də, bu cür siğorta növləri üzrə tariflərin artırılması haqqında deyil, onların strukturunun dəyişməsi haqqında qənaətə gəlmək lazımdır. Lakin ödəniş səviyyəsi yüksək olan siğorta növlərində siğorta tarifi həcminə əsaslı effekt göstərməmək məqsədilə, siğorta haqlarına vergi stavkası aşağı müəyən edilməlidir. Siğortanın bir çox riskin ehtimalı növləri üzrə “məhkəm ehtiyat” (mənfəət) tariflərdə yüksək olduğundan burada tarifləri artırmadan da keçimmək mümkündür .¹⁸ [19]

Vergilər siğorta firmaları tərəfindən də ödənilir. Beləliklə, **siğorta firmalarının ödəməli olduğu vergiləri** aşağıdakı əsas qruplara ayırırlar;

-gəlirdən ödənilən vergilər; mənfəətə tətbiq olunan vergi, dividend üzrə ödənilən vergi, iştirak payından digər müəsisə və firmaların fəaliyyətinə cəlb olunan vergi;

-siğorta servislərinin təqdim olunmasından əldə olunan gəlirlərdən vergi; avtomobil yollarından istiadə edənlər üçün vergi, yaşayış fondu və ictimai-mədəni sahə obyektlərinin saxlanması üçün vergi;

-əmlakdan alınan vergi; siğorta firmalarının əmlakına tətbiq olunan vergi, bura həmçinin nəqliyat vasitələrinin sahiblərindən alınan vergini də əlavə etmək olar. Bu zaman vergi qoyuluşunun obyektini kimi nəqliyat vasitələrinin mühərikinin qüvvəsi çıxış edir. Nəqliyat vasitələri üzrə verginin obyektini kimi əldə edilən əmlakın – nəqliyat vasitəsinin məbləği çıxış edir;

-təbii ehtiyatlar üzrə ödənişlər; torpaq vergisi və torpağa görə ödənilən icarə haqqı;

18- Xudiyev N.N. “Milli siğorta bazarının maliyyə-vergi tənzim edilməsinin prioritetləri” elmi məqalə. Vergi Jurnalı. Bakı 2015.

-əmək həqqı üzrə gəlir vergisi; dövlətin ictimai fonduna pul vəsaitinin köçürülməsi, ərazilərin abadlaşması və digər məqsədlərin şəxsi həyata keçirilməsi üzrə ödəmələr;

-reklam üzrə vergi;

-dəyərli kağızlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müəyən növünə yönəldilmiş vergi;

-qeyri – sığorta servislərinin göstərilməsindən alınan məbləğ və əmlakın realizəsinə tətbiq olunan vergi; əlavə dəyər vergisi;

-şikayət ərizələrinin və əmlak xüsusiyyətli müqavilələrin dəyər vergisi; dövlət rüsumu.

Yuxarıda sadalanan vergilər həm yerli, həm də mərkəzi dövlət büdcəsinə köçürülən vergilərdir.

Sığorta firmaları vergi qanunvericiliyinə riayət olummasına görə məsuliyyət daşıyırlar. Bu qanunvericilikdə hesablamaların düzgün olması və eləcə də ödənişlərin tam və müəyən olummuş vaxt ərzində şəxsi həyata keçirilməsi ifadə olummuşdur.

Gəlir vergisinin ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan vergi qoyuluşu üzrə bazanın hesablamma qaydaları aşağıda sxematik təsvir olummuşdur. [13]

Vergi qoyuluşu bazası fəaliyyət göstərən qanunvericiliyə əsasən təqdim olunan güzəştlərin məbləği qədər azalır. Sığortaçılara təqdim olunan gəlir vergisinin əsas güzəştlərinə vergi qoyuluşu bazasının və gəlir vergisi stavkasının azaldılmasını aid etmək olar. Bundan əlavə vergi qoyuluşu bazasından kapital qoyuluşlarının maliyələşməsinə istiqamətlənən və bank kreditlərinin ödənilməsinə şərait yaradan mənbələr sığortaçılar tərəfindən onların balansında olan səhiyyə müəsisələrinin, təhsil müəsisələrinin, mədəniyyət və idman mərkəzlərinin, uşaq bağçalarının, uşaqların istirahət düşərgələrinin, qocalar və əllilər evinin, yaşayış fondunun maliyələşməsinə sərf olunan xərclər, vergi qoyuluşunun tətbiq olunduğu gəlirin normativ həddi ölçüsündə olan maliyyə vəsaitinin xeyriyyəçilik məqsədlərinə istifadə olumması üzrə sığorta haqları sığortaçılar tərəfindən şəxsi həyatın müəyən çərçivəyə uyğun olaraq sığorta olumması üzrə ehtiyatların tamamlanmasına yönəldilən məbləğləri də çıxmaq olar.

Mənfəət vergisi üzrə məbləğ sığortaçılar tərəfindən mühasibat uçotu və hesabat məlumatlarına əsasən təyin olunur. Rüb ərzində sığortaçılar vergi qoyuluşu dövrü və müəyən olummuş stavka üzrə əldə olunan mənfəətin məbləğinə əsasən verginin avans üzrə haqqını müəyən edirlər. Avans haqqının ödənilməsi hər ayın 15-dən gec olmayaraq bərabər paylar üzrə verginin rüblük məbləğinin ölçüsünə uyğun olaraq şəxsi həyata keçirilir.

Birinci rüb, yarım ay, doqquz ay və bir ilin başa çatması zamanı sığortaçılar gəlir vergisi üzrə məbləği vergi stavkası, eləcə də əvvəllər hesablanmış ödənişləri də nəzərə almaqla faktiki şəkildə əldə olummuş gəlirə (mənfəətə) əsasən hesablayırlar. Faktiki gəlir üzrə hesablanan verginin məbləği sığortaçı tərəfindən rüblük hesablaşma üzrə büdcənin gəlirinə rüblük mühasibat hesablaşmalarına təqdim olumması üçün müəyən olummuş 5 gün müddəti ərzində köçürülür. İllik hesablaşmalar üzrə isə verginin məbləği mühasibat hesabatı və balansın il ərzində təqdim olumması üçün müəyən olummuş 10 gün müddəti ərzində daxil olunur. ¹⁹ [17]

Faktiki vergi və avans ödənişlərinin müqayisə olumması zamanı aşkar edilən verginin məbləği növbəti ödənişlər üzrə hesablanılır və ya tədiyəçiyə onun yazılı ərizəsinə əsasən qaytarılır.

Mənfəət vergisindən başqa sığortaçılar dividend, səhmlər üzrə əldə edilən faiz, istiqraz və digər dəyərli kağızlar və eləcə də sığorta firmaları və müəsisələrin subyekt payı üzrə gəlirdən vergi ödəyirlər.

Yuxarıda sadalanan gəlirlər üzrə vergi bu gəlirlərin dərəcəsinə əsasən ödənilir. Məhz buna görə də gəlir vergisinin hesablanması zamanı yuxarıda qeyd olunan gəlirlər ikiqat vergi qoyuluşunun qarşısının alınması məqsədilə vergi qoyuluşu bazasından istisna edilməlidir.

Dəyərli kağızlar üzrə müqavilənin şəxsi həyata keçirilməsi zamanı sığortaçılar dəyərli kağızlar vasitəsilə icra olunan əməliyyatlara görə vergi ödəyirlər. Sığortaçı dəyərli kağızların emitenti kimi çıxış etdikdə bu sığortaçıdan vergi alınır. Vergi qoyuluşu obyektinə isə dəyərli kağızların nominal dəyəridir.

19- Kəlbəyev Y.A. "Maliyyə sferasında firmaların vergiyə cəlb olummasının nəzəri-metodoloji və praktiki məsələləri" elmi məqalə. Vergi Jurnalı. Bakı 2014.

Dəyərli kağızların ilkin emisiyasını şəxsi həyata keçirən səhmdar cəmiyyətlərin buraxdığı dəyərli kağızların nominal məbləğinə vergi tətbiq olummur. [19]

Dəyərli kağızlar üzrə şəxsi həyata keçirilən əməliyyatlara tətbiq olunan vergi nominal məbləğin normativ ölçüsünə uyğun olaraq alınır. Xarici valyuta üzrə dəyərli kağızlarla əlaqədar olan əməliyyatlara tətbiq olunan vergi Mərkəzi Bank tərəfindən təyin olunmuş məzənnə və qeydiyyat tarixinə əsasən fəaliyyət göstərən emisiya üzrə hesablanır. Verginin məbləği emisiyanı qeydiyyata təqdim edən tədiyəçi tərəfindən ödənilir və büdcəyə köçürülür. Dəyərli kağızlar ilə əlaqədar olan gəlirlərdən ödənilən vergiləri, yəni dividend, faiz və dəyərli kağızlar üzrə şəxsi həyata keçirilən əməliyyatlardan əldə olunan vergini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Deməli, sığorta firmaları öz servislərini əsas fəaliyyət sahəsində realizə edirlər. Eyni zamanda sığorta firmalarının fəaliyyət göstərən qanunvericilik üzrə qadağan olummayan digər təsərrüfat əməliyyatlarına əlavə dəyər vergisi də tətbiq oluna bilər.

Sığorta firmalarının əmlakına tətbiq edilən verginin müəyən olumması zamanı vergi qoyuluşu obyekt kimi əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər və vergini ödəyən şəxsin balansında yerləşdirilmiş ehtiyat və itkilər çıxış edirlər.

Verginin hesablanması vergi qoyuluşunun müvafiq dövrü üzrə təyin edilən əmlakın orta illik dəyərinə və qanunvericilik tərəfindən cari təqvim ili üzrə müəyən olummuş vergi stavkasına əsasən şəxsi həyata keçirilir. Əmlak üzrə vergi dərəcəsinin ölçüsü Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan normativlə hesablanır. Verginin məbləği təqdim olunan güzəştlərə əsasən vergidən azad olummuş əmlakın dəyərini nəzərə almaqla, ilin yekunu üzrə hər il sığortaçı tərəfindən hesablanır.²⁰ [18]

MDB məkanında sığorta firmaları tərəfindən yol fonduna ödənilən vergilərə, avtomobil yollarından istifadə edənlər üçün nəzərdə tutulan vergi, nəqliyat vasitələrinin sahiblərindən alınan vergi və nəqliyat vasitələrinin əldə olumması üzrə vergi daxil olunur. Avtomobil yollarından istifadə edən şəxslərə vergi qoyuluşu obyekt kimi sığorta firmalarının sığorta servislərinin realizəsindən əldə etdiyi gəlirin məbləği çıxış

20- Xudiyev N.N. "Sığorta firmalarında vergitutmanın alternativ mexanizmi və onun tətbiqi perspektivləri" elmi məqalə. Vergi Jurnalı. Bakı 2014.

edir. Sığortaçının gəliri sığorta ödənişlərini, sığorta ehtiyatlarına əlavə edilən köçürmələri və müqavilə üzrə sığorta haqlarını nəzərə almaqla sığorta müqaviləsi üzrə əldə olunan sığorta haqlarının daxil olması hesabına formalaşır. Vergi Məcəllənin müvafiq stavkası üzrə ödənilir.

Nəqliyat vasitələri sahiblərindən alınan vergini avtomobil, motosikl, avtobus və digər maşınlara malik olan sığorta firmaları ödəyirlər. Vergi nəqliyat maşınlarının nişanları və eləcə də mühərikın güc vahidinin hər biri üçün olan illik verginin ölçüsünü nəzərə almaqla, qanunvericilik tərəfindən təyin olunmuş müddət və stavka üzrə ödənilir. [18]

Sığorta firmalarının vergiyə cəlb olunması mexanizmində onu da qeyd edək ki, bədbəxt hadisələrin sığortalanması ilə, yaxud və qeyri-investisiya formalı sığortalarla məşqul olan şirkətlərə munasibətdə əlavə dəyər sığorta məsrəflərini kompensasiya edən tarif dərəcələrinə əlavələrlə, başqa sözlə, sığortaçının sığorta kompensasiyası barədə zərurəti üzrə ödəmələrinin məbləğini aşan gəlirlərlə müəyən olunur. Sığorta mükafatlarının və ya ödəmələrinin məbləği əlavə dəyərin lazımı dəyərlənləşməsinin aparılmasına imkan vermir, ona görə ki, bu göstərici sığorta polisinin saxlayıcıları arasında vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsini əks etdirən sığorta mükafatının təşkiledicilərini özündə birləşdirir. Məsələn, əgər sığorta polisi saxlayıcılarından biri sığorta kompensasiyasının ödənilməsi barədə müraciət edərsə, onda bu zaman digər saxlayıcıların vəsaitləri bu saxlayıcının xeyrinə yenidən bölüşdürülməkdir. İntestisiya tərkipli sığorta situasiyasında əlavə dəyər yalnız sığortaya məsrəfləri kompensasiya edən tarif dərəcələrinə əlavələr kimi də müəyən edilə bilər; bu məqsəd üçün yığım təşkiledicilərindən istifadə edilməməlidir. Sığorta məsrəflərini kompensasiya edən tarif dərəcələrinə əlavələri yuxarıda baxılan istənilən hal üçün dəyərləndirmək çox çətindir və bu da sığorta şirkətlərinə munasibətdə ƏDV-nin tətbiqini məhdudlaşdırır. [18]

Alqı – satqı, dəyişmə, lizinq və ya nizamnamə fonduna ödənilən sığorta haqları vasitəsilə avtonəqliyat vasitələrini əldə edən sığortaçılar avtonəqliyat vasitələrinin əldə olunmasına görə vergi ödəyən tədiyəcilərə çevrilirlər. Vergi qoyuluşu obyekt

kimi avtomobilin ƏDV-siz və aksizsiz satış dəyəri çıxış edir. Nəqliyatın əldə olumması üzrə vergi aşağıdakı stavkalar üzrə ödənilir: yük avtomobilləri, yüngül furqonlar, avtobuslar, xüsusi və yüngül avtomobillər, qoşulan arabalar (qoşqular).

Sənəddə avtomobilin aksiz məbləği, əlavə dəyər vergisi də nəzərə alınmaqla satış dəyəri qeyd olunduqda satış dəyərinin bu vergiləri çıxmaq şərtilə avtomobil üçün vergi qoyuluşu bazası təmin olunur.

Vergi nəqliyat vasitələrinin əldə olummasından 5 gün sonra qeydiyyat və ya yenidən qeydiyyat prosesindən keçən zaman ödənilir. Avtonəqliyat vəsaitlərinin qəbulu və ötürülməsi əsasında hesaba daxil edilmə günü nəqliyat vasitəsinin alımına günü hesab olunur.

Avtonəqliyat vasitələrinin qeydiyata alınması tədiyəçinin yerləşdiyi ərazinin dəyişməsi, nəqliyat vasitələrinin ötürülməsi, özəlləşməsi və tədiyəçinin hüquqi – firmai formasının dəyişməsi zamanı şəxsi həyata keçirildikdə nəqliyat vasitəsinin alınmasına görə vergi ödənilir.

Yol fondunun yaradılmasının mənbəyi olan nəqliyat vergisini də xüsusilə nəzərdən keçirmək lazımdır. Bir vergi obyektini kimi nəqliyat vasitəsindən əldə olunan vəsaitlər dolayı yolla sənişin avtomobil nəqliyatının, şəhər elektrik nəqliyatının, sənişin dəmiryolu nəqliyatının inkişaf etməsinə yönəldilir.

Vergi qoyuluşu obyektini kimi burada əmək haqqı fondu üzrə sərf olunan faktiki xərclər çıxış edirlər. [18]

MDB məkanında siğorta aparatlarına vergi qoyuluşunun ümumi sxemi tətbiq olunduğuna görə bu aparatlar yerli vergiləri (torpaq vergisi, reklam üzrə vergi, ərazilərin abadlaşması üçün ödənilən vergi) digər tədiyəçilər üçün müəyən olummuş qayda üzrə ödəyirlər.

Siğorta bazarın maliyə tənzim edilməsi prioritetləri içərisində, eyni zamanda bazarın büdcə tənzim edilməsi, siğorta şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin tənzim edilməsi, riskin ehtimalı-menecment, təkrarsiğorta sisteminin idarə olumması və s. məsələlər də vardır. Yuxarıda sadalanan problemlər dövlətin bütöv siğorta sisteminin bazar sahəsini özündə ehtiva edir. Lakin unutmmaq olmaz ki, bu sistemin

qeyri-bazar sahəsi olan və dövlətin tam inhisarında fəaliyyət göstərən dövlət icbari ictimai sığortası və fiziki şəxslərin kommersiya banklarındakı əmanətlərinin icbari sığortası da mövcuddur. Bu baxımdan sığorta sisteminin maliyə tənzim edilməsində dövlətin rolunun aktivləşməsi kompleks yanaşma prinsipi əsasında reallaşdırılmalı və konkret hədəflərin konturları bir daha dəqiqləşdirilməlidir. Bizcə, qaldırdığımız problemlərin sistemli şəkildə həlli maliyə-vergü tənzim edilməsi yolu ilə maliyə axınlarının yenidən bölgüsü prosesini sürətləndirər və sığorta bazarın inkişaf etməsi məqsədilə dövlətin stimullaşdırıcı effektini daha da gücləndirmiş olardı.

Fəsil III. Sığorta işinin təkmilləşdirilməsi yolları.

3.1.Sığorta menecmentinin təşkil olumması və təkmilləşdirilməsi yolları.

Hər bir iqtisadi fəaliyyət növü kimi, sığorta fəaliyyəti də idarəetmə sistemi – menecment tələb edir. Lakin, sığorta xidməti digər fəaliyyət növlərindən növlərindən fərqli olaraq bir sıra özünəməxsus idarəetmə xüsusiyyətlərini özündə cəmləyə bilir. Beləliklə, *sığorta menecmenti* dedikdə, müəyən edilmiş sığorta fəaliyyətinin təşkil olumması, sığorta firmanın bazar munasibətləri şəraitində mövcud resurslardan səmərəli istifadə və riskin ehtimallərin bölüşdürülərək qəbul olumması üzrə sığorta fəaliyyətinin idarə olumması fəaliyyəti başa düşülür.

Əsrlərdən gələn və təkmilləşib iqtisadi munasibətlər sistemində xüsusi bir yerə malik olan sığorta bazarı bu gün də öz aktuallığını artırır və böyük bir maliyyə qrupu kimi iqtisadi inkişaf prosesinə daha dərinə nüfuz etməyə başlamışdır. Burada sığortaçının maliyyə ehtiyaclarının sığorta servislərinin göstərilməsi üçün zəruri əhmiyyət kəsb etməsi ilə əlaqədar sığortaçı sığorta xidmətinin təşkil olumması və birbaşa onun şəxsi həyata keçirilməsi üçün sığorta fondu vasitələrini formalaşdırır və bundan zərərlərin ödənilməsi, özünəməxsus xərclərin şəxsi həyata keçirilməsində geniş istifadə olunur.

Bazar iqtisadiyatı şəraitində maliyyə problemləri və onların aradan qalması yollar sığorta şirkətlərini düşündürən və vacib məsələlərdən biridir. Bu baxımdan milli sığorta bazarında iştirak edən sığortaçılar qanunvericilik çərçivəsində məqsədli fəaliyyət göstərərək maliyyə probleminin aradan qalmasına və daha təminatlı sığortaçı adını qazammağa çalışırlar. Sığorta fəaliyyətinin böyük xərclərlə şəxsi həyata keçirildiyini nəzərə alaraq bu problemin aradan qalması daha qabarıq şəkildə özünü biruzə verdiyini bilərik. Bazar munasibətləri şəraitində sığortaçılar bir qayda olaraq özlərinin xüsusi fondundan və eləcə də sığorta fondunda olan vəsaitlərdən birbaşa iqtisadiyatda investitsiya fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Burada sığortaçılar özləri üçün vəsaitin daxil olmasının iki nisbi variantına malik olurlar. Bunlardan

birincisi sığorta təminatı olan vəsaitin dövriyyəsi, yəni investitsiya fəaliyyəti ilə, digəri isə sığorta tədiyələri hesabına daxil olan vəsaitlərdən ibarətdir. Sığorta şirkətləri bazar iqtisadiyatı şəraitində yalnız xərclərin bağlanması deyil eyni zamanda mənfəətin olması barəsində fikirləşirlər. Bu vaxt sığorta şirkətləri sığorta əməliyyatları nəticəsində daha çox mənfəətin götürülməsi barəsində fikirləşməlidir. Çünki bu vaxt artıq sığortaçı və sığorta etdirən arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin ekvivalentlik prinsipi pozulmuş olur. Beləliklə, sığorta xidmətində və onun forma almasında “mənfəət” termini şərti olaraq qəbul olunur. Sığorta əməliyyatlarında əldə olunan mənfəət normal maliyyə nəticəsi olmaqla sığorta təminatı üçün xərclər qarşılığında gəlirlərin çoxaldılması kimi başa düşülür. Bununla belə sığorta əməliyyatları nəticəsində gəlirlər çox miqdarda çox ola bilər, ancaq bu sığorta şirkətlərin üçün heç də oreintir ola bilməz. Yada saxlamaq lazımdır ki, sığortaçını fəaliyyətini effektivliyi mənfəətin gəliri ilə müəyyən olummayaraq eyni zamanda bu servislər sferasında onun vətəndaşlara və ya onların əmlakına dəymiş ziyanın necə, nə vaxt və nə qədər ödənilməsi ilə birbaşa əlaqədar olur.²¹ [13]

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyatına malik bir çox dövlətlərdə sığorta servislərinin əsas növləri dolaylı vergi qoyuluşuna məruz qalmırlar. Çünki onlar əhalinin, müəsisələrə və digər təsərrüfat subyektlərinin sığorta müdafiəsində əsas ictimai funksiyaları yerinə yetirirlər. Bütün bunlardan əlavə olaraq onlar pul dövriyyəsinin möhkəmlənməsinə yardım götürür və maliyyə ehtiyatlarının bir hissəsinə investisiyaya, eləcə də, iqtisadiyatın digər sahələrinə yönlədirlər. Bizim fikrimizcə sığorta firmalarını vergi dərəcələrinin təkmilləşməsi sığorta xidmətində mənfəətin təşkil olunmasının spesifik xüsusiyyətlərini və strukturunu nəzərə almağa imkan verəcəkdir. Bu da öz növbəsində sığorta məsuliyyətinin artmasına, sığorta servislərinin inkişafına stimullaşmasına və keyfiyyətini yüksəldilməsinə yardım göstərəcəkdir. [15]

Qeyd edək ki nizamnamə kapitalı da sığorta firmalarının maliyyə problemlərinin həllində zəruri məsələlərdən biridir. Nizamnamə kapitalının çox böyük həcmdə olması sığorta firmalarına daha böyük riskin ehtimallər qəbul etməsinə imkan verir və

21- Abbasov İ.M. “Sığorta xidmətinin təşkil olunması” dərslik. BBU. Bakı 2013.

bunun nəticəsində də siğorta firmanın daha çox siğorta haqqın daxil olur. Nizamnamə kapitalının kifayət həcmdə olması onun təminatlı fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan Dövlət Siğorta Nəzarət edilməsi aparatı tərəfindən nizamnamə kapitalına tələblər irəli sürülür.

1 yanvar 2008-ci il tarixinə olan məlumata əsasən dövlətdə fəaliyyət göstərən 28 firmasının məcmuu nizamnamə kapitalı 63,778 milyon manata bərabər olmuşdur. AR siğorta firmalarının ilkin məlumatlarına görə bu göstərici keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 52% çoxdur.

Xatırladaq ki, AR Nazirlər Kabinetinin “Siğorta firmasının minimum nizamnamə kapitalını müəyən olumması haqqında” 2001-ci il tarixli Qərarına uyğun olaraq siğorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının minimum həddi 2 milyard AZM, təkrarsiğorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının minimum məbləği 5 milyard manat müəyən edildi. Beləki 2004-cü ilin sonuna kimi dövlətdə fəaliyyət göstərən siğorta firmalarının minimum nizamnamə kapitalı 0,5 milyon manat olmuşdur. Bundan başqa hər il siğorta firmaları bu göstəricini 100 min AZN, təkrarsiğorta şirkətləri üçün isə 92 milyon AZN artırmaqla 2010-cu il yanvar 1-nə onu müvafiq olaraq 1 milyon və 2 milyon AZN-ə çatdırıldı. Qanuna əsasən yeni yarammış siğorta firmaları üçün isə nizamnamə kapitalı 2 milyon AZN olmalıdır. [1]

Qeyd edək ki, siğorta şirkətlərində maliyyə probleminin yaxşı vəziyyətə gətirilməsinə dövlətin şəxsi həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətlə yanaşı, şirkətlərin özlərinin şəxsi həyata keçirdiyi bir sıra tədbirlər də zəruri effekt göstərir. Bunlara misal olaraq tarif dərəcələrinin düzgün qoyulmasının, təkrar siğorta sistemindən istifadə olummasını, investitsiya fəaliyyətinin səmərəli təşkil olummasını, daha çox müştəri cəlb etmək üçün marketinq siyasətinin işlənilib hazırlanmasını və s. misal göstərmək olar.

Siğorta şirkətləri riskin ehtimalın bir hissəsini təkrar siğortaya ötürməklə siğorta hadisəsi baş verən zaman ödənilməi olan böyük məbləğdə pul vasitələrinin azaldılmasına nail olur. Bu da siğortaçının maliyyə probleminin yaxşı vəziyyətə gətirilməsinə səbəb olur. Bu məqsədlə milli siğorta bazarında təkrar siğorta riskin

ehtimallarının qəbul olummasında iştirak etmək üçün maraq göstərən xarici təkrar sığorta şikətləri və onların maliyyə vəziyyətləri və digər təkrarsığortaçılara əlaqəli işləmələri barədə dövrü mətbuatda məlumatlar verilməsi, sığorta riskin ehtimallarının təkrar sığorta əməliyyatları üzrə təkrarsığortaçıları arasında bölüşdürərkən franşiza məbləğinin sığortaçının qismən də olsa xeyrinə yönəldilməsi zəruri əhəmiyyətə malikdir. Bundan başqa təkrar sığortaya verilmiş sığorta müqavilələri üzrə sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimalını və sığorta növlərindən asılı olaraq sığortaçının öz məsuliyyətində şəxsi tutum paylarının artırılması qarşıda duran zəruri amillərdən biridir. Sığorta şirkətlərinin maliyyə probleminin həllinə düzgün işlənilmiş hazırlanmış marketinq siyasəti müsbət effekt göstərir. Beləliklə, sığorta marketinqi sığortaçının kommersiya fəaliyyətinin idarə olumması və sığorta servisləri bazarın tədqiq olumması metodudur. [1]

Sığorta şirkətlərinin respublika ərazisi üzrə qeyri mütənasib yerləşməsi sığorta bazarı üçün zəruri problemlərdən biridir. Lakin bu problemlər də yavaş-yavaş öz həllini tapmaqdadır. Beləliklə, regionların iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramı hazırlandıqdan sonra və fermer təsərrüfatının inkişaf etməsi, əhalinin ictimai durumunun nisbətən yaxşı vəziyyətə gətirilməsi bu regionlarda da sığortaya marağı artmışdır.

İqtisadiyat bütövlükdə dünya iqtisadiyatına inteqrasiya şəraitində sığorta münasibətləri də bu proseslərdən kənar qala bilməz. Beləliklə, keçid iqtisadiyatlı dövlətlərin o cümlədən AR-ın da xarici əlaqələrinin inkişaf strategiyasının əsas yönələrindən biri də modern qlobal təsərrüfat əlaqələrində fəal iştirak etmək, qlobal geoiqtisadi zonada baş verən yeni proseslərə adekvat reaksiya göstərilməkdir. Son illər bütün dünyada iqtisadi inteqrasiyanın genişlənməsi və dərinləşməsi prosesləri nəzərə çarpır.

AR-ın sığorta bazarın dünya sığorta bazarına inteqrasiyanın təmin olummasının ilkin şərtlərindən biri dövlətmizin daxili bazarının inkişaf səviyyəsinin dünya bazarın inkişaf səviyyəsinə çatlaşmasıdır. Bunun üçüncü ilk növbədə xarici firmalarla iş əlaqələrinin genişlənməsi, onların praktikasının mənimsənilməsi, xarici

sərmayədarların dövlətin siğorta bazarına investitsiya qoyuluşlarının stimullaşması və bununla da yerli siğorta şirkətlərinin maliyyə imkanlarının genişlənməsi, daha sonra daxili bazarın alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi təmin olummalıdır. Ona görə də qanunauyğun haldır ki, dövlətmizdə siğorta munasibətlərinin təşəkkül tapmağa başladığı ilk dövrlərdə yerli şirkətləri ilə yanaşı xarici sərmayəli şirkətlər də siğorta bazarında fəal iştirak edir.

İnteqrasiya yolunda qarşıda duran əsas məqsəd daxili bazarın inkişaf səviyəsini, siğortaçıların maliyyə sabitliyini yüksək həddə çatdırmaqdır. Daxili bazarın maliyyə sabitliyinin əsasını, bazarda fəaliyyət göstərən şirkətlərin bazar kapitalının, likvidli siğorta ehtiyatlarının həcmi müəyənləşdirilir.

Qeyd olunduğu kimi dövlətmizin siğorta bazarın dünya bazarı ilə əlaqələri genişlənir və inkişaf edir. Bu zaman dövlət bazarın xarici bazara inteqrasiyası prosesi yalnız firmalar arasındakı munasibətlər, ayrı-ayrı müqavilələr və ya digər kortəbii yollarla deyil, həm də dövlət səviyəsində zəruri tədbirlərin görülməsi təmin olummalıdır. Çünki siğorta bazarında munasibətlər xalis bazar prinsiplərinə uyğun olaraq, xarici şirkətlər üçün tam açıqlıq şəraitində tam formalaşa bilməz. Bu inkişaf etməkdə olan siğorta bazarına qorxu yarada bilər. Ona görə də siğorta bazarın sərt dövlət nəzarət edilməsinə ehtiyac vardır. Olənin siğorta bazarın dünya siğorta bazarın ainteqrasiyası prosesində dövlətin yürütdüyü siyasət ilk növbədə daxili bazarı inkişaf etdirməyə və onun xarici şirkətlərdən rəqabətdən qorumağa istiqamətləndirir. Bu siyasətin reallaşması üçün dövlətin əl atdığı tədbirlər daxili bazarda fəaliyyət göstərən bütün şirkətlər üçün icbari xarakter daşıyır.

Azərbaycan siğorta bazarın forma alması və onun bu günkü vəziyyətə gəlməsində “Siğorta fəaliyyəti haqqında” Qanunun zəruri rolu vardır. Xarici hüquq və fiziki şəxslərin ARnın hüquqi və fiziki şəxsləri ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq ancaq birgə siğorta firmaları yaratmaq hüququ vardır. Bu firmaların nizamnamə kapitalında xarici hüquqi şəxslərin məcmu iştirak payı 49%-dən çox ola bilməz. [1]

ARnda xarici siğortaçıların bliavasitə siğortaçı qismində fəaliyyəti qadağandır. Xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılan birgə siğortaçı və siğorta brokeri firmasında

müdür və ya onun müavinlərindən biri ARnın vətəndaşı olmalıdır. Məqsəd etibarını ilə dövlətin daxili bazarında yerli sığorta şirkətləri mövqelərin möhkəmlənməsinə servis edir.

Daxili bazarda lazımi inkişaf səviyyəsinə nail olduqdan sonra xarici bazar inteqrasiya yolda ciddi addımlar atılmalıdır. İlk növbədə dövlətimizin üzv olduğu inteqrasiya blokları çərçivəsində münasibətlərə diqqət yetirməklə lazımdır.

İnteqrasiya blokları çərçivəsində dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərin dərinləşməsi və genişlənməsinin bir neçə yeri vardır.

1. firmadaxili mübadilənin, İnkişaf etmiş təcrübənin inkişaf etməsinə şərait yaradan transmilli korporasiyaların yaradılması və inkişafı

2. dövlətlərarası qlobal- hüquqi normalarla rəsmiləşdirilmiş beyməlxalq birliyin yaradılması istiqamətində millətlərarası razılaşdırılmış tədbirlərin görülməsi

Qlobal sığorta bazarına inteqrasiya prosesi yuxarıda sadalanan vəzifələri və məqsədləri şəxsi həyata keçirmək üçün, dövlətin sığorta sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşması sığorta sisteminin dövlət iqtisadiyyatının aparıcı sferalarından birinə çevrilməsi, dövlətin vətəndaşlarının, sahibkarların, milli biznesin eləcə də sığortaya ehtiyac duyulan bütün sahələrin sığorta təminatı üçün zəruridir. Bu istiqamətdə aparılan siyasət öz bəhrəsini verməkdədir. [1]

Milli sığorta bazarının qlobal sığorta bazarının bir hissəsi olmaqla onun aktiv subyektsi olmasını qlobal münasibətlərdə maksimum fayda əldə etməsini nəzərdə tutur. Lakin belə bir perspektiv nə qədər cəlbedici olsa da, bir sıra problemlərin parçaya çıxmasını proqnozlaşdırmaq olar. Konkret olaraq Avropa İttifaqı təmsalində ümumi sığorta bazarının formalaşması zamanı yaranan problemləri göz önünə gətirərək Azərbaycan üçün onun istər regional iqtisadi qruplaşmalar, istərsə də dünya sığorta bazarına inteqrasiyası prosesində nə kimi problemlərlə üzləşə biləcəyini təhlil edək. Əvvəlcə vahid sığorta bazarının nə demək olduğunu təsəvvür edək. misal üçün Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu hər hansı bir regional inteqrasiya blokunun çərçivəsində formalaşmış (MDB, GÜÖAM, İƏT və s.) ümumi sığorta bazarının üzvü olduğunu güman edək. bunun üçün ən azı nə lazımdır:

1. dövlətlər arasında siğorta qanunvericiliyiniun uyğunlaşması
2. siğortaçınınseçləməsində milli ayrışeçkiliyin aradan qallaşması
3. siğortaçının ödəmə qabiliyyətinə nəzarət edilməsin yalnız baş ofisin qeydiyyatda olduğu dövlətdən aparılması;
4. Ümumi siğorta bazarında həmin bazara üzv olan dövlətlər arasında siğorta fəaliyyətini şəxsi həyata keçirmək üçün btütn dövlətlər tərəfindən qəbul olunan “vahid” lisenziyanın mövcud olması. [19]

ARnın Prezidenti İlham Əliyevin 9 fevral 2009-il tarixli Fərmanı ilə “ARnın Maliyyə Nazirliyininin fəaliyyətinin təkmilləşməsi tədbirləri haqqında” qərar qəbul olummuşdur. Həmin fərman ilə siğorta fəaliyyətinin təşkil olumması və aparılması sahələrində dövlət nəzarət edilməsinin və tənzim edilməsinin modern tələblərə uyğun təşkil olummasını təmin etmək məqsədilə Dövlət Siğorta Servisi Nəzarət edilməsi yaradılmış və onun əsasnaməsi təsdiq olummuşdur.

3.2. Siğorta şirkətlərinə dövlət nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Qeyd edildiyi kimi digər təsərrüfat fəaliyyətindən kəskin şəkildə fərqlənən siğortaçının fəaliyyəti, istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin edən və fərqli təsadüflər nəticəsində dəyən zərərlərin ödənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətdir. Təbiətin dağıdıcı qüvvələrin effekti bir sıra hallarda faciəli xüsusiyyətlərə malik olur ki, bu da maddi ehtiyatların və insan şəxsi həyatının itkiləri ilə nəticələnir. Belə şəraitdə fəaliyyət göstərən siğorta firmalarının əhəmiyyəti artır. Bu, hər şeydən əvvəl, mürəkkəb təsərrüfat əlaqələri ilə əhatə olunmuş elmi-texniki inqilab dövründə riskin ehtimallərin həcmi və miqyasının artması ilə əlaqədardır.

Fəaliyyətinin ictimai məsuliyyətli olması siğortaçının dövlət tərəfindən nəzarətə alınmasını zəruri edir. Siğorta nəzarət edilməsi aparatı yalnız siğortaçıların deyil, təkrarsığortaçıların və siğorta vasitəçilərinin də fəaliyyətinə nəzarət edilməsi şəxsi həyata keçirir. Siğorta nəzarət edilməsi aparatı eyni zamanda siğorta fəaliyyətini tənzimləmək üçün normativ hüquqi bazanın, yəni qanun layihələrinin hazırlanmasında, qaydaların və digər tənzimləyici sənədlərin qəbul olunmasında, daha ümumi forma kimi siğortaçının maliyyə vəziyyətinin tədqiq olunmasında və onun siğorta etdirən şəxs qarşısındakı, müqavilə öhdəçiliyinin qəbul olunması üçün ödəniş qabiliyyətinə malik olmasında öz əksini tapmış və ixtisaslaşmış bir aparatdır. [26]

Dövlət siğorta nəzarət edilməsinin əsas və tənzimləyici rolu, siğorta etdirən şəxslərin etibarlı mudafiəsini təmin edən 3 əsas funksiyanın yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur.

Siğorta müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədar olan fəaliyyətin şəxsi həyata keçirilməsinə razılıq verən qeydiyyatın aparılması- dövlət nəzarət edilməsinin birinci və əsas funksiyadır. Siğortaçıları fəaliyyət göstərmək üçün qeydiyyatdan keçməlidirlər ki, qeydiyyat siğortaçının peşəkarlıq səviyyəsini və onun maliyyə vəziyyətini müəyən edir. Qeydiyyat aktı, dövlətin siğorta nəzarət edilməsi aparatları tərəfindən müvafiq icazə və yaxud lisenziyanın siğortaçıya verilməsi ilə rəsmiləşdirilir. Siğorta firmanın qeydiyyatdan keçməsi onun lisenziyalaşmasını zəruri edir. “Siğorta fəaliyyəti haqqında”

ARnın 25 dekabr 2007-ci il Qanununun maddələrinə əsasən ARnda sığorta, təkrarsığorta, sığorta agentləri və ya sığorta brokerləri fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxs *sığorta nəzarət edilməsi aparatından müvafiq lisenziya* almalıdır.

Hal-hazırda Dövlət Sığorta Nəzarət edilməsi Servisi AR Prezidentinin 03.02.2016 tarixli Sərəncamına əsasən Maliyyə Nazirliyinin tərkibindən ayrılaraq Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin strukturuna verilmişdir.

İkinci funksiya aşkarlığın təmin olunmasıdır. Dövlət nəzarət edilməsi aparatı sığorta fəaliyyəti ilə peşəkar səviyədə məşğul olan hər bir sığorta firmasının maliyyə vəziyyəti haqqında tam və dolğun informasiyanın nəşr etməsinə nəzarət edilməsi şəxsi həyata keçirməsidir. Aşkarlığın təmin olunması sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları vasitəsilə şəxsi həyata keçirilir.

Üçüncü funksiya-hüquq qaydalarına riayət etməkdən ibarətdir. Dövlət sığorta nəzarət edilməsi aparatı qanun pozuntularına görə istintaqa başlamaq, sığortaçıların maraqlarına zidd fəaliyyət ilə məşğul olan şəxslərə qarşı inzibati ölçülər tətbiq etmək və ya istintaq işini məhkəməyə təqdim etmək hüququna malikdir. Dövlətin sığorta nəzarət edilməsi aparatı, sığortaçıların operativ-maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılması üzrə bir sıra səlahiyyətlərə malikdir. [24]

Lisenziyanın verilməsiylə və yuxarıda qeyd olunanlarla bərabər, dövlət aparatının nəzarət edilməsində olan sığorta firmaları öz fəaliyyətini şəxsi həyata keçirmək üçün ilk növbədə maliyyə sabitliyinə malik olmalıdır. Bu o deməkdir ki, müştərilərinə qarşı olan bütün öhdəliklərini vaxtı-vaxtında yerinə yetirmək üçün sığorta şirkətlərinin sərəncamında daim lazımı məbləğdə maliyyə vəsaiti olmalıdır. Əks halda hər hansı sığorta firmasının iflasa uğraması nəticəsində çoxlu sayda insanların, habelə müəsisələrin hüquqları pozula bilər. Bunun qarşısının alınması üçün qanunvericilikdə sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qorunub saxlanması ilə bağlı normativlər, kapitalların minimum məbləğinə qoyulan tələblər, habelə sığortallardan toplanan sığorta haqlarının etibarlı investisiya olunması qaydaları və s, müəyən olunur ki, bütün bunlara riayət olunması sığorta nəzarət edilməsi aparatının nəzarət edilməsi altındadır.

Siğortaçıların bu qaydalara və digər müvafiq qanunlara əməl edib-edilməməsini, eləcə də maliyyə sabitliyinin qanunvericiliyə uyğun təmin edilib-edilməməsini müəyən etmək üçün nəzarət aparatı şirkətlərdən hesabat alır, onlarla müntəzəm yoxlamalar aparır.

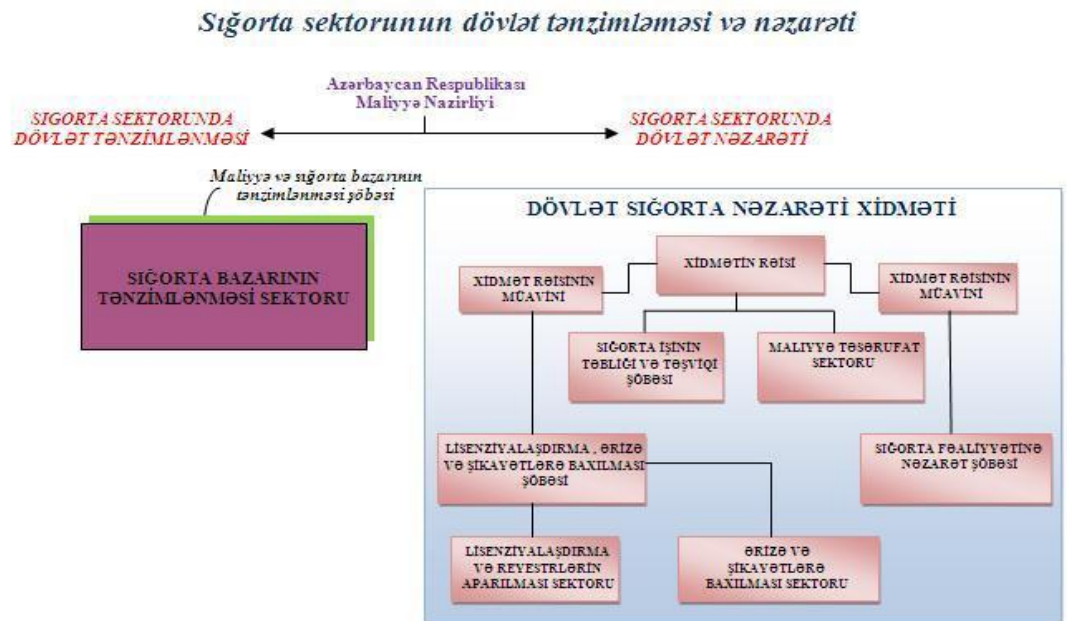
Siğorta nəzarət edilməsi aparatı həm də siğortaçıların rəhbər vəzifələrində çalışan şəxslərin uyğunluğu məsələsini də nəzarət edir ki, hər bir siğorta firması da öz rəhbərlərini təyin etməzdən əvvəl nəzarət aparatı həmin vəzifəli namizədlərin təhsili və iş təcübəsinin uyğunluğunu, iqtisadi və mülkiyyət sahəsində cinayətlər törətməməsini müəyən etmək üçün araşdırma aparır. Bundan sonra həmin şəxslər siğorta haqqında biliklərini təsdiq etmək üçün müvafiq imtahan verməli olurlar. Yalnız bu halda siğorta nəzarət edilməsi aparatı imtahandan uğurla keçən, qanunvericilik normalarına uyğun təhsilə və iş praktikasına malik olan namizədin müvafiq rəhbər vəzifəyə təyin olummasına razılıq verir. [24]

Siğorta mənafeələrinə zidd siğorta müqavilələrinin bağlanması qarşısını almaq məqsədilə siğorta nəzarət edilməsi aparatı şirkət tərəfində hazırlanan siğorta qaydalarının qanunvericiliyə və siğortaların mənafeyini pozmayan təcrübəyə uyğunluğuna nəzarət edir. Qeyd olunduğu kimi siğorta qaydaları müqavilənin elementidir. Bu səbəbdən onun şərtlərinin qanunvericiliyə və onun maraqlarına uyğun olması tələb olunur. Siğortaçı hər hansı bir siğorta məhsulunu təklif etməzdən əvvəl ona aid siğorta qaydalarını nəzarət aparatına göndərir. Qaydalar bu aparat tərəfindən nəzərdən keçirilərək razılaşdırıldıqan sonra siğortaçı həmin qaydalar əsasında müqavilələr bağlamaq hüququnə malikdir. [24]

Siğorta bazarın səmərəli, etibarlı, ədalətli və sabit tərzdə fəaliyyət göstərməsi və siğorta sferaunun dayanıqlı inkişafı üçün dövlətdə siğorta tənzim edilməsi və siğorta nəzarət edilməsi sistemi mövcud olmalıdır. 2016-cı ilin fevral ayına qədər AR-da dövlət siğorta nəzarət edilməsi aparatı funksiyasını Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Siğorta Nəzarət edilməsi Servisi şəxsi həyata keçirirdi. Dövlət Siğorta Nəzarət edilməsi Servisi AR Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli fərmanı ilə siğorta fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimləməsini və nəzarət edilməsini, siğortaların,

siğortaçıların və siğorta bazarın digər profesional i.tirakçılarının, habelə bu sahədə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorummasını təmin etmək məqsədilə yaradılmışdır.

Sxem 2. Siğorta sferaunun tənzim edilməsi və ona dövlət nəzarət edilməsinin strukturu. ²² [24]

Yuxarıdakı cədvəldə Siğorta Nəzarət edilməsi Servisinin strukturu göstərilmişdir. Servisə ARnin maliyyə naziri tərəfindən vəzifəyə təyin edilən və vəzifəsindən azad olunan rəis tərəfindən rəhbərlik olunur. Rəis Servisə həvalə olunmuş vəzifələrin şəxsi həyata keçirilməsi üçün səxsən məsuliyyət daşıyır. Servis rəisinin həmçinin AR Maliyyə Naziri tərəfindən təyin və ya azad edilən 2 müavini də mövcuddur. Servis Rəisi müəyən olunmuş əməyin ödənməsi fondu və işçilərin sayı səviyyəsi daxilində servisin strukturasını, stat cədvəlini və ayrılmış büdcə təhsisatı daxilində xərclər smetasını təsdiq olumması üçün AR Maliyyə Nazirliyinə təqdim edir. DSNX-nin xərclər smetasına müvafiq olaraq dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin və büdcədən kənar xüsusi vəsaitlərin istifadə olummasına sərəncam verir. Səyar yoxlamaların aparılması barədə iş planını AR Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırmaqla təsdiq edir. İşçilərin ixtisasının artırılması və onların pesə hazırlığının təmin

22- İsgəndərzadə T.M. "Siğorta fəaliyyətinin səmərəliyinin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşməsi problemləri" magistr dissertasiyası. UNEC 2016

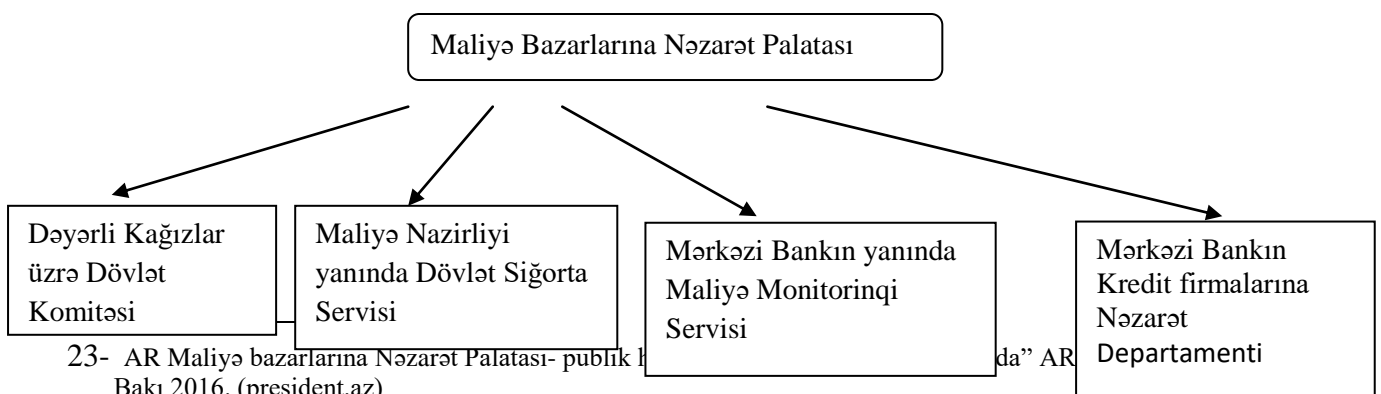
olumması üçün müvafiq tədbirlər görür. Servis tərəfindən aparılmış səyar yoxlamaların və maliyə hesabaltarının təhlillərinin nəticələri haqqında AR Maliyyə Nazirliyinə hesabatlar təqdim etməlidir. Bundan başqa rəis bütün dövlət aparatları, yerli özünü idarəetmə aparatları, hüquqi və fiziki şəxslərlə münasibətlərdə servisi vəkalətnamə olmadan təmsil edə bilər.

ARNın maliyyə sferaunun dayanıqlılığını təmin etmək və bu sahədə nəzarət mexanizmlərini təkmilləşdirmək məqsədi ilə AR Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndi rəhbər tutularaq AR Prezidentinin 03.02.2016-cı il tarixli “ARNın Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” fərmanı qəbul edilərək, yeni nəzarət aparatı olan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradılmışdır. Artıq bu tarixdən etibarən ARnın dəyərli kağızlar bazarı, investisiya fondu, sığorta, kredit firmaları (bank, bank olmayan kredit firmaları və poçt rabitəsinin operatoru) və ödəniş sistemləri fəaliyyətinin lisenziyalaşması, tənzim edilməsi və nəzarət edilməsi, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşması və terrorçuluğun maliyələşməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşməsinə, həmçinin bu sahələr üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və çevikliyini təmin etmək məqsədi ilə ARnın Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxs fəaliyyət göstərir. AR Maliyyə bazarlarına Nəzarət palatasının tərkibini bir sıra dövlət nəzarət qurumları verilmişdir ki, onu aşağıdakı sxemdə aydın şəkildə görmək mümkündür.²³

[21]

Sxem 3. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının formalaşma strukturu.

(mənbə: president.az)

23- AR Maliyyə bazarlarına Nəzarət Palatası- publik hüquqi şəxs fəaliyyət göstərir. AR Maliyyə bazarlarına Nəzarət palatasının tərkibini bir sıra dövlət nəzarət qurumları verilmişdir ki, onu aşağıdakı sxemdə aydın şəkildə görmək mümkündür. ²³ Bakı 2016. (president.az)

Sığortaçı öz fəaliyyətində qanunvericiliyin və ya sığorta nəzarət edilməsi aparatının zərurətini pozduqda, nəzarət aparatı ona qarşı sanksiyalar tətbiq edir, yəni dövlət nəzarət edilməsi aparatı sığorta firmasında ciddi qanun pozuntuları aşkar edərsə, bu zaman lisenziyanın qüvvəsinin məhdudlaşması, dayanlaşması, hətta ləğvi barədə qərar verir.

Nəzarət sisteminin səmərəliliyin artırılması məqsədi ilə aşağıdakı tədbirlərin şəxsi həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur: [26]

-Nəzarət sisteminin sabitliyi

-Nəzarət funksiyalarının şəxsi həyata keçirilməsini təmin edən qanunvericiliyin tam şəffaf və aydın olması

-Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş məcburiliyi və qətilyi

-Nəzarətdən daha çox idarəetmə və tənzimlənmənin iqtisadi alət kimi istifadə olunması və.s

Ümumiyyətlə sığorta firmalarının fəaliyyətinə dövlət nəzarət edilməsinin effektivliyi aşağıdakı komponentlər ilə izah oluna bilər:

-Doğruluğu şübhə doğurmayan və tam maliyyə, mühasibat və digər informasiyalardan istifadə olunması

-Nəzarət edilməsinin bütövlüyü və vaxtı vaxtında aparılması

-Nəzarət sanksiyalarının tətbiqinin operativliyi və effekt aktivliyinin təmin olunması.

İnkişaf etmiş Dövlətlərin sığorta fəaliyyətinin dövlət nəzarət edilməsi praktikasını ümumləşdirək aşağıdakı məqamlara xüsusilə qeyd olunmalıdır.

1.Sığorta bazarlarının fəaliyyətinin reqlamentləşməsi sığorta olunanların iqtisadi maraqlarının qorumması və onların işində olunan nöqsanların aradan qalması zərurətindən irəli gəlir.

2.Tarif stavkalarının təşkil olunması sahəsində rəqabətin mənfi nəticələrinin yumşaldılması və ləğv olunması üçün sığorta tədiyələrinin vahid stavkalarının işlənilib hazırlanması zəruri kafi şərtidir. [24]

3.Siğorta qanunvericiliyi siğorta şirkətlərinin tədiyə qabiliyyətliliyinə zəmanət verməyə borcludurlar.

Əlbətdə Avropa dövlətlərinin praktikasına əsalanaraq bu normaları dövlətmizə kor korənə tətbiq etmək olmaz.

Lakin bu təcrübə siğorta bazarın fəaliyyətinə dövlət nəzarət edilməsinin əsas və zəruri yönlərini müəyən etməklə qanunvericilərin diqqətini mütləq cəlb etməlidir.Bu ilk növbədə siğorta firmalarının tədiyə qabiliyyəti, siğortaçıları və səhmdarların mudafiəsi , siğorta tədiyələri stavkalarının, siğorta agentləri və brokerlərinin işinin keyfiyyəti ciddi tənzim edilməsi ilə bağlıdır. [24]

Beləliklə dövlət nəzarət aparatı qanunvericilik normaları çərçivəsində siğorta firmalarının fəaliyyətinə ümumi nəzarət edilməsi şəxsi həyata keçirərək, dövlətin iqtisadi maraqlarının qorummasında birbaşa yaxından iştirak edir.

3.3. Sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi yolları.

Sığorta modern iqtisadiyatın unikal bir sahəsi kimi riskin ehtimallərin peşəkar idarə olumması ilə bilvasitə bağlı olub, ilk növbədə istehsalın və şəxsi həyat fəaliyyətinin qorxusuzliyinin təminatı rolunu oynayır və bu baxımdan sığortaçı maliyyə sabitliyi sığorta firmanın öz fəaliyyətini və inkişafını fasiləsiz olaraq davam etməsinə imkan verən aktivlərinin və öhdəliklərinin optimal keyfiyyətinin və kəmiyyətinin saxlanılmasını səciyələndirir.

Maliyyə sabitliyi sığortaçının gəlirlərinin balanslaşmasına və ya gəlirlərinin xərclərdən çox olmasından aşkar olunur. Sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsas başlıca əlaməti onun ödəmə qabiliyyətidir, yəni sığorta firmanın malik olduğu öz pul öhdəliklərini vaxtında və tam həcmdə icra etmək qabiliyyətidir.

Sığortaçının ödəniş qabiliyyətli olması onun sığorta müqaviləsi üzrə sığorta etdirən və ya sığorta olummuş şəxsə sığorta məbləği və ya sığorta ödənişinin ödənməsi üzrə vəzifəsinin vaxtında icrasına əsaslanır. Məhz sığorta kompaniyasının ödəniş qabiliyyətinə malik olması sığorta nəzarət edilməsi aparatları tərəfindən onun əsas nəzarət obyektinə çevrilməsinə şərait yaradır. Bu növ nəzarət sığortaçıların maliyyə sabitliyini xarakterizə edən maliyyə hesabatının yoxlanılması və müəyən olummuş göstəricilərə riayət olumması üsulu vasitəsilə şəxsi həyata keçirilir. [26]

Fəaliyyət göstərən qanunvericiliyə əsasən sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəniş qabiliyyətinin əsası aşağıdakılardır:

-qanunvericilik ilə müəyən olummuş ölçüyə uyğun olaraq ödənilmiş nizamnamə kapitalı;

-müəyən olummuş qayda üzrə hesablanmış və sığorta ödənişlərinə zəmanət verən sığorta ehtiyatları;

- yenidən sığorta sistemi;

- sığortaçılarda şəxsi vəsaitlərin mövcud olmasını ifadə edən aktiv və öhdəçiliklər arasındakı normativ nisbətə əməl olumması;

- siğortaya fərqli riskin ehtimallərin qəbul olumması üzrə maksimal məsuliyyət normativinə əməl olumması.

Nizamnamə kapitalının kafi ölçüsü siğorta kompaniyası tərəfindən fəaliyyətinin ilk mərhələsindən etibarən öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə zəmanət verir. Beləliklə, ilk dövr ərzində siğorta haqlarının qəbul olumması əhəmiyyətli dərəcədə olmur və nizamnamə kapitalı kompaniyanın ödəniş qabiliyyətinin yeganə təminatı olur. Buna görə də siğorta kompaniyasının fəaliyyətinin ilkin mərhələsi üçün zəruri olan nizamnamə kapitalının minimal ölçüsü qanunvericilik qaydası üzrə təyin olunur. lakin, nizamnamə kapitalı fəaliyyət göstərən siğorta kompaniyaları üçün də zəruridir. Beləliklə, o siğorta kompaniyalarının fəaliyyət sahəsini genişləndirməklə yanaşı, həm də sabit ehtiyat rolunu oynayır.

Nizamnamə kapitalının ödənilməsi siğorta firmanın hesabına nizamnamə kapitalının ödənişi üzrə pul vəsaitlərinin daxil olması haqqında bank tərəfindən təqdim olunan arayış və eləcə də ödəniş sənədlərinin surəti ilə təsdiq edilməlidir.

Siğorta etdirən şəxsin bütün məsuliyyətin ötürülməsi üzrə razılığı tələb olummur, beləliklə, yenidən siğorta prosesində siğorta etdirən şəxs və yenidən siğortaçı arasında hüquqi cəhətli qarşılıqlı münasibətlər yarammır. Siğorta etdirən şəxs qarşısında mümkün zərərin ödənilməsinə görə məsuliyyəti birbaşa olaraq siğortaçı daşıyır.

Fəaliyyət göstərən qanunvericiliyə əsasən siğortaçıları aktivlər və onlar tərəfindən qəbul olummuş siğorta öhdəlikləri arasında mövcud nisbətlərə riayət etməlidirlər. Bu qarşılıqlı münasibət hesablamma üsulu və kompaniya üçün zəruri olan sərbəst aktivlərin ölçüsü, Siğortanəzarət tərəfindən müəyən olunur. Bu zərurətin inkişaf etməsi ilə əlaqədar olaraq azərsiğortanəzarət aSiğortaçıların aktiv və öhdəçiliklərinin normativ nisbətlərinin hesablamma qaydası haqqına təlimata təsdiqləmişdir. Bu təlimatın əsasını Siğorta haqqında qanunun zərurətindən başqa avropa Şurasının 1973-cü il iyulun 24-dən etibarən qəbul etdiyi direktivin 16cı maddəsinin zərurəti təşkil edir: avropa Şurasına üzv olan hər bir dövlət onun ərazisində qeydiyyatdan keçmiş müəsisəyə ödəniş qabiliyyətinin ölçüsünü müəsisənin

fəaliyyət həcminə uyğun olaraq formalaşdırmasına şərait yaradıra. Direktivdə ifadə olunmuş ödəniş qabiliyyətinin ehtiyatı gələcək öhdəçiliklərdən azad olan müəsisənin əmlakı kimi təyin edilmişdir. [1]

azərsığortanəzarət edilməsinin təsdiqlədiyi təlimatda qeyd olunmuşdur ki, ödəniş qabiliyyətinin təmin olunması üçün aktivlərin ümumi məbləği və onun öhdəçiliyi üzrə məbləğinin arasında mövcud olan fərq kimi hesablanan sığortaçının sərbəst aktivlərinin ölçüsü normativ ölçüyə uyğun olmalıdır, yəni,

$$a=H*N$$

Burada a- sığortaçının aktivlərinin faktiki ölçüsü,

H- sığortaçının öhdəçiliyinin faktiki həcmi,

N- isə aktivlərin sığortaçının öhdəçiliyindən yüksək olmasını xarakterizə edən normativ ölçüdür.

Bu zaman aktivlər dedikdə sığortaçının əsas vəsaiti, material, pul vəsaiti və eləcə də maliyyə qoyuluşunda olan əmlakı başa düşülür. Sərbəst aktiv dedikdə sığortaçının gələcək öhdəçiliklərdən azad olan mülkiyyəti başa düşülür.

Sığortaçının sərbəst aktivlərinin faktiki ölçüsü, ödənilmiş nizamnamə kapitalı, əlavə kapital, ehtiyat kapitalı, keçən illərin və hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəəti, yığılmı fondunu, ictimai sahə üzrə fondu, istehlak fondunu, həcminə görə azaldılmış qeyri- maddi aktivləri və ödənilməli zərərləri də daxil etməklə şəxsi kapitalın məbləği kimi hesablanır.

Sərbəst aktivlərin normativ və faktiki ölçüsünü hesablamaq üçün mühasibat uçotunun məlumatları və sığortaçının hesabatlarından istifadə olunur. Ödənilmiş nizamnamə kapitalı balansın aNizamnamə kapitalı üzrə maddəsinin pasivində əks olunmuş sığorta firmalarının təsisat sənədləri üzrə təyin edilmiş nizamnamə kapitalı ilə balansın asubyektlərin sığorta haqları üzrə nizamnamə kapitalına olan debitor borcları maddəsinin aktivini üzrə ifadə olunmuş hisəsi arasında mövcud olan fərq kimi müəyən olunur. ²⁴ [28]

24- Sultanov M.H. "Modern şəraitdə sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlığının təmin olunması problemləri" magistr dissertasiyası. UNEC 2016.

Əlavə kapital dəyərləndirmə zamanı nəticələr üzrə aşkar olunan əmlak dəyərinin artması nəticəsində yaranan kapitalın bir hissəsinin hesablanması üçün tətbiq olunur.

Qeyri- maddi aktivlər sərbəst aktivlərin faktiki dəyərindən qalıq dəyəri üzrə çıxılır. Bu zaman şəxsi kapitaldan çıxılan qeyri- maddi aktivlərin həcmi satın alınan fərqli əmlakın (mənzillərin) dəyəri qədər azalır.

Qlobal maliyyə böhranı nəticəsində dəymiş zərərin nəticələrinin aradan qallaşmasında, bir iqtisadi mexanizma olan sığorta (fərqli riskin ehtimallərdən dəymiş zərərin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün) ən yaxşı vasitə sayılır. Belə olan hallarda sığorta və sığorta bazarının inkişafı maliyyə böhranı dövrlərində daha da önə çıxır. İnkişaf üçün sığorta şirkətlərində ən önəmli faktor onun etimadı doğrultmasıdır.

Sığorta firması özünü sağlama və bazarda rəqabət aparmaq üçün daima maliyyə dayanıqlığının inkişaf etməsinə fikir verməli və bunun üçün fərqli yollardan istifadə etməlidir.

Sığorta şirkətlərində maliyyə dayanıqlığının təmin olunmasının təkmilləşməsi üsullarından biri, Avropa Sığorta birliyi tərəfindən sığorta şirkətlərinə təklif olunan "Solvency" layihəsidir. "Solvency" tərcümədə maliyyə dayanıqlığı və ya ödəməqabiliyyəti mənasını verir.

"Solvency"-sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin maliyyə vəziyyətinin onun sığortallar qarşısında üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirə biləcək gücdə olub-olmamasından xəbər verən bir sistemdir. Əsas təyinatı üzrə bu sistemə qoşulan dövlətlərlə birlikdə, ortaq Avropa sığorta bazarı qurmaqdır. Şirkətlərin qəbul etdiyi öhdəliklərə uyğun olaraq kapitalla malik olma şərtini gətirən bir proqram olub, bu proqramla şirkətlərin öhdəliklərini qarşıma qabiliyyətinə sahib olub-olmamasını ölçməkdir. [15]

Bu sistemin məqsədi sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin maliyyə baxımından güclü olmasını təmin etmək və xüsusilə çətin dövrlərdə (məsələn, böyük itkilərin baş verdiyi hadisələr və ya iqtisadi krizislərin meydana gəldiyi zamanlar) tam fəaliyyətini şəxsi həyata keçirə bilmələrini təmin edir. Beləliklə həm sığortalların, həm də

siğortaçıların mənfəəti qorummuş olur və tam şəkildə iqtisadi sistemin inkişafı əldə edilmiş olur.

Bu sistemin iki fərqli variant vardır: “Solvency I” və “Solvency II”. Hal-hazırda istifadə olunan “Solvency II” sistemidir. “Solvency I” sistemindən imtina olummasının başlıca səbəbləri aşağıdakılardır:

1. Nizamnamə kapitalının hesablanması üçün zəif modellərdən istifadə olunurdu;

2. Riskin ehtimalı qarşı “laqeyd” bir quruluşa sahib idi. Bütün riskin ehtimalləri qarşılaya bilən bir model deyildi;

3. Riskin ehtimalı idarə olummasının təkmilləşməsi, yeni məhsul və riskin ehtimalların qruplaşması və riskin ehtimalı azaldılmasındakı təzə forma və qaydalara uyğunlaşa bilmirdi;

4. Siğortaları tam qoruya bilmirdi;

5. Tək siğorta bazarın düzgün və sağlam şəkildə işləməsinə maneə törədirdi.

Əgər Respublikamız üzrə 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində siğorta şirkətləri tərəfindən toplanmış siğorta haqqlarının səviyyəsinə baxsaq bilərikki, siğorta bazarında fəaliyyət göstərən 27 şirkətdən 16-sı bu parametru uyğun gəlir. Nizamnamə kapitalı üzrə baxdığımız zaman bu parametru yalnız “Paşa siğorta” firmasının (50,000,000 manat) uyğun gəldiyini görürük.

“Solvency II” sistemi üç sütunlu quruluşdan ibarətdir. Üç sütunlu quruluş, riskin ehtimalı əsaslı nəzarət, ədalətli dəyəərə daha çox əsaslanma və şirkətlərin zərurətini müəyən etmək üçün standart yanaşmalar və daxili modellər istifadə seçiminə sahib olması kimi qanunları açıq şəkildə göstərmişdir. Yeni sistemin hədəfi yoxlama səviyyəsinə müəyən bir səviyyəyə yüksəltməkdir. Sistem sütunlarının izahını aşağıdakı kimi verə bilərik: ²⁵ [28]

1. Birinci sütun - Kəmiyyət tənzimləmələri:

-Nizamnamə kapitalı;

25- Sultanov M.H. “Modern şəraitdə siğorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlığının təmin olumması problemləri” magistr dissertasiyası. UNEC 2016.

- Şirkət üçün zəruri sərmayə hesablamaları;
- Aktivlərin və öhdəliklərin istifadəsi;
- Riskin ehtimalın ölçülməsi və ehtimallar;
- Hesablama formulları.

2. İkinci sütun- Keyfiyyət tənzimləmələri:

- Daxili nəzarət;
- Riskin ehtimalı idarələnməsi;
- Stres və fərziyyə testləri;
- Əlavə sərmayə tənzimləmələri.

3. Üçüncü sütun – Bazar intizamı:

- Cəmiyyətə açılma;
- Auditorlara hesabatların verilməsi və s.

Qeyd olunanlardan da görüldüyü kimi bu sistemə qoşulmaq hər bir sığorta firması üçün müsbət effekt yarada bilər.Sadəcə olaraq bizim dövətdə sığorta bazarın hələ tam inkişaf etmədiyini nəzərə alsaq,bu sistemə qoşulma sığorta şirkətlərimiz üçün mənfi effekt yarada bilər.Sadəcə olaraq sığorta şirkətlərimiz bu sistemin bir neçə elementini öz işinə tətbiq edərək,o istiqamət irəli doğru gedə bilər.

Sığorta firması öz maliyyə dayanıqlılığını gücləndirmək üçün təkəcə dövlətin sığorta bazarında yox,xarici sığorta bazarlarında da fəaliyyət göstərə bilər.Qeyd etdiyimiz “Solvency II” sistemi bunun üçün ən yaxşı nümunələrdən biri ola bilər.Bu sistemə qoşulan şirkətlər,sistemin digər xarici dövlətlərinin sığorta bazarında iştirak edə bilər.Belə bir vəziyyət sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlılıqları üçün müsbət cəhət sayıla bilər.Xarici sığorta bazarında müsbət rəy yaratmaq,sığorta firması üçün gözəl bir şansıdır.Şirkət burada yerli sığorta şirkətlərinin praktikasını öyrənərək öz sisteminə tətbiq edib,maliyyə dayanıqlılığında,sığorta xidmətinin aparılmasında,idarəetmədə bir sıra nailiyyətlərə malik ola bilər. ²⁶ [28]

26- Sultanov M.H. “Modern şəraitdə sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlılığının təmin oluması problemləri” magistr dissertasiyası. UNEC 2016.

Siğorta şirkətlərinin maliyə dayanıqlığının təmin olummasında firmasının öz siyasətindən əlavə dövlətin siğorta bazarında şəxsi həyata keçirdiyi fəaliyyət də əsasdır. Düzgün siğorta bazarın qurulmasında əsas məsələlərdən biri düzgün rəqabət mühitinin qurulmasıdır. İnhisarçılıq fəaliyyəti iqtisadiyatın bütün sahələri kimi siğortanı da pis vəziyyətə sala bilər. Siğorta firması bazarda fəaliyyət apara bilməməsi nəticəsində müflisləşə, maliyə dayanıqlığı itirə bilər. Belə hallardan uzaq durmaq üçün dövlət bir sıra addımlar atmalı, xarici təcrübəyə üz tutmalıdır.

Düzgün siğorta bazarın qurulması buraya xarici investordan marağını yönəldə bilər. Xarici siğorta firmasının dövlətdə fəaliyyət aparması həm dövlət iqtisadiyatına, həm də dövlətin siğorta bazarına müsbət effekt göstərir.

Siğorta şirkətlərinin maliyə dayanıqlığını dəyərləndirmək üçün bir sıra göstəricilər sistemi və firmasının çap olunan reytingləri mövcuddur. Xarici dövlətlərdə ixtisaslaşmış reyting şirkətləri mövcuddur və onlar siğorta şirkətlərinin fəaliyyətini daim izləyir və onların reytingləri üzrə məlumatlar çap edirlər. Bu cür şirkətlərin ən çox olduğu dövlət ABŞ-dır. Bizim siğorta bazarında belə bir reyting firmasının fəaliyyət göstərməsi məqsədə uyğun olardı. Reyting firmasının fəaliyyət göstərməsinin müsbət cəhətlərinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

1. Firmasının illər üzrə reyting cədvəli tərtib etməsi dövlətin siğorta bazarın subyektləri haqqında uzummüddətli və sağlam fikir yaradacaqdır;
2. Reyting cədvəlinin tərtib olumması ilə siğorta şirkətləri arasında daha kəskin mübarizə formalaşacaqdır və sağlam rəqabət mühiti yaranacaqdır;
3. Siğortallar siğortaçıları haqqında daha dəqiq məlumata sahib olacaqlar və siğorta məhsulu seçiminə daha çox fikir verəcəklər.

Əlavə olaraq şirkətlərin maliyə dayanıqlılıqlarını təkmilləşməsi yollarına aşağıdakıları daxil edə bilərik:

1. maliyə əməliyyatlarının sistemli və davamlı təhlili;
2. dövriyyə kapitalının təşkil olumması;
3. “xərc-gəlir-kommeriya” qarşılıqlı təhlili əsasında müəsisənin xərclərinin optimallaşması;

4. mənfəət bölüşdürülməsi və ən effektiv dividend siyasətinin seçiminin optimallaşması;

5. Aktiv və qeyri-qənaətbəxş balans hesabatı quruluşu qarşısını almaq üçün onun forma alması mənbələri strukturunun optimallaşması; [15]

6. İnkişaf və müəsisənin strateji maliyyə siyasətinin şəxsi həyata keçirilməsi.

Sığorta şirkətlərinin maliyyə dayanıqlığının təmin olummasına bir sıra təkliflər vermək istərdim. Bunlar aşağıdakılardır:

1. İlk növbədə sığorta bazarında sağlam mühit yaradılmalı və bütün sığorta şirkətlərinin inkişafı üçün addımlar atılmalıdır.

2. Mərkəzi Bankda olduğu kimi Dövlət Sığorta Nəzarət edilməsi Servisi sığorta şirkətlərinin illik maliyyə dayanıqlığı haqqında hesabatını yayınlamalı və bu istiqamətdə işlər görməlidir.

3. Mövcud qanunvericiliyə dəyişmələr edilməli və təkmilləşdirilməlidir.

4. Sığorta şirkətləri investisiya fəaliyyətinə daha çox fikir verməli, bu istiqamətdə dövlət aparatı ilə məsləhətləşmələr aparmalıdır.

5. Dövlət ərazisində sığorta bazarın inkişafı üçün, sığorta xidməti haqqında vətəndaşlara daha çox məlumatlar verilməli, bu iş üzrə müəyən tədbirlər şəxsi həyata keçirilməlidir.

6. Xarici sığorta bazarlarının işi öyrənilməli və öz sığorta bazarımıza tətbiq olummalıdır;

7. Xarici dövlətlərin sığorta şirkətlərinin dövlət bazarına cəlb olumması prosesi şəxsi həyata keçirilməli və onlar üçün uyğun şərait yaradılmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Çoxdövlü tarixə malik iqtisadiyatın ayrılmaz elementi olan siğorta qədimdən bəri formalaşaraq bu günümüzə kimi gəlib çıxmışdır. Siğorta bazarımızı dünya siğorta bazarı ilə müqayisə etsək bilərik ki, AR-ın siğorta bazarın tarixi daha qısa və inkişaf səviyyəsi isə aşağıdır. 25 ilik tarixə malik olan və AR-ın suverenlik qazanmasından sonra qanunvericiliyinin qəbul olummasıyla iqtisadiyatda öz yeni səhifəsini açmış olan siğorta sistemində dinamik inkişafın olmasına baxmayaraq hələ də problemlər yaşammaqdadır. Dünya siğorta bazarına nisbətən AR-ın siğorta bazarında siğorta əməliyyatlarının miqyası çox kiçik, mənimsənilmiş siğorta növlərinin sayı isə çox azdır. İnkişaf etmiş dövlətlərinin ÜDM-də siğortanın həcmi onlarla faiz təşkil etdiyi halda AR-ın siğorta bazarın Respublikanın ÜDM-də payı 2-3 % civarındadır. Əslində 25 illik suverenliyə malik olan bir Respublikanın siğorta bazarında əldə olunan nəliyətlərə məmnun olmağa dəyər. Lakin yuxarıda qeyd olunanlara nəzər saldıqda hələ də AR-ın siğorta bazarında bir sıra problemlərin olduğunu aydın şəkildə bilərik. Bu problemləri araşdırsaq bilərik ki:

1. Siğorta bazarın əsas problemlərindən biri AR-da siğorta mədəniyyətinin aşağı səviyyədə olmasıdır. İnsanların əksəriyyəti hələ də Sovet dönmindən miras qalmış düşüncə ilə siğortanın yalnız formal xarakter daşdığını və nahaq yerə pul xərcləmək kimi dəyərləndirirlər. Lakin bu hal siğorta bazarın genişlənməsinin xeyrinə dəyişməkdədir ki, bunun bariz sübütünü statistik rəqəmlərdən də aydın şəkildə görmək mümkündür. Ancaq siğorta mədəniyyətinin insanlara aşılması siğortaya olan müsbət fikrin yaramasına kömək edər;

2. Əhalinin siğorta haqqında məlumatsızlığı bazara inkişafına mənfi effekt edən problemlərdən biridir. Hətta siğorta müqaviləsi imzalayan insanların bir çoxu imzaladıqları müqavilənin mətni ilə tanış olmur və müqavilə üzrə hüquq və vəzifələrini aydın şəkildə bilmirlər. Yekunda əgər hər hansı bir hadisə baş verdikdə və müqavilənin şərtlərinə görə bu insanlara siğorta haqqı ödənilmədikdə, onlar bunu az qala siğorta firması tərəfindən dələduzluq kimi dəyərləndirərək öz təcrübələrini digəri insanlarla bölüşürlər. Yekunda bəzi insanlarda siğorta firmalarına inamsızlıq

yarandır. Sığorta firmalarının reklam işləri ilə müqayisədə mövcud və potensial müştərilərini məlumatlandırmaq fəaliyyətinə daha az önəm verir və daha az vəsait xərcləyirlər. Hazırda AR Maliyyə Nazirliyi əhalinin sığorta haqqında biliklərinin artırılması və mariflənləşməsi sahəsində bir sıra addımlar atır.

3. AR-ın sığorta firmalarının kapitallaşmasının aşağı səviyə olması, sığorta bazarın daha da sürətlə inkişaf etməsinə mane olan səbəblərdən biridir. Məlum olduğu kimi, AR sığorta qanunvericiliyinə əsasən sığorta şirkətlərinin bağladığı bir sığorta müqaviləsinin dəyəri onların nizamnamə kapitalının həcmi ilə əlaqədar məhdudlaşdırılır. Beləliklə, yerli sığorta firmaları böyük riskin ehtimalləri dünya səviyyəli təkrarsığorta firmalarında broker qismində sığortalamağa məcbur olurlar və belə müqavilələrdən əldə olunan gəlirlərinin önəmli hissəsini xarici təkrarsığorta firmalarına verirlər.

4. AR-ın sığorta firmalarının bazara təklif etdiyi sığorta növlərinin çeşidinin az olmasıdır.

5. Sığorta bazarın inkişafına mənfi effekt göstərən amillərdən biri də sığorta sahəsində ixtisaslı kadrların çatışmamazlığıdır. Son illər bu sahədə artım dinamikasının olmasına baxmayaraq, bazarda hələdə mütəxəsis çatışmamazlığı his olunur.

6. Azərbaycan sığorta firmalarının gəlirlərinin önəmli hissəsini “könüllü-icbari” sığorta müqavilələrindən əldə olunan gəlirlər tutur. Yəni insanlar könüllü sığorta növlərinə aid olan sığorta servislərindən məcbur qalıb istifadə edirlər. Məsələn, bankdan kredit alaraq maşın və ya digər əmlak almaq istəyən şəxs həmin əmlakı sığortalamağa məcburdur, əks halda ona kredit verilmir. Şəxsi həyat sığortası kimi bir segment AR-də demək olar ki inkişaf etməmişdir və firmaların sığorta gəlirlərinin çox az bir hissəsini təşkil edir.

7. Sığorta bazarın inkişafına effekt edən amillərdən biri də, insanların məlumatsızlığından istifadə edərək onların hüquqlarını kobud şəkildə pozurlar və və yekunda sığorta şirkətləri haqqında mənfi rəyin formalaşmasına gətirib çıxarır.

AR-da sığorta xidmətinin inkişaf etiləşməsi və dünya sığorta sisteminə inteqrasiya olumması prosesinin sürətlənləşməsi, sığortaların hüquq və mənafeələrinin qorummasına təminatın yaradılması, gözlənilməz fəlakətlər, fərqli sferalarda baş verə biləcək bədbəxt hadisələr nəticəsində dövlətin iqtisadiyyatının eləcə də hüquqi şəxslərin və vətəndaşların əmlakına və əmlak mənafeələrinə vura biləcək zərərlərin ödənilməsinin təmin olumması, həmçinin sığorta xidmətinə nəzarət edilməsinin şəxsi həyata keçirilməsi zəruridir.

Tədqiqatın nəticələri sübut edir ki, dövlətmizdə Milli Təkrar Sığorta institutunun yaradılması təkrar sığorta sahəsinin modern cavab verməsi istiqamətində çətinliklər formalaşdırmaqla yanaşı daxili bazarın inkişafını çətinləşdirir. Habelə yığım xüsusiyyəti daşıyan şəxsi həyat sığortasının təkmilləşməsi üçün lazımi normativ baza sıfır dərəcəsidir. Digər tərəfdən, sığorta şirkətlərinin sərbəst resurslarının dəyərli kağızlara yönəldilməsi sahəsində normal şərait yaradılmayıb.

Sığortanın məzmununun öyrənilməsi təhlil zamanı ən zəruri etaplardan biri də onun əsas xüsusiyyətlərinin aydın formada müəyənləşməsidir. Çünki, sığortanın məzmununda bu iqtisadi anlayışın əsas məzmunu ifadə olummalıdır. iqtisadi mətbuatda sığortanın mahiyyətini və eləcə də bu iqtisadi anlayışının digər kateqoriyalardan fərqləndirən xüsusiyyətlərə onların fəvqəladə xarakterə malik olmasını aid edirlər.

Yuxarıda sadalanan bütün bu problemlərin, yəni sığorta mədəniyyətinin insanlara aşılumması, əhalinin sığorta haqqında olan məlumatsızlığının aradan qallaşması, ixtisaslı kadrların hazırlumması və s, bu kimi proseslərin aradan qallaşması AR-da sığorta sistemini daha da inkişafına böyük effekt göstərər və cəmiyyətdə sığortaya qarşı müsbət fikrin yaramasına kömək edər.

Ümidvaram ki, dissertasiya işimdə irəli sürülən bu təkliflər təcrübədə öz əksini tapacaq və milli sığorta bazarın inkişafına öz müsbət effektini göstərəcəkdir

Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H I S I

- 1) “Siğorta fəaliyyəti haqqında” ARnın Qanunu. Hüquq ədəbiyatı. Bakı 2006.
- 2) AR Mülki Məcəlləsi. Bakı 1998.
- 3) Xudiyev.N.N “Dövlət siğortası və siğorta münasibətlərinin təkmilləşməsi”Azərbaycan, Bakı 1993.
- 4) Xudiyev. N.N “Siğorta” dərslik. Bakı 2003.
- 5) Xankişiyev.B.A., Abdullayev.P.N. “Siğorta xidməti” (dərs vəsaiti). Bakı, 2004.
- 6) Ələkbərov Ə.Ə. “Azərbaycan dövlətinin ictimai-iqtisadi inkişafında dövlət büdcəsinin rolu” elmi əsəri. Bakı 2004.
- 7) Ələkbərov Ə.Ə. “ARnın ictimai-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu” elmi əsəri. Bakı 2005.
- 8) Xankişiyev.B.A “Siğorta”. Bakı, 2005.
- 9) Xankişiyev.B.A. “Siğorta fəaliyyətinin əsasları (dərs vəsaiti). Bakı, 2006.
- 10) AR Maliyyə Nazirliyi “Siğorta Bələdçisi”. Bakı 2008.
- 11) “Siğorta terminləri lüğəti”-ARnın qanunvericiliyi və qlobal təcrübənin müqayisəsində. Bakı 2011.
- 12) Xudiyev. N.N. “Siğorta xidməti fənni üzrə mühazirə mətnləri”. Bakı 2011.
- 13) Abbasov İ.M. “Siğorta xidmətinin təşkil olunması” dərslik. BBU. Bakı 2013.
- 14) Abbasov A.B, Abbasov S.A. “Maliyyə biznesi” dərslik. Bakı 2013.
- 15) Kərimov A.E. “Bankların kriminal riskin ehtimalləri və siğorta məhsulları: Qərb dövlətlərinin praktikasi” elmi məqalə. Vergi Jurnalı. Bakı 2013.
- 16) Quliyev P.İ. “Siğorta və siğorta mədəniyyəti” prezentasiya mətnləri. Paşa Şəxsi həyat Siğorta ASC. Bakı 2014.
- 17) Kəlbəliyev Y.A. “Maliyyə sferau firmalarının vergiyə cəlb olunmasının nəzəri-metodoloji və praktiki məsələləri” elmi məqalə. Vergi Jurnalı. Bakı 2014.
- 18) Xudiyev N.N. “Siğorta firmalarında vergitutmanın alternativ mexanizmi və

- onun tətbiqi perspektivləri” elmi məqalə. Vergı Jurnalı. Bakı 2014.
- 19) Xudiyev N.N. “Milli siğorta bazarın maliyə-vergı tənzim edilməsinin prioritetləri” elmi məqalə. Vergı Jurnalı. Bakı 2015.
 - 20) Xudiyev N.N. “Siğorta xidməti: modern kurs” dərslik. Bakı 2015.
 - 21) AR Maliyə bazarlarına Nəzarət Palatası- publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” AR Prezidentinin Fərmanı. Bakı 2016. (president.az)
 - 22) AR-ın statistik göstəriciləri. Azərbaycan DSK. Bakı 2016.
 - 23) Əliyeva G.E. “Siğorta firmalarının maliyə resursları və onların artırılması yolları” magistr dissertasiyası. UNEC 2015.
 - 24) İsgəndərzadə T.M. “Siğorta fəaliyyətinin səmərəliyinin artırılmasında nəzarət sisteminin təkmilləşməsi problemləri” magistr dissertasiyası. UNEC 2016.
 - 25) Məmnədsaatova G.E. “Siğorta iqtisadi kateqoriyasının spesifik cəhətləri və onların tənzim edilməsi yolları” magistr dissertasiyası. UNEC 2016.
 - 26) Muradova M.Y. “Siğorta firmalarında pul axınlarının formalaşması problemləri” magistr dissertasiyası. UNEC 2016.
 - 27) Rüstəmov L.Ə. “Siğorta servislərinin istehlak dəyəri və onun müəyən olummasının modern metodları” magistr dissertasiyası. UNEC 2016.
 - 28) Sultanov M.H. “Modern şəraitdə siğorta şirkətlərinin maliyə dayanıqlığının təmin olumması problemləri” magistr dissertasiyası. UNEC 2016.
 - 29) maliye.gov.az
 - 30) stat.gov.az
 - 31) vergijurnali.az
 - 32) taxes.gov.az
 - 33) pashahayatinsurance.az
 - 34) economy.gov.az
 - 35) sigorta.maliye.gov.az